

Szerkesztőbizottság

Szepessy Péter (elnök)

Szabó-Tóth Kinga

Urbán Anna

Horváth Zita

Kotics József

Graholy Éva (olvasószerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,

Szociológiai Intézet

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem, BTK, Szociológiai Intézet

3515 Miskolc-Egyetemváros

Graholy Éva

Telefon: (46) – 565111/2185

E-mail: boleva@uni-miskolc.hu

A" Barnamező és biomassza" című blokkot szakmailag Dr. Ilyés Zoltán
lektorálta.

ISSN 2062-2045

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Tartalom

Elmélkedő

Farkas Zoltán: A társadalmi viszonyok következményei, elfogadása és legitimitása.....	5

Láttelel

A. Gergely András: Köztes-európai hatalomgyakorlás /Újraolvasat/	26
Mihályi Helga: Miskolc demográfiai helyzete a magyarországi adatok tükrében - a népesedéspolitika lehetőségei.....	39
Osváth Andrea: Ki tanít kit? Valódi generációk és változó kommunikáció a kibertérben.....	52
Szabó-Tóth Kinga: Az energiaszegénység problémája az Európai Unióban illetve Magyarországon.....	63

Kultúrák – Nézőpontok

Gyukits György: Gyászfeldolgozás zenében /Viktor Hartmann emlékezete/	88

Barnamező és biomassza

Havasi Virág: Postmaterialism, Environmental Concern, Pro-environmental Acts - a Cross-country Analysis.....	97
Biczó Gábor: A barnamezős területek fejlesztésének szociokulturális aspektusai Európában.....	126
Kotics József: Hulladékgazdálkodási attitűdök Miskolc-Avason.....	140
Biczó Gábor: A hulladékgazdálkodási stratégiák szociokulturális aspektusai.....	154

Farkas Zoltán

A társadalmi viszonyok következményei, elfogadása és legitimitása

A társadalmi viszonyok következményein azokat a jelenségeket értjük, amelyeket a társadalmi viszonyok meghatároznak. A tanulmány első részében arra mutatunk rá, hogy az egyének (és csoportok) közötti társadalmi viszonyok – szükségszerűen vagy bizonyos valószínűséggel – meghatározzák a társadalmi kölcsönhatásokat, az e kölcsönhatásokba ágyazott társadalmi cselekvéseket és magatartásokat, és ezáltal meghatározzák más vonatkozásokban is a társadalmi jelenségeket. A tanulmány második részében azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy az egyének (és csoportok) miért fogadják el a társadalmi viszonyokat, miért alkalmazkodnak a társadalmi viszonyokhoz. Megkülönböztetjük a társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának három szintjét, és a társadalmi viszonyok legitimitását a harmadik szinten értelmezzük.

I. A társadalmi viszonyok következményei

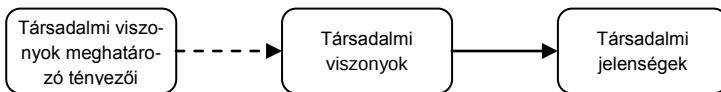
A társadalmi viszonyok következményire és elfogadására vonatkozó felfogásunk egy átfogó társadalomelméletbe, az általunk kidolgozott, illetve még átdolgozás alatt álló intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezért alkalmanként majd hivatkoznunk kell a *Társadalomelmélet* c. munkánk eddig megjelent fejezeteire és e tanulmány előzményeit képező tanulmányokra; és a szóban forgó elmélet bizonyos fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell e tanulmány megfelelő értelmezéséhez.

Néhány – egymáshoz kapcsolódó – tanulmányban egy pozitivistá viszonyfogalom kidolgozására vállalkoztunk; a társadalmi viszony fogalmát arra való tekintettel határoztuk meg, hogy e fogalom segítségével lehetőség szerint oksági magyarázatot adhassunk a társadalmi jelenségekre, különösen a társadalmi kölcsönhatásokra. (Farkas 2012A; Farkas 2012B; Farkas 2013) Az 1. ábra segítségével a társadalmi jelenségek magyarázatának a következő két szintjét szemléltetjük. Egyrészt az előbb is hivatkozott egyik

tanulmányban foglalkoztunk a társadalmi viszonyok létrehozásával: a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőivel és a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmussal. (Farkas 2013) Másrészt azonban a továbbiakban a társadalmi viszonyokat már elvileg adottaknak tekintjük, és a társadalmi viszonyokból magyarázzuk a társadalmi jelenségeket.

Tehát a társadalmi jelenségeket valójában ugyanazok a létezők határozzák meg, amelyeket a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőiként értelmeztünk. Azonban e létezőket, és e létezők közötti hatások azon vonatkozásait, amelyek jelentősek a társadalmi jelenségek meghatározottsága szempontjából, az érdek és a társadalmi erő, az érdekviszony és az erőviszony, valamint a társadalmi viszony fogalmában fejezzük ki; és ezáltal tesszük fogalmilag jól kezelhetővé és áttekinthetővé a szóban forgó létezőket és hatásokat. Felfogásunk szerint az érdekek és a társadalmi erők, valamint az érdekviszonyok és az erőviszonyok mint társadalmi viszonyok empirikusan is felmérhetők; és miután az empirikus kutatásban felmértük a szóban forgó létezőket, az adott társadalmi viszonyokból magyarázhatjuk a társadalmi jelenségeket, illetve a társadalmi jelenségek bizonyos vonatkozásait.

A társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmus elemzése olyan valószínűségi magyarázat, amelynek révén rávilágítunk a társadalmi viszonyok természetére; valamint rávilágítunk arra, hogy hogyan jönnek létre a társadalmi viszonyok, illetve hogyan lehet a valóságban létrehozni bizonyos társadalmi viszonyokat azzal a szándékkal, hogy ezáltal hozzájáruljunk bizonyos társadalmi jelenségek kialakulásához vagy megváltozásához. A társadalmi viszonyok és a társadalmi jelenségek közötti összefüggések elemzése viszont alapvetően oksági magyarázat, amennyiben elvileg szükségeszerű összefüggéseket fogalmazunk meg az adott társadalmi viszonyok (mint okok) és az általuk meghatározott társadalmi jelenségek (mint okozatok) között. E tanulmányban nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a szóban forgó oksági magyarázat korlátozott; bizonyos társadalmi jelenségek, illetve a társadalmi jelenségek bizonyos vonatkozásai elvileg okságilag meghatározottak, más társadalmi jelenségek, illetve a társadalmi jelenségek más vonatkozásai viszont elvileg is csak valószínűségi szinten meghatározottak vagy meghatározatlanok.

1. ábra: A társadalmi jelenségek magyarázatának két szintje

A valóságban a társadalmi viszonyok is lehetnek bizonyos mértékben meghatározatlanok. Azonban az intézményes szociológia elméletének az elvont (elvi, ideáltipikus) szintjén ettől eltekintünk, és a társadalmi viszonyokat egyértelműen meghatározottaknak tekintjük. Az elmélet elvont szintjén azt is előfeltételezzük, hogy az egyének megfelelően ismerik társadalmi viszonyaikat. A valóságban a társadalmi viszonyok viszonylagos meghatározatlanságát és a társadalmi viszonyokra vonatkozó ismeretek hiányosságait az intézményes szociológia elméletének engedményes szintjén vehetjük figyelembe.¹

Felfogásunk szerint a társadalmi viszonyok legfőbb következményei, amelyeket közvetlenül a társadalmi viszonyokból magyarázhatunk, az adott viszonyokban lévő egyének vagy csoportok közötti társadalmi kölcsönhatások. Más társadalmi jelenségeket, illetve a társadalmi jelenségek más vonatkozásait a társadalmi viszonyok a társadalmi kölcsönhatások meghatározásával összefüggésben határozzák meg.

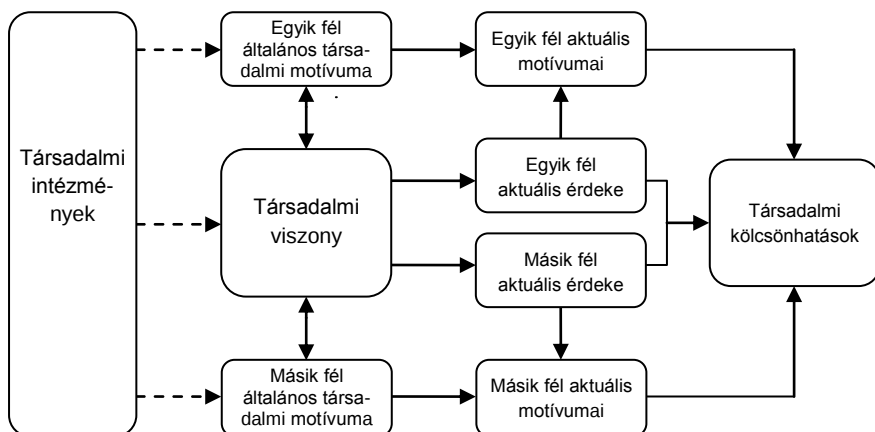
Az egyének (és csoportok) közötti társadalmi viszonyok – szükségyszerűen vagy bizonyos valószínűséggel – meghatározzák a társadalmi kölcsönhatásokat, az e kölcsönhatásokba ágyazott társadalmi cselekvéseket és magatartásokat, és ezáltal meghatározzák más vonatkozásokban is a társadalmi jelenségeket.

A társadalmi kölcsönhatás fogalmával és típusaival a *Társadalomelmélet* ötödik fejezetében foglalkoztunk. (Farkas 2010B: 187-201) Eszerint a társadalmi hatás az egyik fél cselekvésének olyan következménye, amely egy másik egyén (vagy csoport) számára a szükségletkielégítés előfeltételét képezi. A társadalmi kölcsönhatás a két fél közötti társadalmi hatások olyan összessége, amelyben mindkét fél cselekvései egymás számára is a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik. A társadalmi kölcsönhatások fő típusaiként megkülönböztettük a

¹ Az elmélet elvont, engedményes és eklektikus szintjének a megkülönböztetéséről lásd: Farkas 2010A: 84-86.

társadalmi együttműködést, a spontán pozitív társadalmi hatást és -kölsönhatást, a társadalmi konfliktust, a társadalmi elnyomást és behódolást, valamint a spontán negatív társadalmi hatást és -kölsönhatást.

A társadalmi kölsönhatások meghatározottságával érdemben ebben a tanulmányban nem foglalkozunk, itt csak röviden világítunk rá a kölsönhatások meghatározottságára. A társadalmi kölsönhatások magyarázatában vissza kell nyúlnunk e kölsönhatások meghatározottságára vonatkozó általános modellhez, amelyet az előbb is hivatkozott fejezetben vázoltunk fel. (Farkas 2010B: 215) A 2. ábra az ott látható 5.5. ábra módosított változata, annak megfelelően módosítva, hogy itt már ismertnek tekintjük a társadalmi viszony fogalmát, valamint ismertnek tekintjük az érdek és az aktuális érdek fogalmát is.²

2. ábra: A társadalmi viszonyok és a kölsönhatások

A társadalmi viszonyok máshol (Farkas 2013) tárgyalt meghatározó tényezői közül az ábrában már csak a társadalmi intézményeket emeljük ki. A társadalmi intézmények mindenekelőtt meghatározzák a legáltalánosabb társadalmi javakat, amelyek az adott egyének számára a szükségletkielégítés előfeltételeit képezik, és ezáltal meghatározzák az adott egyének vagy

² Az érdek és az aktuális érdek fogalmával a *Társadalomelmélet* hetedik fejezetében foglalkoztunk. (Farkas 2011: 44-62, 96-97)

csoportok általános társadalmi motívumait, amelyek az adott javak elérésére irányulnak. A társadalmi viszonyokat alkotó cselekvési lehetőségek és cselekvési képességek az eleve feltételezett általános társadalmi motívumra vonatkoztatva értelmezhetők; tehát a társadalmi intézmények az egyik fél és a másik fél adott általános társadalmi motívumával összefüggésben határozzák meg a társadalmi viszonyokat, az előbb hivatkozott tanulmányban tárgyalt mechanizmus révén.

A társadalmi viszonyban a két fél cselekvési lehetőségei és képességei összekapcsolódnak a felek között, tehát az egyik fél cselekvési lehetőségei eleve a másik fél számára is a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik; következésképpen e cselekvési lehetőségek egyik fél részéről történő megvalósítása eleve hatással van a másik fél szükségletkielégítésének előfeltételeire is.

A társadalmi viszony és a társadalmi kölcsönhatás közötti legfőbb összefüggések a következők: (1) A két fél közötti társadalmi viszony meghatározza az egyik fél és a másik fél számára az aktuális érdeket alkotó aktuális cselekvési lehetőségeket, amelyek azonban mindkét fél számára jelentősek. (2) A felek általános motívumai és aktuális érdekei meghatározzák a felek aktuális motívumait, amelyek a kiválasztott cselekvési lehetőségek megvalósítására irányulnak. (3) Az aktuális motívumok, a társadalmi viszonnal és a kiválasztott cselekvési lehetőségekkel összefüggésben, közvetlenül meghatározzák a társadalmi kölcsönhatást.

Az előbbi összefüggéseket kissé bővebben megfogalmazva, a társadalmi viszony határozza meg az egyik fél és a másik fél számára az aktuális érdeket; tehát azt, hogy az adott egyén vagy csoport érdekét képező cselekvési lehetőségek közül melyek azok a cselekvési lehetőségek, amelyek az egyén (vagy csoport) számára megvalósíthatók.³ Az egyik fél (vagy a másik fél) az aktuális érdekét képező cselekvési lehetőségek közül választja ki az optimális cselekvési lehetőséget, eközben figyelembe véve a különböző cselekvési lehetőségek megvalósítása esetén a másik féltől (az egyik féltől) várható cselekvéseket, illetve e cselekvések rá vonatkozó következményeit is. Az ily módon megvalósított társadalmi cselekvéseknek eleve vannak olyan következményei, amelyek egymás számára is a szükségletkielégítés

---

³ A félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy az aktuális érdek is a társadalmi viszony alkotórészét képezi. A társadalmi viszony, illetve – az itt nem tárgyalandó – társadalmi helyzet olyan értelemben határozza meg az aktuális érdeket, hogy a viszony egésze meghatározza azt, hogy a viszony alkotórészait képező cselekvési lehetőségek mint az érdek összetevői közül melyek az aktuális cselekvési lehetőségek.

előfeltételeit képezik; illetve mindkét fél cselekvései egymás számára is a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik.

A társadalmi kölcsönhatásokat közvetlenül az aktuális motívumok határozzák meg. Azonban ha az egyén valóságos motívumai nem olyan cselekvési lehetőségek megvalósítására irányulnak, amelyek megfelelnek az adott társadalmi viszonyoknak, a másik fél nem a számításának megfelelően fog cselekvéseire válaszolni, és cselekvései nem az általa szándékolt következményekre fognak vezetni. Így – amennyiben helyesbítható a viselkedését – újra kell gondolnia, hogy helyesen mérte-e fel az aktuális cselekvési lehetőségeket, és helyesen választotta-e ki a megvalósítani szándékozott cselekvési lehetőséget. Az aktuális motívumok tehát elvileg megfelelnek az adott társadalmi viszonyoknak; az aktuális motívumok a társadalmi viszonytal és a kiválasztott alternatívákkal összefüggésben határozzák meg a társadalmi kölcsönhatást. E tanulmányban azonban nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy bizonyos társadalmi viszonyok többértelműek abból a szempontból, hogy milyen kölcsönhatásokat határoznak meg a viszonyban lévő felek között.

A *Társadalomelmélet* hetedik fejezetében megkülönböztettük egymástól a releváns érdeket és az irreleváns érdeket. (Farkas 2011: 98-99) Eszerint adottnak véve egy hosszabb távra vonatkozó választást az érdeket alkotó párhuzamos cselekvési lehetőségek között, a releváns érdek azokat a további cselekvési lehetőségeket foglalja magában, amelyek a választott cselekvési lehetőséghez kapcsolódnak. Ennek megfelelően különbséget tehetünk a releváns és az irreleváns társadalmi viszonyok között. Adottnak véve egy hosszabb távra vonatkozó választást az érdeket alkotó párhuzamos cselekvési lehetőségek között, az adott egyén (vagy csoport) szempontjából a *releváns társadalmi viszonyok* a szubjektum releváns érdekét alkotó cselekvési lehetőségeket és mások e cselekvési lehetőségekkel összekapcsolódó cselekvési lehetőségeit, illetve e cselekvési lehetőségek által alkotott érdekeit, valamint a szubjektum és mások releváns cselekvési lehetőségei vonatkozásában jelentős társadalmi képességeit, illetve e társadalmi képességek által alkotott erőit foglalják magukban. Ennek megfelelően határozhatjuk meg az irreleváns társadalmi viszonyokat is, de e viszonyok meghatározásától eltekintünk. A társadalmi kölcsönhatásokat elvileg a releváns társadalmi viszonyok határozzák meg; azonban ha az egyén (vagy csoport) felülvizsgálja és megváltoztatja korábbi hosszabb távra vonatkozó választását, ennek eredményeként a társadalmi viszonyok egészen belül megváltoznak a releváns társadalmi viszonyok.

A *Társadalomelmélet* harmadik fejezetében, a kultúra megközelítését tárgyalva hangsúlyoztuk, hogy a társadalmi intézményektől (mint elsődleges társadalmi kultúrától) elvileg meg kell különböztetnünk a kultúra azon társadalmi összetevőit, amelyek a tényszerű érdekekhez, erőkhez és társadalmi viszonyokhoz képest másodlagosak, mivel alapvetően azok által meghatározottak. (Farkas 2010A: 246) A másodlagos társadalmi kultúrát – a társadalmi értékeket, a társadalmi erkölcsi szabályokat és az ideológiákat – a tényszerű érdekek, erők és társadalmi viszonyok határozzák meg. Bizonyos mértékig e kulturális tényezők is befolyásolják a társadalmi cselekvéseket és kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket, de elvileg a tényszerű társadalmi viszonyok meghatározó hatását közvetítik.

A társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmus elemzéséhez kapcsolódón foglalkoztunk azzal a problémával, hogy az intézmények fedezetével rendelkező egyének kisebb vagy nagyobb mértékben szándékaiknak és az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi viszonyokat is létrehozhatnak. (Farkas 2013) Következésképpen: *A társadalmi viszonyok következményei elvileg nem feltétlenül felelnek meg az adott viszonyokat létrehozó, illetve meghatározó intézmények szabályainak, és az intézményes szabályokkal ellentétesek is lehetnek.*

A társadalmi intézmények tényleges funkciójának, illetve a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmusnak nagyrészt már maga a létezése is rejtett, ezért általában az sem válik nyilvánvalóvá a társadalmi életben, ha az intézmények az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi viszonyokat hoznak létre, és ezáltal az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi jelenségeket határoznak meg. Itt nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy milyen tényezők téríthetik el a társadalmi viszonyok következményeit az intézményes szabályoktól, mert ezek a tényezők elvileg ugyanazok, amelyek az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi viszonyokat létrehozják. Csak azt jegyezzük meg, hogy e vonatkozásban is fontos különbséget tennünk a társadalmi viszonyok között abból a szempontból, hogy az adott viszonyok belsőleges társadalmi viszonyok vagy külsőleges társadalmi viszonyok.⁴

A valóságos társadalmi viszonyok általában, alapvetően vagy főleg külsőleges társadalmi viszonyok, és a külsőleges társadalmi viszonyok esetében elvileg esetleges, hogy az adott viszonyok következményei megfelelnek vagy nem felelnek meg az intézményes szabályoknak. A belső fedezetű intézmények kialakításában és az intézményes szabályok tényleges

⁴ A belsőleges és a külsőleges viszony fogalmáról lásd: Farkas 2012A.

érvényesülésének az ellenőrzésében való érdemi részvétel azonban elvileg biztosíthatja, hogy ezen intézmények által létrehozott belsőleges társadalmi viszonyok következményei megfeleljenek az intézményes szabályoknak. Azonban belső fedezetű intézmények kialakítása és fenntartása, és ezáltal belsőleges társadalmi viszonyok létrehozása eleve problematikus, tehát a valóságban az említett összefüggés csak bizonyos mértékben érvényesül.

Mint fentebb említettük, a társadalmi viszonyok – a társadalmi kölcsönhatások meghatározásával összefüggésben – más vonatkozásokban is meghatározzák a társadalmi jelenségeket. A következőkben az érdekérvényesítés mértékének a meghatározottságát, a társadalmi cselekvések, illetve magatartások meghatározottságát, valamint az életmód részben közvetlen részben közvetett társadalmi meghatározottságát emeljük ki, amely kérdésekkel azonban ebben a tanulmányban érdemben foglalkozunk.

Az érdekérvényesítés mértékének a magyarázatában a társadalmi viszonyokat az adott szubjektumra vonatkoztatva kell figyelembe vennünk; és majd a *Társadalomelmélet* tizenegyedik fejezetében vezetjük be a társadalmi helyzet fogalmát olyan értelemben, hogy a társadalmi helyzet az adott szubjektumra vonatkoztatva fejezi ki a társadalmi viszonyok összességét. Majd ehhez kapcsolódva foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a társadalmi helyzet meghatározza azt, hogy az adott egyén vagy csoport milyen mértékben érvényesíti érdekeit, illetve milyen mértékben rendelkezik a társadalmi javakkal.⁵

A társadalmi kölcsönhatások bizonyos értelemben társadalmi cselekvésekből épülnek fel, illetve a társadalmi cselekvések eleve társadalmi kölcsönhatásokba ágyazott cselekvések. Tehát a társadalmi kölcsönhatások és a társadalmi cselekvések meghatározó tényezői végül is ugyanazok a létezők; a társadalmi viszonyok bizonyos értelemben meghatározzák az egyének (vagy csoportok) társadalmi cselekvéseit, illetve társadalmi magatartását. Azonban a társadalmi cselekvések magyarázatában is a cselekvő szubjektumra vonatkoztatva kell figyelembe vennünk a társadalmi viszonyokat, azaz a társadalmi helyzetet kell figyelembe vennünk. Majd a *Társadalomelmélet* tizenkettedik fejezetében foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy az adott egyén (vagy csoport) társadalmi helyzete meghatározza társadalmi cselekvéseit, illetve társadalmi magatartását.⁶

---

⁵ Az intézményes szociológia elméletének a korábbi változatában erről lásd: Farkas 1997: 363-404.

⁶ Az elmélet korábbi változatában erről lásd: Farkas 1997: 412-419.

A *Társadalomelmélet* tizenkettedik fejezetében majd olyan értelemben vezetjük be az életmód fogalmát, hogy az életmód a szükségletek kielégítésében különböző funkciókat ellátó magatartások sajátos rendszere; és majd részletesen foglalkozunk az életmód társadalmi meghatározottságával. Majd látjuk, hogy az életmódot a társadalmi viszonyok szerinti társadalmi helyzet közvetlenül oly módon határozza meg, hogy meghatározza a társadalmi élet szférájában az egyének társadalmi magatartását, amely életmódjuknak is a részét képezi. Más vonatkozásokban a társadalmi helyzet közvetve és részben történetileg határozza meg az életmódot, az érdekérvényesítés mértékének, illetve a társadalmi állapotnak, a szubkultúrának és az egyének személyes tulajdonságainak a meghatározása révén.⁷

II. A társadalmi viszonyok elfogadása

A *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetének második részében részletesen foglalkoztunk a hatalom és a hatalmi viszonyok elfogadásával, elfogadottságával és legitimitásával. (Farkas 2011) Főleg azt hangsúlyoztuk, hogy az egyének mások társadalmi erejét és különösen hatalmát racionálisan fogadják el, racionálisan alkalmazkodnak a társadalmi erőhöz és a hatalomhoz. A társadalmi viszonyok elfogadásának a legjelentősebb vonatkozása a hatalmi viszonyok elfogadása; és mindaz, amit a hatalmi viszonyok elfogadásáról elmondtunk, általában érvényesnek tekinthető a társadalmi viszonyok elfogadására is. Itt tehát részletesen nem foglalkozunk a szóban forgó kérdéssel, csak röviden világítunk rá arra – a társadalmi viszonyokra vonatkozóan átértelmezve és részben megismételve a kilencedik fejezetben elmondottakat –, hogy az egyének miért fogadják el a társadalmi viszonyokat.

A társadalmi viszonyok elfogadásán azt értjük, hogy az egyének a társadalmi viszonyokat tényszerűen adottaknak tekintik, és szándékaik az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásra irányulnak. Az egyének a társadalmi viszonyokat elvileg racionálisan fogadják el, racionálisan alkalmazkodnak a társadalmi viszonyokhoz.

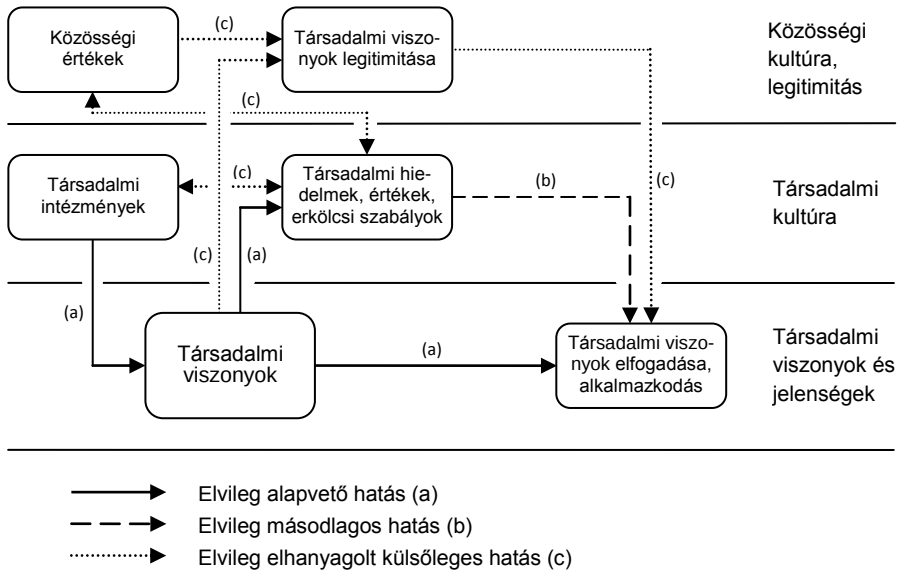
---

⁷ Az elmélet korábbi változatában erről lásd: Farkas 1997: 427-436.

A 3. ábrán – amely az előbb említett fejezetben bemutatott 9.5. ábra módosított változata – a társadalmi viszonyok elfogadásának, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásnak a meghatározottságát szemléltetjük. Eszerint megkülönböztetjük a társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának a következő három szintjét: (1) a társadalmi viszonyok általi tényszerű meghatározottság szintje, (2) a társadalmi-kulturális meghatározottság szintje a másodlagos társadalmi kultúra által, és (3) a közösségi-kulturális meghatározottság szintje a közösségi kultúra által. Az intézményes szociológia elméletének az elvont szintjén azt hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi viszonyok tényszerűségüknél fogva határozzák meg az adott viszonyok elfogadását; és eleve feltételezzük, hogy a társadalmi kultúra a társadalmi viszonyok meghatározó hatását közvetíti. Az elmélet engedményes szintjén vehetjük figyelembe a másodlagos társadalmi kultúra viszonylag önálló, az adott társadalmi viszonyoktól bizonyos mértékben független hatását. A társadalmi viszonyok elfogadásának a közösségi kulturális meghatározottságát már csak az elmélet eklektikus szintjén vehetjük és vesszük figyelembe; és a társadalmi viszonyok legitimitását ezen a szinten értelmezzük.

A társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának a tényszerű szintjén a tényszerű társadalmi viszonyok – az érintett egyének által megfelelően értelmezve – meghatározzák a társadalmi viszonyok racionális elfogadását, a társadalmi viszonyokhoz való racionális alkalmazkodást.

A racionális elfogadás lehet egyetértő elfogadás vagy belenyugvó elfogadás; tehát a társadalmi viszonyok racionális elfogadása jelentheti az adott társadalmi viszonyok létezésével való egyetértést, de elvileg éppúgy jelentheti csupán a belenyugvást abba, hogy az adott viszonyok tényszerűen léteznek.

3. ábra: A társadalmi viszonyok elfogadottságának szintjei

Az egyének elvileg azért fogadják el a társadalmi viszonyokat, azért alkalmazkodnak az adott viszonyokhoz, mert a társadalmi viszonyok tényszerűen léteznek, és az adott viszonyok elfogadása felel meg érdekeiknek vagy társadalmi kényszereiknek. A társadalmi viszonyok elfogadásának a magyarázatában elvileg nincs szükség másra, mint e viszonyok természetére, e viszonyok tényszerűségére hivatkozni. A társadalmi viszonyok elfogadását, az adott viszonyokhoz való alkalmazkodást végül is az határozza meg, hogy a társadalmi viszonyokat létrehozó társadalmi intézmények érvényesek és megfelelő fedezettel rendelkeznek.

A társadalmi viszonyok a valóságban igen összetettek, és az egyének bizonyos viszonyai – várható következményeiket tekintve – ellentmondhatnak más viszonyaiknak; tehát a társadalmi viszonyokhoz való racionális alkalmazkodás elvileg az adott egyének szempontjából jelentős társadalmi viszonyok egészéhez való racionális alkalmazkodás. Az egyének elvileg nem feltétlenül fogadják el társadalmi viszonyaik bizonyos vonatkozásait, de elfogadják általában véve a társadalmi viszonyokat.

Egyáltalán a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás feladása az adott viszonyokat létrehozó társadalmi intézmények érvényességének a megkérdőjelezését jelentené, amellyel az adott egyén (vagy csoport) kivátná az intézmények fedezetével rendelkező egyének jelentős negatív szankcióit. Ezek a várható negatív szankciók a társadalmi viszonyok elfogadásához viszonyítva jóval kedvezőtlenebbé teszik az adott intézmények érvényességi körébe eső és az adott társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének olyan cselekvési lehetőségeinek a várható hozadékát, amelyek nem felelnek meg a társadalmi viszonyoknak. Tehát az egyének azért fogadják el a társadalmi viszonyokat, mert ez felel meg érdekeiknek vagy társadalmi kényszereiknek.

A várható negatív szankciók általában közvetlenül olyan instrumentális szankciók, amelyek a szükségletkielégítés negatív feltételeit képezik a társadalmi viszonyban lévő egyének számára (pénzbüntetés, lefokozás, elbocsátás stb.). Külsőleges társadalmi viszonyok esetében azonban a végső negatív szankció az intézmények fedezetével rendelkező egyének mint az uralommal rendelkező egyének részéről a testi erőszak alkalmazása. E végső szankció tényleges alkalmazására azonban elvileg nem kerül sor, mivel az egyének érdekeiknek (vagy társadalmi kényszereiknek) megfelelően cselekszenek, és elfogadják az adott társadalmi viszonyokat. Jellemzően a társadalmi élet szférájába sorolható tevékenységi területekhez (a szervezett munkavégzéshez, a szervezett oktatáshoz és tanuláshoz, a közigazgatáshoz stb.) kapcsolódóan a valóságban is igen ritkán kerül sor a testi erőszak mint végső szankció alkalmazására, amennyiben az uralom valóban létezik és az uralom tényleges érvényesítése következetes.⁸

Már utaltunk arra, hogy a társadalmi viszonyok lehetnek külsőleges viszonyok vagy belsőleges viszonyok (valamint ilyen szempontból felemás viszonyok). A külsőleges társadalmi viszonyok racionális elfogadását alapvetően az határozza meg, hogy az egyének eleve nem képesek az adott viszonyokat létrehozó intézmények megváltoztatására vagy érvénytelenítésére, függetlenül attól, hogy az adott viszonyok, illetve az adott viszonyok következményei kedvezőek vagy kedvezőtlenek a számukra. A külsőleges társadalmi viszonyok elfogadását végső soron az átfogó intézmények fedezetével rendelkező egyének uralma, és az uralommal rendelkező egyének részéről a testi erőszak szükség szerinti alkalmazása biztosítja. A racionális elfogadás a külsőleges társadalmi viszonyok esetében

---

⁸ A hatalom és az uralom fogalmával a *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében foglalkoztunk. (Farkas 2011: 224-239.)

lehet egyetértő elfogadás vagy belenyugvó elfogadás. A külsőleges társadalmi viszonyok természetesen kedvezőek is lehetnek az adott egyének számára, és ez hozzájárul az adott viszonyok racionális és egyetértő elfogadásához. Külsőleges társadalmi viszonyok esetében azonban az egyének többnyire az adott viszonyokhoz képest számukra jóval kedvezőbb viszonyokat is el tudnának képzelni, és bizonyos viszonyok egyértelműen kedvezőtlenek a számukra, tehát ilyen szempontból irányulhatna szándék az adott viszonyok megsemmisítésére vagy megváltoztatására. De az egyének alapvetően azért fogadják el a számukra kedvezőtlen viszonyokat is, mert hatékonyan nem képesek a megsemmisítésükre vagy megváltoztatásukra.

A belsőleges társadalmi viszonyok racionális elfogadása eleve egyetértő elfogadás, és azon alapszik, hogy az egyének maguk alakították ki a társadalmi viszonyokat létrehozó intézmény szabályait, e szabályokat együttes ellenőrzés révén maguk tartják érvényben, és ennek révén maguk hozták létre és tartják fenn a társadalmi viszonyokat. Ezért úgy gondolják, hogy az adott társadalmi viszonyok hosszú távon számukra megfelelően elősegítik a szükségletkielégítés előfeltételeinek a megteremtését. A belsőleges társadalmi viszonyok esetében az adott viszonyok elfogadását biztosító negatív szankciók eleve csak (a szükségletkielégítés negatív feltételeit képező) társadalmi szankciók lehetnek; és a végső szankció az adott belső fedezetű intézmények érvényességi köréből és az adott viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének köréből annak az egyénnek a kizárása, aki nem fogadja el az adott viszonyokat. Természetesen az egyes egyének többnyire belső fedezetű intézmények és belsőleges társadalmi viszonyok esetében is el tudnának képzelni számukra kedvezőbb szabályokat és kedvezőbb társadalmi viszonyokat, de a másokkal való egyeztetés során az adott szabályok kialakítására és az adott viszonyok létrehozására láttak és látnak aktuálisan lehetőséget. Ha az adott viszonyok belsőleges viszonyok, de egy adott egyén úgy gondolja, hogy az adott viszonyokhoz képest másokkal egyetértésben számára kedvezőbb viszonyok is létrehozhatók, kezdeményezheti a szabályok újratárgyalását és a társadalmi viszonyok megváltoztatását.

A társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának a második szintjén az elfogadás, az adott viszonyokhoz való alkalmazkodás kulturális meghatározottságát vesszük figyelembe a másodlagos társadalmi kultúra által. Mint már említettük, másodlagos társadalmi kultúrának a társadalmi kultúra azon összetevőinek az összességét nevezzük, amelyeket elvileg az érdekek, a társadalmi erők és a társadalmi viszonyok határoznak meg. A társadalmi viszonyok – mint érdekviszonyok és erőviszonyok – történetileg formálják az egyének adott körében a másodlagos társadalmi kultúrát. Az

egyének adott körében kialakítják az adott viszonyoknak, illetve az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásnak megfelelő hiedelmeket, társadalmi értékeket és társadalmi erkölcsi szabályokat. Bizonyos mértékben a társadalmi kultúra is befolyásolja a társadalmi viszonyok elfogadását, az adott viszonyokhoz való alkalmazkodást; de az elmélet elvont szintjén feltételezzük, hogy a társadalmi kultúra a társadalmi viszonyok hatását közvetíti.

Amennyiben a társadalmi viszonyok külsőleges viszonyok, az ilyen viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének körében nagyrészt instrumentális és társadalmi értékként tudatosodik a feltétlen alkalmazkodás az adott viszonyokhoz. Kialakulnak olyan nézetek, amelyek szerint a társadalmi viszonyok kifejezett, nyilvánvaló megkérdőjelezése általában értelmetlen. Amennyiben a társadalmi viszonyok belsőleges viszonyok, az adott viszonyokat létrehozó belső fedezetű intézmények kialakításának a folyamatában nagyrészt eleve kialakulnak olyan társadalmi értékek és társadalmi erkölcsi szabályok, amelyek a társadalmi viszonyok elfogadására készítetik az egyéneket akkor is, ha esetleg az adott alkalmakkor, rövid távon nem ez felel meg érdekeiknek.

A társadalmi viszonyok társadalmi kulturális elfogadottságának nevezzük a társadalmi kultúra olyan állapotát, amelyre az adott társadalmi viszonyok elfogadását, az adott viszonyokhoz való racionális alkalmazkodást elősegítő hiedelmek, társadalmi értékek és társadalmi erkölcsi szabályok jellemzőek.

A társadalmi viszonyok társadalmi kulturális elfogadottsága is lehet egyetértő elfogadottság vagy belenyugvó elfogadottság, tehát az elfogadottság az egyének adott körében jelentheti az adott társadalmi viszonyok létezésével való egyetértést, de elvileg éppúgy jelentheti csupán a belenyugvást abba, hogy az adott viszonyok léteznek. Így a társadalmi-kulturális elfogadottság minimálisan csupán azt jelenti, hogy a kialakult nézetek szerint általában értelmetlen a társadalmi viszonyok kifejezett megkérdőjelezése; testi kényszerítés és testi erőszak alkalmazása pedig – a kialakult hiedelmek, értékek és erkölcsi szabályok szerint – teljes mértékben kizárt a társadalmi élet szférájában, a társadalmi viszonyok hatóköreiben.

Mint láttuk, az elmélet elvont szintjén feltételezzük, hogy a másodlagos társadalmi kultúra a társadalmi viszonyok meghatározó hatását közvetíti. A *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében (Farkas 2011: 283-284) számos szerzőre hivatkoztunk azon állításunk alátámasztására, hogy a hatalom valójában nagy valószínűséggel kialakítja az adott hatalmi viszonyok elfogadására irányuló kulturális hiedelmeket, ideológiákat, értékeket és

erkölcsi szabályokat. (Marx–Engels 1976; Bourdieu 1991; Bourdieu 2002; Beetham 1991; Horkheimer 1976; Lenski 1966; Barnes 1988) Felfogásunk szerint ez elmondható általában a társadalmi viszonyokra vonatkozóan is; a társadalmi viszonyok valójában nagy valószínűséggel kialakítják az adott viszonyok elfogadására irányuló kulturális hiedelmeket, ideológiákat, értékeket és erkölcsi szabályokat.

A társadalmi kultúra azonban a valóságban többé vagy kevésbé eltérhet az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő kultúrától. A társadalmi intézmények érvényességi körébe eső és társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének körében bizonyos mértékben esetleg nem alakultak ki olyan hiedelmek, társadalmi értékek és társadalmi erkölcsi szabályok, amelyek elősegítik az adott társadalmi viszonyokhoz való megfelelő alkalmazkodást. Például olyan egyének körében, akiket igyekeznek tartósan kirekeszteni a társadalmi élet bizonyos területeiről (pl. oktatás, foglalkoztatás), idővel kialakulhat olyan szubkultúra, amely – ha az adott egyének mégis bejutnak az adott területekre – akadályozza az adott érdekekhez és társadalmi erőkhöz való alkalmazkodást.

Az intézményes szociológia elméletének engedményes szintjén vehetjük figyelembe a nem-intézményes, másodlagos társadalmi kultúra viszonylag önálló, az adott társadalmi viszonyoktól – mint érdekviszonyoktól és erőviszonyoktól – részben független hatását. A elmélet engedményes szintjének az elmélet azon részét nevezzük, amelyben kifejezetten feloldunk bizonyos előfeltételezéseket, és ily módon – amennyiben ezt az alapfogalmak lehetővé teszik – az elmélet rendszeres részéhez kiegészítő fogalmak és kiegészítő összefüggések formájában következetesen kapcsolhatunk olyan fogalmakat és összefüggéseket is, amelyek nem vezethetők le az eredeti előfeltételezésekből.

Az elmélet engedményes szintjén – más előfeltételezések mellett – továbbra is feltételezzük, hogy az egyének cselekvései társadalmi cselekvések, valamint a társadalmi kultúra és a közösségi kultúra érvényességi körei egyértelműen elválnak egymástól; és az adott társadalmi viszonyok elfogadását, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodást kulturális szinten csak a társadalmi kultúra befolyásolja. Viszont feloldjuk azt az előfeltételezést, hogy a másodlagos társadalmi kultúra teljes mértékben az adott társadalmi viszonyok meghatározó hatását közvetíti. Figyelembe vesszük azt, hogy a valóságban a társadalmi kultúra többé vagy kevésbé eltérhet az adott érdekeknek és érdekviszonyoknak, erőknél és erőviszonyoknak megfelelő kultúrától; és kiegészítő összefüggésként figyelembe vesszük a másodlagos társadalmi kultúra viszonylag önálló hatását. Ennek eredményeként azonban

már csak valószínűségi összefüggéseket fogalmazhatunk meg a társadalmi viszonyok és az adott viszonyok következményeiként értelmezhető jelenségek között.

Eddig a társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának az első és a második szintjével foglalkoztunk. A társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának a harmadik szintjén az elfogadás, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás kulturális meghatározottságát vesszük figyelembe a közösségi kultúra, végső soron a közösségi értékek által.⁹ A legitimitás fogalmának szűkebb felfogásai fogalmaink szerint a szóban forgó harmadik szinten értelmezhetők; és a *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében mi e felfogásoknak megfelelően értelmeztük a legitimitást az általunk úgynevezett közösségi kultúra szintjén. (Farkas 2011: 285-290)¹⁰ A legitimitás ilyen értelmezése szerint a társadalmi viszonyok értékelésének a vonatkoztatási pontját végső soron olyan értékek képezik, amelyeket mi közösségi értékeknek, illetve az egyének szintjén személyes értékeknek nevezünk. A szűkebb értelmezés szerint a legitimitás fogalma magában foglalja azt a gondolatot is, hogy – az általunk bevezetett fogalmakat használva – a legitim emberi viszonyokhoz az egyének beleélően alkalmazkodnak, és az egyéneket közvetlenül szükségleteik, illetve személyes motívumaik készítetik a legitim emberi viszonyok elfogadására, a legitim viszonyokhoz való alkalmazkodásra.

A fentebb hivatkozott helyen rámutattunk arra, hogy a társadalmi jelenségek magyarázatában a közösségi kultúrát, illetve a közösségi értékeket csak olyan előfeltételezések feloldásával vehetjük figyelembe, amelyek feloldásának az eredményeként lényegesen és alapvetően megváltozik az adott jelenség feltételezett természete. A közösségi értékek figyelembevételével már az elmélet eklektikus szintjére jutunk, amely szinten nagyrészt egymáshoz képest idegen fogalmakat és következtetlen összefüggéseket fogalmazhatunk meg. Tehát a társadalmi viszonyok – szűkebben értelmezett – legitimitását csak az intézményes szemléletmódot képviselő elmélet eklektikus szintjén vehetjük figyelembe. Ezen a szinten esetleg és bizonyos vonatkozásokban a társadalmi viszonyok elfogadásának, az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásnak a pontosabb megismeréséhez

---

⁹ Máshol foglalkoztunk a közösségi és a társadalmi értékekkel, amelyek az egyének szintjén a személyes és az instrumentális értékeknek felelnek meg. Láttuk, hogy a közösségi érték lelki szükségletet tükröző személyes és kulturális érték, a társadalmi érték instrumentális és kulturális érték. (Farkas, 2010B: 102-108.)

¹⁰ A legitimitás szűkebb fogalmának a meghatározásában főleg Jürgen Habermas legitimitásemelétére támaszkodtunk. (Habermas 1994B; Habermas 2001; Habermas 1996)

juthatunk, de annak árán, hogy a részletesebb leírást szolgáló fogalmak csak a jelenségek ellentmondásos, illetve látszólagos magyarázatára lehetnek alkalmasak.

Felfogásunk szerint tehát különbséget kell tennünk a társadalmi viszonyok elfogadottsága és legitimitása között. A társadalmi viszonyok elfogadásán, illetve elfogadottságán azt értettük, hogy az egyének a társadalmi viszonyokat ténszerűen adottaknak tekintik, és szándékaik az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásra irányulnak. A legitimitás viszont arra vonatkozik, hogy az egyének az adott viszonyokat személyes és közösségi értékeik alapján hogyan értékelik.

A társadalmi viszonyok legitimitásán azt értjük, hogy a társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének az adott viszonyokat úgy értékelik, hogy azok megfelelnek személyes és közösségi értékeiknek. A társadalmi viszonyok legitimitása külsőleges szempont, a legitimitásnak a társadalmi életben elvileg nincs jelentősége.

A társadalmi viszonyok annyiban legitimek, amennyiben az egyének személyes és közösségi értékeik alapján az adott viszonyokat helyesnek, igazságosnak, méltányosnak, az emberek boldogulását szolgálónak stb. ítélik meg. A kiemelt definícióban mi a legitimitás szűkebb fogalmát fogadjuk el, de nem azért, mert úgy gondoljuk, hogy a társadalmi viszonyok általában ilyen értelemben legitimek. Hanem azért, mert úgy gondoljuk, hogy ilyen szempontból is vizsgálhatjuk a társadalmi viszonyok elfogadását, illetve elfogadottságát.

Mint említettük, a társadalmi viszonyok legitimitása arra vonatkozik, hogy az egyének hogyan ítélik meg az adott viszonyokat személyes és közösségi értékeik alapján. A társadalmi viszonyokhoz viszont az egyének elvileg racionálisan alkalmazkodnak, és a racionális alkalmazkodás a személyes motívumok, tehát ezen belül a személyes értékek felfüggesztését vagy háttérbe szorítását jelenti. A társadalmi viszonyok esetében tehát a legitimitás kérdése külsőleges szempont, elvileg a társadalmi viszonyok legitimitása nem befolyásolja a társadalmi viszonyok elfogadását és a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodást.

Megítélésünk szerint az intézményes szociológia elméletének az előfeltételezései tulajdonképpen megfelelnek a valóságnak, és hatékony kiindulópontul szolgálnak a valóságnak megfelelő összetettebb fogalmak és összefüggések levezetéséhez. Tehát az elmélet elvont szintjén levonható azon következtetés, hogy a társadalmi viszonyok legitimitása nem befolyásolja a társadalmi viszonyok elfogadását és a hozzá való alkalmazkodást,

megítélésünk szerint tulajdonképpen megfelel a valóságnak. A társadalmi viszonyok – szűkebb értelemben vett – legitimitása általában a valóságban is kevés hatással van a társadalmi viszonyok elfogadására, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásra.

A *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében (Farkas 2011: 287-288) röviden kitértünk John Rawls igazságosságelméletére, amely szerint az egyének általában és bizonyos mértékben kialakítanak elképzeléseket az eszményi együttélési formákra vonatkozóan, és ezekhez az eszményekhez képest kialakíthatják véleményüket a társadalmi viszonyokról is. (Rawls 1997) A társadalmi viszonyok legitimitása a valóságban adott esetekben bizonyos mértékben hatással lehet a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Főleg ezzel függ össze az, hogy az ideológiákban jelentős hangsúlyt fektetnek arra, hogy a modern társadalom intézményeit (szűkebb értelemben is) legitim intézményekként, az adott intézmények által létrehozott társadalmi viszonyokat legitim viszonyokként látassák.

Mint fentebb már említettük, az intézményes szociológia elméletének az elvont szintjén sem állítjuk azt, hogy az egyének mindig és teljes mértékben elfogadják az adott társadalmi viszonyokat. Adott társadalmi viszonyok viszonylagos elutasítása megnyilvánulhat az úgynevezett kivonulásban (Hirschman 1995), amikor az egyén kilép adott intézmények érvényességi köréből és az adott intézmények által létrehozott társadalmi viszonyokból. Azonban ha az egyén társadalmi viszonyok által meghatározott módon lép ki bizonyos intézmények érvényességi köréből, az adott egyén általában véve elfogadja a társadalmi viszonyokat. Az egyén tiltakozhat is az adott viszonyok, illetve az adott viszonyok következményei miatt, de – előfeltételezésünk szerint – szintén társadalmi viszonyok által meghatározott módon. Ha az egyének másokkal egyesülve esélyt látnak a számukra eredetileg, egyesülés nélkül külsőleges társadalmi viszonyok megváltoztatására, törekedhetnek az adott viszonyok megváltoztatására, de elvileg szintén társadalmi viszonyok által meghatározott módon.

Azt viszont már csak az elemzés eklektikus szintjén vehetjük figyelembe, ha a valóságban az egyéneket személyes értékeik és érzelmeik is motiválják a társadalmi viszonyok elutasítására és/vagy viszonylag új társadalmi viszonyok létrehozására. Az egyének személyes értékeik alapján esetleg találhatják nagyrészt igazságtalannak, méltánytalannak a társadalmi viszonyokat, illetve e viszonyok bizonyos következményeit, és egy bizonyos határon túl már találhatják túlságosan megalázónak a társadalmi viszonyokhoz való racionális alkalmazkodást. Az adott társadalmi viszonyok elleni nyilvánvaló fellépés, esetleg lázadás általában nem – társadalmi

viszonyok által meghatározott – érdekmotivált cselekvésként, hanem épp ellenkezőleg, a racionális alkalmazkodás tudatos feladásaként, személyes értékek és érzelmek által motivált cselekvésként értelmezhető. Ennek figyelembevételével azonban már kilépünk a társadalmi élet szférájára érvényesnek tekinthető fogalmak érvényességi köréből. A szóban forgó jelenséget a valóságos társadalmi életben csak az intézményes szociológia elméletének az eklektikus szintjén vehetjük figyelembe.

A társadalmi viszonyok kulturális elfogadottsága tehát tipikusan lehet társadalmi kulturális elfogadottság vagy közösségi kulturális elfogadottság, illetve legitimitás. A valóságban a társadalmi és a közösségi kulturális elfogadottság nagyrészt áthatja egymást, de a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásra általában a társadalmi kulturális elfogadottság van jelentős hatással, illetve elvileg csak az van hatással.

A társadalmi viszonyok társadalmi vagy közösségi értékek alapján történő értékelésének, és ezzel összefüggésben a társadalmi viszonyok kulturális elfogadottságának a fő összetevői: (1) az adott társadalmi viszonyokat létrehozó intézmények kialakításának, és ezáltal a társadalmi viszonyok létrehozásának az értékelése; (2) a társadalmi viszonyokat létrehozó, illetve meghatározó intézmények értékelése; (3) a társadalmi viszonyok szerinti különböző társadalmi helyzetek elérésének, megszerzésének az értékelése; (4) a társadalmi viszonyok szerinti különböző helyzetekben lévő egyén vagy egyének személyes tulajdonságainak az értékelése; (5) a társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének szándékainak és a társadalmi viszonyok következményeinek az értékelése; (6) a társadalmi viszonyok tényleges elfogadására vonatkozó hiedelmek, értékek és erkölcsi szabályok. Ezekkel az összetevőkkel a *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetben (Farkas 2011: 290-298), a hatalmi viszonyok elfogadása vonatkozásában már foglalkoztunk, e kérdés érdemi tárgyalásától itt eltekintünk.

Abstract

The consequences of social relations mean the phenomena that are determined by social relations. In the first part of the paper we point out, that the social relations between individuals (and groups) determine necessarily or with certain likelihood the social interactions, the social actions and

conducts embedded in this interactions, and thereby determine the social phenomena in other respects too. In the second part of the paper we deal with the question that why the individuals (and groups) accept the social relations, and why they adapt to the social relations. We make a distinction between the three levels of the acceptance of social relations, and we interpret the legitimation of social relations on the third level.

Irodalom

- BARNES, Barry (1988): *The Nature of Power*. Cambridge: POLITY PRESS
- BEETHAM, David (1991): *The Legitimation of Power*. London: MACMILLAN
- BOURDIEU, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: POLITY PRESS
- BOURDIEU, Pierre (2002): *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: NAPVILÁG KIADÓ
- FARKAS Zoltán (1997): *A társadalmi viszonyok. Az intézményes szociológia elmélete*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ
- FARKAS Zoltán (2010A): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ
- FARKAS Zoltán (2010B): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ
- FARKAS Zoltán (2011): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ
- FARKAS Zoltán (2012A): Az emberi és a társadalmi viszonyok. *Társadalomkutatás* 30. évf., 4: 324-342.
- FARKAS Zoltán (2012B): A társadalmi viszonyok összetevői. *Szellem és Tudomány* 3. évf., 2-3: 3-16.
- FARKAS Zoltán (2013): A társadalmi viszonyok meghatározó tényezői és létrehozása. Megjelenik a *Társadalomkutatás* folyóiratban.
- HABERMAS, Jürgen (1994A): *Válogatott tanulmányok*. Budapest: ATLANTISZ KÖNYVKIADÓ
- HABERMAS, Jürgen (1994B): Legitimációs problémák a moden államban. In: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: ATLANTISZ KÖNYVKIADÓ, 183-221.
- HABERMAS, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, POLITY PRESS
- HABERMAS, Jürgen (2001): *A kommunikatív etika. A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és a társadalmi integráció politikai-filozófiai elmélete*. Budapest: ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ

- HIRSCHMAN, Albert O. (1995): *Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek*. Budapest: OSIRIS KIADÓ
- Horkheimer, Max (1976): Hagyományos és kritikai elmélet. In: PAPP Zsolt (szerk.): *Tény, érték, ideológia. A pozitivizmus-vita a nyugatnémet szociológiában*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ, 43-116.
- LENSKI, Gerhard E. (1966): *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification*. New York: MCGRAW-HILL BOOK COMPANY
- MARX, Karl – FRIEDRICH Engels (1976): *A német ideológia*. Budapest: MEM 3. kötet, 1976
- PAPP Zsolt (szerk.) (1976): *Tény, érték, ideológia. A pozitivizmus-vita a nyugatnémet szociológiában*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ
- RAWLS, John (1977): *Az igazságosság elmélete*. Budapest: OSIRIS KIADÓ

A. Gergely András

Köztes-európai hatalomgyakorlás /Újraolvasat/

A magyarországi hatalomtörténetet évszázadok óta kettős karakter jellemzi: protektorokra épülő, adminisztratív szervezettségű rendies döntéshierarchia, megszállókkal egybeértve, illetve különalkukra korlátozódó, nemracionális szerveződéssé, eklektikus uralomgyakorlás, mely korszakosan és ciklikusan fonja át-meg-át egymást. A politikai piac haszonelvű racionalitása és a szervezett szervezetlenség uralmi elve küzd folytonosan – ezek lettek a legelemibb tradíciói a Közép-Kelet-Európát belengő uralkodó eszméknek, nemcsak a legújabb korokban, de előzőleg is.

Lett legyen hazánkban és a környező régióban bármily toleráns a központi hatalom, az érdekek terén mindig monopolizált maradt az uralkodók teljhatalma. A társadalom örökös függése e főhatalomtól évszázadok óta totális volt. A civil társadalom érdekképviseleti szabadsága pedig a legkegyelmesebb korszakban is maximálisan alárendelt maradt az eszmei „összérdeket” (királyságot, birodalmat, nemzetet, pártállamot, demokráciát) képviselő aktuális uralkodónak. A despotizmus és a robot, az oligarchiák és a bürokratikus autokraták viszonya a társadalomhoz kezdettől meghatározta a politikai centrum és az alárendelt szférák kapcsolatát.

Hol agresszív, hol bürokratikus, ritkábban piaci, katonai, etnikai, és a legritkábban etikai koordináció virágzott e tájon. De talán e tiszta képletek között sem találhatjuk pontos megfelelőjét az államszocialista irányítási modellnek. Megfontolandó, hogy miközben napjaink állampolgára is fennen óhajtja az állami beavatkozás tisztes mértékét, s keresi a „gondoskodó állam” kegyeit, a hatalomgyakorlás eszköztára végképp fölismerhetetlenné vált. Illetőleg: ami látható, az nem az, sőt, épp ellenkezője, a gondoskodás hiánya, vagy még inkább a colosseumi viadalok miliője, láncos-kardos agresszorokkal és kiéhezett vadakkal szembeállítva a „self-made-man” mentalitás piacképességét, politikai harcedzettségét és esélyeit, lásd piaci kapitalizmus, mint a korai tökefelhalmozás kegyetlen korszaka, vadkeleti vadnyugat dicső genezise...

I. Centrumpolitika és periféria-félelem

Magyarország és Kelet-/Közép-/Köztes-Európa hatalmi szféráiban történetileg fölváltva jelentkeztek a megkérdőjelezhetetlenül „demokrata”

hatalmak és a nyílt diktatúrák. Politikai kultúránkban ugyanakkor a lehetőségek (illetve föltételek) egyik iránya a tradíciótartás volt, mellette mindig elvárás maradt az uralom racionalitása, áttekinthetősége és demokratikus legitimáltsága, az uralom ellensúlyainak és társadalmi vitathatóságának szavatol(tat)ása.

A polgári nemzetépítés korszakában szerte ezen a tájon értékelv volt, mind konzervatív oldalon, mind liberális célok szempontjából, hogy a társadalmi tagoltság áttekinthetősége ne csupán „fölülről” váljék lehetővé, hanem az „államtagok”, magát a társadalmat alkotó egyedek fölől nézve is átlátható maradjon a politikai berendezkedés mikéntje. Mind a makrotársadalomra, mind pedig a helyi társadalmakra, települési közösségekre vonatkozó demokratikus állampolitikai rendezőelvek megkívánták, hogy a központi kormányzati szféra és a helyi hatalom egyként tekintetbe vegye a lokalitás igényeit, érdektörekvéseit, értékeit és céljait, köztük akár szimbiózis, de legalább is interakció állandósuljon. Evvel a politikai hatalom egyben saját legitimációját is biztosíthatta, vagyis kiérdemelhette a társadalmi jóváhagyás, az állampolgári engedékenységek mindennapi formáit, s ezúton kormányozhatóvá tehetette a társadalom életfolyamatait. De mi történt olyankor, ha a hatalom nem tette a dolgát, vagy elnyelte a társadalmi mozgásdinamikák energiáit, lenyúlta racionalitásait, s beavatkozott önérdéke mentén, vagy e cél szentesítése révén a csoportérdekek kijátszására törekedett?

A magyar történet kiemelkedő korszakaiban ilyenkor rendszerint demokratikus mezbe öltöztetett diktatorikus eszmék kaptak lábra. Ezt leplezendő a mindenkori hatalom valamiféle konzekvens hagyománytartásra, fölvilágosult liberális múltra, vagy épp forradalmas megújulás kontinuitására hivatkozott. S egyúttal arra: a „haladó” gondolkodás mindig racionális. Evvel kisajátította valamely rész-racionalítások egészét és rávetítette ezt a hazai fejlődésfogalomra. De mint tudjuk, éppen a rész-racionalítások elszenvedői, a társadalmi perifériákra vagy marginalitásokba kerültek válaszolhattak centrumaiknak a legkevésbé, akár elvitatva e „centrális erőter”-logika elfogadhatóságát, akár kikerülve ebből a koncentrikus mechanizmusból a mobilitás eltérő útjai révén.

A magyar gondolkodástörténetben a liberális és szocialista reformerek mindig kitartottak amellett, hogy egyedül az általuk elképzelt társadalmi struktúra racionalizálható, egyedül az ő uralmi „dialektikájuk” jogos. A mai társadalmi változások idején sincs ez másképp – a cselekvő, mozgalmár vagy irányító személyiségek öncsalással élnek át, hogy patetikus reformterveik nyomán, tőlük eredően és általuk felügyelten változik a

társadalom, amely önként és dalolva jóváhagyja uralmukat. A „jóváhagyás” aktusa, vagyis a legitimitás mértéke és esélye legtöbbször aszerint változik, ki kerül az „ellenfél” vagy „ellenség” kategóriába, kiről állítható ki az „önérdekű kisajátító” vádirata, ki hajlandó megfontolni e karaktergyilkosság áldozatainak védekezési szempontjait, kinek kényelmesebb vagy esélyesebb behódolnia és tapsolnia, semmint vitatnia és civil ellenállással válaszolnia mindennemű hatalmi indolenciára. Merthogy ennek révén a centrum megapolitikája könnyedén megalkotja a maga centrális erőterét, vagyis erőszak-intézményét, s ezáltal kijelöli ama határokat is, melyeken túl már csak a perifériák érdektelen, küzdésképtelen vagy épp direkt módon leigázandó térségei találhatók. Ebben az „újbeszél” politikai retorikában a mindenkori ellenségkép akár tartós, akár napra nap változó lehet, ám a változtatás kondíciói nem csupán a hatalmi erőfölénytől függenek, hanem a periferezált politikai térből feltörekvők, máskéntgondolók, ellenállók önálló térformáló erejétől, célrendszerétől is. Így hát a centrum/periféria makropolitikai osztottságot tükröző képlete nemzeti szintéren, vagy akár kistérségi szcénában is hasonlóképpen jelenik meg, ami részben esélyt is jelent a közpolitikai keretek kijátszására, részint viszont hosszabb távra is, mintegy „politikai kultúraként” stabilizálja a fennálló viszonyokat. Ilyen közegben a plebejus demokráciát, polgári többpártiságot, konszenzusos partnerséget, szolidaritással vegyes együttműködést jószerivel attól sem lehet várni, aki mindezen értékrendtől kellő távolságban kívánja meghatározni önmagát.

II. A múltat „végképp” eltörölni?

A magyar reformkor, a XIX. század első harmada óta eszmei és politikai párturalom eszköze a „mindenáron haladás” elve. Evvel szemben a civil társadalom értékek teremtésében, átmentésében, szokások megőrzésében, tradíciók ápolásában fogalmazza meg feladatát. Az értékkonzervatív mentalitás (szemben a politikailag konzervatív uralmi gyakorlattal) az individuális szabadságjogok példáira, nyugati mintáira, előképeire épül, az állam mindenhatóságában gyakorta kételkedik, a politikusok szabta „haladás” külső kényszerét pedig elutasítja. Ez a „külső kényszer” olykor megszálló hatalom, olykor iparosítás vagy „modernizáció” formájában jelent meg szerte Nyugat-Európában és a kelet-európai térségekben is – mindenesetre rendszerint olyan erőszakformaként, amelynek értékeihez, céljaihoz soha sem volt köze igazán a társadalom számottevő

többségének. E nem legitimált uralom eszközei között azonban nemcsak diktatorikus módszerek, hanem a konzervatív eszmék és a régi monopolisztikus uralmi gyakorlat hagyományai is ott vannak. A diktatúrák könnyen-felismerhetősége mellett az igazi problematika a társadalmi aktorok sokasága számára éppen az lesz ez esetekben, hogy föl lehet-e kelni, szabad-e harcos küzdelembe kezdeni, s lehet-e intoleráns másságokat vizionálni akkor, ha a „közjó” és „közérdek” elvére hivatkozó közpolitika látványosan szembe megy éppen mindennel, aki „köz”, közös, közérdekű. A társadalmi vágyképek annyiban viszont gyakorta közösek, hogy nem kívánják elfogadni a közhaszonra hivatkozó magánhaszon-építés manipulációs stratégiáját.

A civiltársadalmi politikai engedetlenség növekedésével intenzívebb lett az erkölcs, a magatartási normák, a szubjektív motivációk és a kisközösségi csoportértékek keresése is. A múltat végképp eltörölni csakis a normák és értékek leradírozásával lehet – ez pedig a civil társadalmak legfőbb érdek-elveit veszélyezteti. Ezért lehetetlen minálunk a tradíciópusztító politikai hatalom legitimmé válása, de ugyanakkor ezért lehetséges a pusztítás tradíciójára hivatkozó mentalitás megtűrése, elfogadtatása, támogatások elnyerése is e legitim közellenség-szerepek tartósítása vagy újragenerálása árán is.

III. Jaltával vert régió

Kérdés lehet: nem épp a diktátumok és politikai diktatúrák adják nálunk a legfőbb uralmi tradíciót? Nem a hatalom kiismerhetetlensége okozza-e a civil társadalom nyílt vagy rejtett lázadásait, a folytonos oppozíciót, a megalkuvó haszonelvűség és a megbúvó ellenzékiiség kontinuos jelenlétét?

Föltehető, hogy részben politikai kultúránk ősmagyaros elmaradottsága, és csökevényes népcsoport-nemzetiségünk kishitúsége kínálja a jövőképnélküli önérzetünket. Vereség-élményünk lassan a magyar karakter legfőbb jegye lesz, a bizalom-tesztek és nemzeti önképek európai versenyében kétségtelenül a leghátsók mellett-mögött kullogunk. Kapaszkodunk himnikus veszteségek keserveibe, Jalta után hatvan évvel is a magunk kis posztmodernes kálváriáit járjuk, térségi revansait és alkalmi ellenségeit keressük. Jaltaizmusaink között a kishitúség, a hódoláskészség, a szolgaszellem és a jóvátételi lelkiismeret furdalás is jelen van, sajátos vendetta-érezmény, mely vikingektől böszörményekig, tótoktól svábokig,

izraelitáktól romákig, rácoktól poroszokig mindig megtalálja a maga ellenségképét. Még ürügy sem kell olykor, hogy a partnerből vagy szomszédból vetélytárs, abból ellenfél vagy ellenség váljék egyhamar, s még véletlenül sem a kooperáció a vezéreszme, hanem a kiszorítás, lebírás, felülemelkedés, győzelemittas önkép stabilizálása a mindenkori mentális cél. Ahogy a fejlődőképességhez tradíciótartás és reformhajlandóság kell, éppúgy vereségünk oka lehet ezek hiánya és szervezetlenségünk folytonos élménye... – ám érdekes, hogy mind a vereség tradícióját, a „többre érdemesültség” értékelvét, az örök küzdőképesség ideáját is egyaránt fölhasználhatónak tekintjük a sikerképesség bizonyítására.

Jalta előtt és után is voltak polgári demokratikus eszméink, (ha sokszor rejtetten, ideákban vagy világképekben megbújva is), volt archaikus eredetű fogalmi képünk az emberszabásúan működő hatalomról, „a zemberekért” vállalt politikusi szerep gyanúságáról, az alávetés értékelvének becstelenségéről, a kiszolgáltatottságot okozó fölérendelődés hitványságáról. A gyakorlatba viszont erőszak, doktrínák, megszállások, uralmi cselvetések, képviseleti rendszerbe ágyazott agresszivitások és szervesetlen minták épültek be, összekutyulva azt is, ami az uralomgyakorlás bornirt értékrendjében még egyáltalán fölismerhető, megnevezhető volt. Uralomra futni úgy, hogy mindenkit letaposni közben... – sosem volt méltó elismertsége, mint közhasznú aktivitásnak. Csak éppen eszközeink hiányoznak legtöbbször ennek akadályozására, közös normák és gátak emelésére, a politikai elvitathatóság megfogalmazására, az erkölcsi nemesség hiányának sérelmezésére.

IV. Ez a harc lesz a végső...(?!)

Magyarországon a politikai hatalom már az első rendszerváltozás évben önmagát a „delegitimációval”, a bolsevik párturalom megtagadásával akarta elfogadtatni, és a „múlttal való szakítást” hirdette meg programként. Láthatóan csak taktikai okokból tette, s közben továbbra is értékeket számolt föl, perspektívákkal számolt le, érdekkörök és partnerségek egész arzenálját likvidálta. Szakítania kellett a „rossz hagyománnyal”, a terrorisztikus gyakorlattal, hogy a politikai bizalmatlanság légkörét fölszámolhassa. Uralmi jogának megtartásához igényelte a jövőképfestésének jogát is, majd a kivitelezést, a „tárgyalásos” rendszerváltási egyezkedés-folyamat végső eredményeinek önértékű fölhasználását is. Erre következtek hasonelvű, de

más és más színezetű további kormányok, melyek a tagadás tagadásával vagy épp totális vállalásával kívánták újralegitimálni önmagukat.

Nincs egységes nemzeti változásfolyamat, „tipikus” kelet-európai példa. Minálunk a presztízsét veszítő pártvezetést nemegyszer saját apparátusai falták föl, illetve területi és ágazati oligarchiák ültették tüzes trónra. A „végső harc” negyvenéves nyugalma után kiderült a pártállam reformálhatatlansága, a rendszer öngyilkosságát pedig segítették-siettették a látszatreformer vezető politikusok is, akik uralmi energiáik átmentését peresztrojkázással fedezték. Ez első időszak párhuzamai persze jól látszanak szlovák, szerb, román vagy ukrán politikai terekben is, rímelő példatár olvasható a poszt-jugoszláv és román, vagy horvát és lengyel, magyar és fehérorosz átalakulásban. S ha nincs is a demokratikus átalakulásnak evidens modellje, annyi mégiscsak közössé vált az elmúlt negyedszázad közpolitikai és nemzetpolitikai színterén, hogy szinte maga a társadalom „rendeli meg”, hagyja jóvá önmaga megszállását, s önként megy elébe a gyarmatosító politikai elit, kapcsolati- és tőke-burzsoázia érdekeinek. A praktikum roppant ügyes tehát, s épít a társadalmi megosztottság előidézhető, hagyománykötöttségben leledző, ellenállási vehemenciákat csak ritkásan erjesztő kompromisszum-kényszereire is.

A mondvacsinált reformerség, a „közérdekre” hivatkozó központosítás azonban csupán egyik, de nem egyetlen eszköze a társadalom (újra)gyarmatosításának. Jól láthatósága a határok kijelölésével, a játékszabályok megalkotásával, a törvényi garanciák legitimálásával védi magát, teszi ugyanis mindezt a „Ti akartátok!” gesztusával, mely megfellebbezhetetlen érv, hisz ki ne kezdene gyanakodni a szomszédjára, ki ne érezné ilyenkor, hogy egyedül van a kételyeivel és ellenérzéseivel, s ki bízna önfeladóan a látszólag egyetértőkre saját valódi akaródzásait? Mindez persze morális és érzelmi, világképi és egzisztenciális válsággal jár, noha ezzel csak fenyeget rendszerint, de jól tudja, mélyen ott van ez a társadalmi térben, identitásokban, a röghözkötöttek és alávetettek mindenkori hajlandóságában, hogy ne az erős fennséget, hanem a még gyengébb partnerséget vegyék célba, ha ellentábor keresnek a cselekvésekhez. Mindennek épp a válságok korszakai kedveznek, amikor mindig és mindenütt van „felelős”, okolható ősz vagy feleletre szorítható partner, akinek még kevesebb az önlegitimáló mersze... Mindez így együtt nemcsak válság-, hanem vészhelyzet is, melyben épp a politikai válságkezelés válsága és a társadalmi megegyezés hiánya hozza magával, hogy a gazdasági és politikai téren is kudarcot valló politikai vezetés minduntalan reformtervekkel jelentkezik, s a hatalmi apparátusok ismét új meg új csomagtervekből keresik ki a „túlélésre” alkalmas ideológiákat,

ellenségképeket, túlhatalmi mintázatokat. S közben minden szereplő, kinek a struktúra vállalása és elfogadtatása nem érdeke, leginkább „kivár”, időt nyer, „új hagyomány” kialakításán fáradozik, régiúj eszmerészségek felé kápirgál, önnön létét is eredethivatkozásokkal próbálja elfogadtatni. Evvel párhuzamosan szinte egyként (és egyeztetés nélkül is) fölálodoznak minden régi, áttekinthető gyakorlatot, tekintet nélkül azok eredetére, értelmére, érdekháttérre, közhasznára, nemes mivoltára. Ez pedig beszédes tünet: „a múltat végképp eltörölni” csak végképp letaglózott jelen esetén lehet. Illetve: a „westernizálódás” kalandos útjára lépő Köztes-Európában is megesis alkalomadtán, szinte mindenhol, ha alaposabban körülnézünk.

A „végső harcot” meghirdető, „Endlösungokat” kereső diktatúrák termékeny talajra találtak minálunk egykoron is, s találnak újra. Mindig van jóféle kiszolgáló-elitünk, felelőtlenül rövidlátó és önhasznára tekintő értelmiségünk, pária parasztságunk és karakter nélküli középosztályunk – akik hajlamosak tapsikolva kiszolgáltatni úrhatnám korszakokat. Ilyen lenne a Bibó Istvántól elhíresült „zsákutcás magyar” sorsformálás? Netán a demokráciától félni képes látens ideológiai bizonytalanság, vagy egyenesen a nemzeti önképünk részeként elkönyvelt „gyáva korcs” mivoltunk az oka ennek?

V. Tervezett szervezetalenség?

A mind gyakrabban születő térség-gazdasági, szociálpolitikai és egyéb „csomagtervekből”, pártprogramokból hiányzik az önkormányzatiság tiszteletben tartása, gyakorlati érvényre juttatása, a helyi társadalmak tolerálása, a közép- és nyugat-európai illúziók helyett a természetes tájegységi vagy etnikai tagozódás, történeti örökség komolyan vétele. S hiányzik a társadalmi alrendszerek kezelésének ismerete is, leginkább a partnerség és respektus elfogadása... - mint esély arra, hogy politiká(ka)t nem valakik ellen, hanem valakikért kellene érvényesíteni. S ha még idealisztikus minőségében is, de komolyan vehető egy ideológiai tradíció, mely az ókortól napjainkig megannyi formációban hozhatott szervezeti célt, természetjogi hivatkozási alapot, funkcionális ürügyet minden létező hatalomnak. Ez ideát kivitelezni, védeni, képviselni hivatott demokratikus szerveződésfolyamat persze mindig is terhes (vagy sokszor túlterhelt) volt a közhaszonért tenni igyekvő közhatalom jótéteményeitől, de voltak talán időszakok, amikor

társadalmi összefejlődés szintjén tűnt értelmes célrendszernek az elnyomások csökkentése, a partnerség érdekrendjének és normájának szorgalmazása is...

A magyar társadalom civil szférája pedig még mindig kibújni igyekszik a „gyámsági demokrácia” alól. Ezért kezd igen látványosan megbomlani a társadalom kontra hatalom pártállami dualitása. Széttagolódik a monopolizált hatalom és a tűrőképesnek bizonyult plurális társadalom tradicionális mentalitása és értékkonzervatív hagyományhűsége. Vagyis most kezd egyre erőteljesebben szembehelyezkedni a gyengülő totalitárius állammal mindazon civil kezdeményezések értéktöbblete, amelynek hasznát a pártállami idők derekán már nehezen lehetett csak korlátozni nyílt presszió nélkül. Ezért korántsem kizárt, hogy a politikai lojalitás és a civiltársadalmi racionalitás időnként átváltozik direkt mozgalmak, egycélú törekvések és plurális-demokratikus érdekek színes palettájává. A helyi társadalmak nemegyszer megkövetelik identitásminőségük elismerését, ha egyáltalán életképesek maradtak még, miután szinte önként bedőltek a helyi autonómiák esélyes formálásának egykor, s a „nemzeteszme” helyébe a regionális, kistáji, vagy településcentrikus hovátartozástudat kerülhetett. Az öncélúvá vált „fejlődés-elvet” immár a térségi és települési autonómia magánvaló értékei válthatják föl, s lehetnek egy „szerves modernizáció” segítői, etnikai csoportok és nyíltan teret követelő helyi érdekcsoportok hazai renaissance-ának élesztői, vagy kistáji konfliktusok kezelői is. Sokszor azonban, s minél elesettebbek, annál inkább..., s minél cselekvőkészebbek, annál súlyosabban élik át, hogy helyi érdekeiket parlamentáris szinten sajátítják ki, politikaképes aktoraikat fölszívják a sodró pártszerveződési törekvések, magukat a térségeket, mint perifériák perifériáit ellehetetlenítik a központi pártutasítási rendszer új döntéshozatali eljárásai.

A rohamtempójú változások, új iránykeresések idején jóval több a hatalmi öngazolások előkészítésére fordított uralmi energia képződése, mint a jövőbe tekintő bölcsesség, egyeztetésképes tolerancia, érdekbeszámító korporativitás. Az összezavarodott társadalmi rétegződés már nem teszi lehetővé, hogy a politikai ügyvivők valami fiktív „össztársadalmi érdekre” hivatkozzanak, de épp ilyenkor válik aktuálissá a nemzetközi mumusokra, belső „fellazítókra”, kiszolgált pártkatonákra, „előző nyolc év” funkcióviselőire, a központosító hatalmi logika ellenérdekeltjeire utalás, a belső ellenségképzés is.

A társadalmi kiegyenlítődéés egyik sajátos vonása volt a polgári forradalmak korában, hogy a sematikus rendezőelvek miatt a társadalom valós csoportérdekeire és csoportminőségeire tekintő politikát gyakorta és könnyedén elhanyagolták. Ebben az értelemben volt konzervatív számos

„forradalmas” múltú kormány, pártvezér és mozgalom: ugyanis nem keresték az összhangot a valóság és a teóriák között, és nem látták be az összefüggéseket a lokalitások mikrotársadalma és a makrotársadalom között, nem kötelezte őket valódi társadalomismeret, midőn döntések előkészítését vagy népszerűsítését kimódolták. Régi igazság, hogy nem az a személy, csoport vagy társadalom ellenzi igazán a társadalmi haladást és fejlődést, amely tagadja a változások és reformok szükségességét, hanem éppen azok a mozgás „kerékkötői”, akik szavaikban ugyan készséggel elfogadják, ám tetteikben körömszakadtig akadályozzák a változást, illetve erőikhez mérten nagy energiákkal nehezítik a legkisebb reform bevezetését is. Erre pedig legesélyesebb nem a mindenkori ellenzék, hanem épp a hatalmi apparátusok belső ellenállása, végrehajtás-kötelezett egyedeinek passzív „munkalassítása”, a túltengő utasításrendszer képtelenségeit nem ellensúlyozni próbáló, hanem önállentmondásaiba fordulni hagyó mentalitása. Monolit rendszer jobbra a maga egyneműségébe pusztul bele, mint ezt látni lehetett nemcsak a dicsőséges szocializmusok idején, hanem azt megelőző nagybirodalmak történetében, egyeduralkodó önjelöltek megalomán bukásában is, és nemcsak a történeti Európában, hanem az arab világtól a messzi japánig, óceániai big man-ektől a Fülöp-szigeteki uralkodóházakig mindenütt...

Vélekedésem szerint a magyar politikai rendszer evvel a nyílt színen reformpártoló, ténylegesen azonban elodázó, késleltető, obstrukciós akadályokat emelő megoldással működik. S mint ilyen – nagyonis jól működik! Az csupán a mi bajunk, hogy működési logikáját régies-avittas liberalizmussal akarjuk kritizálni, s az áttekinthetlenséget rejtélyes áskálódók vagy elszánt ügynökök kialakította állapotnak vagyunk hajlamosak beállítani hatalmi szóval, tudatlan és ártalmas ügyetlenkedésnek minősítjük alárendelt érdekszférában.

Pedig a központosított politikai döntéskörök alárendeltségében minden ágazati és területi centrum, minden végrehajtó és kiszolgáló egyén egyszerre úrhatnám és megfélemedett is. A hatalmi hierarchiában az alárendelt szféra bizonytalansága vagy önállósodása azonban a bürokratikus szervezetek legveszélyesebb állapota. Emiatt a központok kialakítják a felülről függés és a félelem élményét, hogy lefelé se tapossanak, fölfelé se kunyoráljanak a középszintek hivatalviselői – egyszerűen csak hajtsanak végre... Ez azonban nem működik ma már – szélesebb a világ is, no meg a nemtevés hagyománya ismét úrrá lett a vidéki küzdéstérben, elterpeszkedett a politikai apparátusokban, híveket nyert a szavazóképes népesség aktivitásában, s leülepedett a potenciális sikerágazatokban is. Fölfölről áttekinthetetlenekké, alulról beláthatatlanokká váltak a helyi politikai

színpadok. Önmagát tartósítja a szervezet. Önjáró gép lett, politikai robot, program nélküli perpetuum mobile. Büro-mobil. Önfenntartó – és főképpen: túlélésre játszó, időtérbe tolakodó, permanens önfenntartás víziójával pöffeszkedő.

Persze nem a gépkorszak valamiféle negatív mítosza ez, hanem egy társadalmi berendezkedés végvonaglását követő megrekedés, a bürokratikus birodalmak alapvető hagyományát követő mintázat. Nem látható a titokzatos kéz, amely alkut köt, juttatást vesz át, programokat ír alá vagy embereket zabál föl... De megy tovább a politikai masinéria rendületlenül, tovagurul céltalanul, s messziről is jól látható már, mennyire nehezen tudja koordinálni magát.

A politikai uralom eszköztára és stílusa igazából csak ritkán képes változásra. Rendszerint boldogabb jövőt ígér – miközben ingatagságáról napra nap meggyőző. A múlt harcaiból legitimálja magát – miközben megtagadja a múltat. Elvárja, hogy a politikai mizéria szabályozó eszköze, kézivezérlője a kezében maradjon – de keze béna, érzékszervei eltunyultak, eszközei pókhálósak. Milyen koordinátor ez? Praktikus! Csak mi gondolkodunk gyakorlatias uralompolitika helyett elvont képletekben, elavult eszmékben és etikákban. S rosszul tesszük!

A politikai piac logikája egyúttal sajátosan nempiaci is. Nem az értéktöbblet megszerzését tekinti célnak, hanem a hatalom megszerzésének és hosszú távú birtoklásának lehetőségét. Ezért a politikai tőke szükségképpen távolivá válik a társadalom jóváhagyó gesztusától: attól, hogy az uralkodókat elfogadja-e sajátjának. Cserébe az uralkodók sem tartanak igényt tömeglojalításra és társadalmi bázisra. Elég számukra, ha manipulálni, koordinálni tudják a működés módjait. A siker, a hatalmon maradás tehát nem nélkülözi a politikai programok, célok állandó változtatását, s az ellenőrizhetetlenségét is megtartja legitimitása feltételeként. Elég, ha uralmi indolencia helyett vagy mellett a definíciók megalkotásának jogát fenntartják maguknak..., s meghatározhatják nemcsak azt, mi egy demokrácia, mi a szerepe a politikai tömegviselkedésnek, lehetnek-e alternatív gondolatok a társadalom csoportszintjein, egyensúlyokban vagy konfliktusokban virágozzék-e a közviselkedés, magát manipulálja-e a közvélekedés, jóváhagyás kell-e a törvénykezéshez, vagy elég a virágnyelv, stb.

Az erős hatalomnak deklarativnak, hangosnak, vitathatatlannak kell lennie. A sikeres hatalom elég, ha ügyes. A nyilvánvaló erő a tiszta, kinyilatkoztatott hatalmi célokban és eszközökben van, mert erőcsoportokkal, kompromisszum-kényszerekkel képes megküzdeni. De a kompromisszumokat

kerülő, folyamatos uralmi sikerét kiszámíthatatlanságával biztosító hatalom is nagymértékben „reálpolitikus”! Megoszthat erőket és érdekeket, uralkodhat a tétova, értetlen és szétagolt társadalom fölött, váratlan reformokat és ellenreformokat építhet be uralgási gyakorlatába. Stratégiája lehet rövid távú, taktikája lehet a politikai gerilláé, akinek nincs szüksége legalitásra, s a legkevésbé az össznépi jóváhagyásra. A fő az, hogy ellenőrizhetetlen, véletlenszerűen változó legyen – egyszóval győztes mivoltában vitathatatlan, kiszámíthatóságában nem szabályos, mondhatnám „unortodox”. A fosztóképző minőségjelzővé válása sem nagyon izgatja, sőt, legitimitását összeurópai szinten is ilyen sikeresélyesnek deklarálhatja. Lehet ez ellen bárkinek érdemi szava...? Hacsak az „ortodoxiára” hivatkozva nincs, akkor szinte semmi ellenvetés nem „jogosult”...

Mindeddig régi politikai hatalmi tapasztalat alapján úgy véltük: az uralkodó megosztja alárendeltjei energiáit, erőviszonyait és érdekeit, így lehet úrrá legkönnyebben. Másfajta tapasztalat továbbá azt is igazolta: demokratikus, egyeztetett érdekszférákban működő hatalom tovább él, mint a diktatórikus. Ez azonban nyugati tapasztalat. A mi poszt-szocializmusunk lassan versenyképességét is igazolni tudja már: a mesterséges szervezetlenség uralmi gyakorlata korszakosra nő, legelemibb hagyományait az előző és az azt megelőző rendszerből hozza. Folytonosabb tehát, mint uralgási technológiák a szomszédságban...

S amúgy miért ne lehetne az irracionális „logika” is ésszerű bizonyos körülmények között? A mai válságkörülmények épp a gazdasági és a politikai piacon kínálhatnak „nemszabályozott” logikájú sikerességet! Az uralmi viszonyok újratermelési modelljét is éltethetik kiszámíthatatlan komponensek, változó mechanizmusok. Hol piaci viszony áll fenn, hol politikai nyereségre törekvés dominál, máskor agresszió vezet eredményre, közben egyenrangúság maszlagja ömlik szét, semmibe vétetik, ami korábban ígéret volt, s elmállik a hitelképesség is, de kreálnak újabbat, mely éppúgy bizalom-alapú. Pávatánc, követve tűztáncot, majd kardtánc, követve mosolygós térnyerést a hívek körében. Turul-fiak és posztmodern oligarchák párban és egymás ellen, korszakosan váltogatva, melyik a varázsosabban hangzó. Olykor hagyományhűségbe kapaszkodik a hatalom – hogy pénztelenséget fedjen el vele –, megint máskor kölcsönösségre törekszik a piaci szereplők között – de bürokratikus intézményrendje gátolja ebben. S közben virul, fönnmrad, fiakat ellik, elitet kreál, betont kever jövőendő etablírozottságának...

VI. Oligarchiák uralma még mindig?

A tervszerűen tervszerűtlen kapcsolatszerveződés lényege a kiszámíthatatlanság, a látszatokkal terhelt közbéke, a „minthaegyenlőség” fenntartása. Ez is politikai piaci eszköz, tőkekoncentrációs forma, uralmi elv, mely épp annyira eredményes lehet ugyanis, mint a nulla végösszegű egyezkedési játszmák. A piaci-bürokratikus modell is lehetne akár a hatalomgyakorlás módja, de hiányzik belőle a hatalom etikai alapja, a fölhatalmazottság momentuma. A szokványos politikai uralom racionalitása csak odáig terjed, hogy a piacot is, a politikát is szimulálja, s varázsigékkel becsapja a konszenzuális hajlamú köznépet. A kiszámíthatatlan hatalom azonban túlélő – s ennyiben hosszú távon életveszélyes. Bármilyen kitalálástól és mégis cselekvésképtelen, folytonos önreformálása ugyanúgy rendszertipikusan jellemző rá, mint alapvető változatlansága.

Normális esetben a politikai rendszer vezető ügykörei a stabilitás megőrzésével érhetik el hatalmi funkcióik biztosságát. Nemnormális esetben a labilitás fenntartása is éppúgy érdekük. A föllállított titkosságátárok között a legnagyobb nyilvánosság követelése a legsikeresebb eszköz. A jól adagolt konszenzusok, a késleltetett engedmények, a tiltva támogatott szerveződések mind arra jók, hogy indulatlevezető csatornák legyenek, s kényszerű kompromisszumok előidézői. Szabályos diszfunkcionalitások ezek, eszközei közt a pluralizmustól a régi apparátusok átmentéséig, az oktrojált önkormányzatokig, a kisajátított közvagyontól a besajátított egyházakig minden elfér...

A politika haszonvétele nem piaci asszociációkkal működik, célja nem elsősorban az alárendelt szféra értéktöbbleteinek lerablása, s nem érdeklik hagyományok, társadalmi közösségek, távlati célok vagy új utak. A fennmaradás érdekli, a változások túlélése. Erre pedig a tervszerűen működtetett tervszerűtlenség kitűnően alkalmas. Az uralom racionalitása, a társadalmi haladás eszméje, vagy az érdekek tér- és időbeli harmóniájának kialakulása nem föltétlenül érdeke az uralkodóknak. Úgy vélem viszont, érdeke a névtelen oligarchiáknak, lokális erőcsoportoknak és politikai „vállalkozóknak” egyaránt.

A nemlogikus hatalmi logika belátása nélkülözhetetlen szabadságfeltételünk ma már. Oligarchikus hatalmi hagyományaink, periférikus létünk szellemi és tárgyi tradíciói, röghöz kötött kultúránk és életvilágunk csak keleti kurriózum talán, a politikai szervezetlenség uralmi

gyakorlata viszont a koalíciók és az uralkodó pártok helyett viszont még jó ideig működőképes maradhat...

Kell-e keresnünk a kilábalást ebből a készen álló anarchiából? S hogyan, ha igen?

Elsősorban talán hozzá kellene szoknunk. Hogy megérthessük. A politikai katyvasz tudatos fenntartása egyelőre még minden pártnak, érdekcsoportnak érdeke. A társadalmi kiszolgáltatottságnak az önkormányzó, öntudatos és erős szándékok összefogódzása lehet csak sikeres ellenfele. S csak akkor, ha képessé válik a szervezetlenség áttekintésére. S csak akkor, ha képes a szervezetlenség mesterséges fönntartóit vagy haszonélvezőit megnevezni, helyettesíteni vagy korlátozni. Esetleg szervezetséggel vagy másfajta szervezetlenséggel megzavarni...

Évekkel ezelőtt, a rendszerváltás időszakát megelőző években még a bolsevik pártirányítás politikai stratégiájának gondoltam a mesterséges szervezetlenség uralmi gyakorlatát. Nem volt igazam. Időtlenebb eszméről van szó, mely túlél talán mindannyiunkat...

Mihályi Helga

Miskolc demográfiai helyzete a magyarországi adatok tükrében - a népesedéspolitika lehetőségei

I. A város

Miskolc olyan magyarországi város, mellyel mostohán bánt az idő. A hazai viszonyok között nagyvárosnak számító település páratlan természeti adottságairól, építészeti emlékeiről és évszázados kulturális hagyományairól kevés szó esett az elmúlt két évtizedekben, sokkal inkább kedvezőtlen gazdasági-társadalmi helyzetéről és viszonyairól lehetett hallani.

Kevés olyan európai nagyváros van, amely Miskolchoz hasonló őstörténeti múltra tekinthet vissza. Tárgyi emlékek az alsó-paleolitikumtól a késő őskorig néhány négyzetméter távolságon belül fellelhetők. A honfoglalás után ezt a területet a Miskolc-nemzetség nemzedékei foglalták el. Diósgyőr és környéke várával egy királyi birtok központja is volt, mely fénykorát, Nagy Lajos király uralkodásnak idején élte. Az évszázadok során a város méltán érdemelte ki a "Felvidék kapuja" elnevezést, hiszen a kereskedő utak innen indultak és Európa minden részéből nemcsak anyagi, hanem szellemi kultúrát is közvetítettek. A város 1823-ban felépítette az ország első kőszínházát, 1868-ban gyárat alapított, 1898-ban múzeumot létesített, iskolák nyitották meg kapuikat. Ferenc József császár és magyar király 1909-ben utoljára írt alá adománylevet, melyet Miskolc kapott: a vármegyékkel azonos szinten álló törvényhatósági joggal ruházta fel. Mindezek arra predesztinálták a várost, hogy a XX. század első harmadában a felső-magyarországi régió központjává váljon. Ennek alátámasztására álljon itt a kor néhány nagy személyiségének Miskolcra vonatkozó kijelentése. "Miskolc lett az észak-keleti kultúra központja, miután a körülötte fénylő lámpások...Kassa...Lányvár kialudtak." (Krúdy 1923) "A legnagyobb jövőjű magyar város... festői paradicsom." (Móricz 1930) "Miskolc a városok előretörésének szimbóluma." (Mikszáth 1930)

A II. világháború során Miskolc elveszítette polgárságának tekintélyes részét, hiszen a nagy létszámú zsidó közösség közel 10 000 ezer tagját deportálták. A háborút követő iparfejlesztési politika pedig egy teljesen új, és korábitól eltérő pályára állította a várost. A borkereskedelem, a vendéglátás és kultúra fellegvára helyett a gyáripár szimbóluma lett. Az újonnan épülő lakótelepek elnyelték az ide érkező emberek tízezreit, miközben a történelmi belváros pusztulása megkezdődött. Az 1950-es évek végére Miskolc lélekszáma megsokszorozódott, a nehézipar és kohászat látszólag virágzott, az aktív lakosság nagy részét ehhez kapcsolta tevékenysége és 1949-től egyetemi képzés indult a termelés műszaki utánpótlásának biztosítására. Az 1980-as évek világhírűvé vált, hogy az egyoldalú iparfejlesztés az akkor már körvonalazódó válság következtében megbosszulja magát. A rendszerváltás után bekövetkező nehézipari összeomlás miatt emberek ezrei veszítették el egyik napról a másikra munkájukat és váltak munkanélkülivé, családok kerültek válságos jövedelmi-szociális helyzetbe, nőtt a deviáns magatartásformák - elsősorban az alkoholizmus és mentális betegségek - előfordulásának gyakorisága.

Miskolc ma az ország egyik leghátrányosabb helyzetű régiójának nagyvárosa. Szinte minden mutató alapján rosszabb itt a helyzet, mint az országos átlag, és különösen nagy a lemaradás Európához viszonyítva. A tények és tendenciák aggasztóak, de a város adottságai, múltja, meglévő értékei lehetővé teszik a megújulást.

Jelen tanulmány célja, hogy összehasonlítva a magyarországi adatokkal, elemezze a város demográfiai jellemzőit, potenciálját és a megújulás lehetőségének egy lehetséges irányát felvázolja.

II. A népesség száma

A népesség számára vonatkozó adatok valamivel több, mint kétszáz éve állnak rendelkezésre, korábról csak becslések vannak. Hazánkban a II. József-féle összeírás volt az első, mely a modern népszámlálás fogalmának nagyrészt megfelel. Az első hivatalos népszámlálás idején, 1869-ben 5 millió főtt tett ki a mai ország területének népessége és ez a növekedő tendencia egészen az 1980-as évek elejéig tartott, akkor 10 millió 700 ezer fő volt. Azóta az ország népességének száma csökken, 2011-ben valamivel kevesebb, mint

10 millió fő volt. Évente átlagosan 30-40 ezer fős a csökkenés mértéke és negyed század alatt a népesség közel 7%-kal fogyatkozott meg.

Miskolc napjainkban az ország negyedik legnépesebb városa és hasonló folyamatok bontakoztak ki a népesség számának változásában, mint országos viszonylatban, de még markánsabban. Az 1986-os 211.660 fős csúcstól jelentő lakosság 2011-re 168.075 főre csökkent, azaz 20 év alatt a város elvesztette lakosságának közel 20%-át.

Erre a tendenciára hívja fel a figyelmet többek között az Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), mely szerint a XXI. század egyik hosszútávú kihívása demográfiai jellegű. Miközben világviszonylatban a túlnépesedés jelent problémát, addig a posztindusztriális társadalmakban - elsősorban Európában - egy másik jelenség figyelhető meg: az elöregedés és a népességfogyás, ami az aktív korú népesség arányának csökkenésével jár és végső soron a versenyképességet csökkenti. Azt a versenyképességet, ami az Európai Unió legfontosabb célkitűzéseinek egyike.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az elmúlt negyed században Magyarországon, így Miskolcon is kritikus demográfiai válság van. Ennek oka az ún. zsákutcás modernizáció, vagyis gazdasági-társadalmi, társadalomlélektani és politikai okok egyaránt közrejátszottak abban, hogy a család, mint a társadalom alapegysége válságba jutott: kevés a házasság, sok a válás és özvegyülés, illetve kevés gyermek születik a családokban, ezért tartósan csökken a népesség száma.

III. A népesség összetétele

III.1. Területi megoszlás

A népesség összetételét befolyásolják azok a természeti-földrajzi tényezők, ahol az adott népesség él. Ezek közül fontos egyrészt a terület, melynek nagysága és minősége - pl. megművelhetősége - összefügg a népesség fejlődésével. Ennek mutatója a népsűrűség, mely az egy négyzetkilométerre átlagosan jutó népesség számát adja meg. Magyarország európai átlaghoz közeli 110 fő/km²-es népsűrűsége nagy területi különbségeket takar.

Miskolc a sűrűbben lakott nagyvárosok közé tartozik: 737 fő jut egy km²-re. Ennél csak a fővárosban, Pécsen, Tatabányán és Szombathelyen magasabb a népsűrűség.

A népesség területi összetételének vizsgálata másrészt közigazgatási egységek, települések szerint történik. Ezek meghatározása országonként eltérő, de általában összefüggő emberi lakóhelyet értünk alatta. Nemzetközileg javasolt a népesség települések nagysága szerinti osztályozása és bár a falu-város megkülönböztetésre sincs kötelező előírás, ajánlott a 2000 fő alatti és feletti települések szétválasztása. Magyarországon Budapest lakosságának nagyfokú növekedése következtében mára 60% fölötti a városi népesség aránya és bár az elmúlt évek szuburbanizációs folyamatai miatt sokan kiköltöznek a városokból, még mindig növekszik arányuk.

Miskolcra is jellemző a szuburbanizáció, ami elsősorban a város környéki települések felé, a kistérségbe irányul, másodsorban a megye további településeinek irányába. A nyugodt, csendes, városias, ámde drága környékek mellett, melyet a magasabb társadalmi státuszú csoportok céloznak meg, a rendszerváltás veszteségeinek csoportjai, akiknek az elmúlt évtizedben nem tudott stabilizálódni tartósan jövedelmi helyzetük, nagy arányban a várostól távolabb eső, falusias, olcsóbb megélhetést jelentő települések felé tartanak.

III.2. Nemek szerinti megoszlás

A társadalmi nem alapvető demográfiai ismérv, mely életünk során megváltoztatlan. Minden demográfiai jelenség tanulmányozásánál figyelembe kell venni a nemek szerinti különbségeket, hiszen a népesség demográfiai magatartását - pl. születések, halálozások, házasságkötések - döntően befolyásolják és ezáltal hatással vannak az elkövetkező évek, évtizedek népességére. A népesség nemek szerinti összetételét több tényező befolyásolja: egyrészt minden ember társadalomban állandó fiúszületési többlet van; másrészt a két nem halandósági különbsége, mely szerint minden korcsoportban alacsonyabb a férfiak születéskor várható átlagos életkora, mint a nőké; harmadrészt a háborúban főképp az aktív korú férfiak estek áldozatul az évszázadok során; negyedrészt a bevándorló területeken magasabb a férfiak aránya, kivándorló területeken pedig a nőké.

Magyarországon már a XX. század első évtizedeiben is nőtöbblet volt. A két világháború emberveszteségei és az 1970-es évektől egyre markánsabbá váló férfi halandóság romlása miatt ez tovább fokozódott, így 2011-ben népességünk 52,5%-a nő és 47,5%-a férfi volt és 1000 férfira 1096 nő jutott.

Miskolcon az országos átlaghoz képest magasabb, 53,2% a nők aránya népességben belül a férfiak 46,7%-hoz képest. 2011-ben ezer férfira 1162 nő

jutott. Ez a különbség a felsorolt tényezők közül leginkább a másodikkal magyarázható, azaz a férfiak kedvezőtlenebb halandóságával, a nőkhöz képest.

III.3. Kor szerinti megoszlás

Az életkor a társadalmi nem mellett a másik alapvető demográfiai ismérv. A korösszetétel változása meghatározza a társadalmi-gazdasági élet valamennyi területét (pl. munkaerő-bázis nagysága, eltartottak száma, oktatási, kulturális, egészségügyi igények). A kort években határozzuk meg.

A lakosság kor és nem szerinti összetételét egy adott időpontra vonatkozóan korfával szokás bemutatni. Ez két egymással szembe állított szalagdiagram, melynek függőleges tengelyén a koréveket, vízszintes tengelyén pedig a népesség számát ábrázoljuk. A korfán alul helyezkednek el a fiatalabb, majd felfelé haladva az egyre idősebb korosztályok. A férfi népességet a korfa bal, a női népességet a jobb oldalon szokás feltüntetni. Korösszetétel alapján a korfának három fő típusa van, melyek ugyan tisztán nem fordulnak elő, de az alapvető tendencia felismerését lehetővé teszik: piramis vagy gúla alakú, mely a fiatal korösszetételű, szaporodó népességet jellemzi; harang alakú, mely a változatlan korösszetételű népességet jellemzi; hagyma vagy urna alakú, mely az öreg korösszetételű, fogyó népességet jellemzi. A korábban már említetteknek megfelelően elmondható, hogy Magyarországon öregedik a népesség. 2011-ben 39,1 év volt az átlagos életkor. A gyermekkorúak (0-14 év) aránya 16%, míg az időskorúaké (60 év felett) 20% a népességen belül. Komoly társadalmi-gazdasági következményei lesznek, hogy az előreszámítások szerint 2020-ra minden negyedik ember 60 év feletti lesz, miközben a munkaképes korúak száma egyre csökken.

Miskolcon a népesség kor szerinti összetételét megvizsgálva hasonló folyamatot figyelhetünk meg. A népesség öregedését jelzi, hogy 1990-hez képest a gyermekkorúak aránya 7,2%-kal 2011-re 13,6%-ra csökkent, ezzel ellentétben az időskorúaké 12,7%-kal 24,1%-ra nőtt, így az öregedési index - száz gyermekkorúra jutó időskorúak száma - megtriplázódott, 2011-ben 177 volt.

III.4. Iskolai végzettség szerinti megoszlás

Iskolai végzettség tekintetében az elmúlt évszázadban a kulturális színvonal jelentős növekedése figyelhető meg. 2011-ben a 15 év feletti népesség 9/10-ed része az általános iskolát elvégezte, a nők nagyobb

arányban, míg a 18 év feletti népesség 40%-a rendelkezik érettségivel. Ez azt jelenti, hogy számuk 50 év alatt nyolcszorosára nőtt.

Miskolcon a népesség iskolázottsági szintjének legáltalánosabb tendenciája, hogy folyamatosan növekszik a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők megfelelő korú népességen belüli aránya, ezzel párhuzamosan egyre kevesebben vannak, akik az általános iskola 8 osztályát sem végezték el. A városban a megyei átlagnál mindig kedvezőbbek voltak ezek az arányok. 2011-ben a 18 év feletti népesség 19,6%-a rendelkezett középiskolai, illetve a 25 év feletti népesség 8,8%-a egyetemi vagy főiskolai végzettséggel. Ebben a kedvező helyzetben nagy szerepe van a város felsőoktatási intézményének, a Miskolci Egyetemnek. Három műszaki karával – műszaki földtudományi, gépész - informatikus, anyagmérnök - az 1949. évi XXIII. törvény alapján hozták létre a Nehézipari Műszaki Egyetemet, és amely mintegy harminc éven keresztül a hazai műszaki felsőfokú képzés fontos intézménye volt. Jelenleg hat további karon – állam- és jogtudományi, bölcsészettudományi, egészségügyi, gazdaságtudományi, tanítóképző, zeneművészeti - folyik képzés, így mintegy 15 ezer hallgatójával és 3 ezer oktatójával az új évezredre hazánk egyik lejjelentősebb felsőoktatási intézményévé vált. További cél, hogy a közép-kelet európai régióban a hazai pozícióz hasonlóan kedvező helyzetbe kerüljön.

III.5. Gazdasági aktivitás

A gazdasági aktivitáson azt értjük, hogy miként vesz részt valaki a társadalmi munkamegosztásban, van-e jövedelme, és ha van, akkor azt hogyan szerzi. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal (ILO) ajánlása szerint a népesség gazdaságilag aktívakra - foglalkoztatottak, munkanélküliek - és gazdaságilag inaktívakra - diákok, nyugdíjasok - bontható. Magyarországon a rendszerváltozás éveiben a gazdaságilag aktívak aránya csökkent, egyrészt az oktatási rendszerben eltöltött idő kitolódása, másrészt a nyugdíjasok számának növekedése miatt. 2011-ben a népesség 36%-a volt foglalkoztatott.

Miskolcon a foglalkoztatottak száma a rendszerváltás után a kohászat és a gépipar, valamint a bányászat visszafejlődése következtében drámaian, kb. harmadára csökkent, ezzel egy időben a munkanélküliek aránya pedig több, mint ötszörösére nőtt. 2011 év elején 12.000 munkanélkülit regisztráltak, ami kevéssel több, mint az előző évben.

IV. Népesedési folyamatok

IV.1. Házasság, válás

A házasság a család létesítésének legáltalánosabb formája, melynek demográfiai szempontból fő célja az emberi nem fenntartása. Olyan társadalmi intézmény, mely megváltoztatja a népesség struktúráját, elsősorban családi állapotát és hatással van a különböző népmozgalmi jelenségekre, főképp a születések számára. A házasságkötések száma és ezen keresztül a termékenység érzékenyen reagál a társadalmi-gazdasági változásokra, ezért a különböző népesedéspolitikák nagy figyelmet szentelnek a házasságkötési kedv irányításának. A házassági mozgalom alakulását a társadalmi viszonyok, hagyományok, szokások és az ezekben bekövetkezett változások befolyásolják. A házasságkötések gyakoriságának tekintetében Magyarország egészen az 1980-as évek elejéig az európai élmezőnybe tartozott. Ennek két oka volt. Egyrészt a nyugat-európai átlaghoz képest rövidebb élettartam miatt kevesebb volt az idős ember, sokkal fiatalabb korban kötöttek házasságot és nagyobb volt a házassági kedv. Másrészt kisebb volt a városi népesség aránya és a falusi, gazdálkodó népesség számára a közös egzisztencia megteremtése, a családalapítás szükségzerű volt. Az 1970-es évek második felében megindult a házasságkötési kedv hanyatlása, mely napjainkig tart. Ezzel ellentétesen a válások száma fokozatosan nőtt. 2011-ben ezer fő népességre 3,6 házasság és 2,5 válás jutott, az több mint minden második házasság felbomlik és a népességnek több mint 6%-a elvált.

Miskolcon is hasonlóan csökkenő tendenciát mutat a házasságok száma és növekvőt a válások száma, bár 2011-ben kicsivel több házasságkötés történt az előző évhez képest, így ezer fő népességre 4,8 jutott.

IV.2. Vándorlás

A vándorlás lakóhelyváltozást jelent, mely településhatár átlépésével jár. Irányát tekintve lehet belső vándorlás, azaz országhatáron belüli és külső, avagy nemzetközi vándorlás, azaz országok közötti. Intenzitásában lehet állandó, mely során a lakosság állandó lakhelyét megváltoztatja vagy ideiglenes, amikor a lakosság állandó lakhelye nem változik meg, azaz két különböző településen van az egyén lakó- és munkahelye. A vándorlásnak több oka lehet. Legfontosabb oka a jobb megélhetés és a kulturáltabb

munkakörülmények reménye, így emiatt a fejlettebb vidékek felől a fejlettebbek felé irányul. Továbbá lehet oka háborús helyzet és természeti katasztrófák is. Hazánkban a belső vándorlás iránya a városokba, elsősorban Budapestre irányul és leginkább a 20-30 éves, férfi korosztályban. A külső vándorlás a XX. század első két évtizedében volt a legjelentősebb - ekkor mintegy 1,5 millió fő - elsősorban mezőgazdasági nincstelenek az Egyesült Államok felé - hagyta el Magyarországot, kétharmad részben férfiak. Az 1990-es években a kelet-európai társadalmi-politikai rendszerek felbomlása és a délszláv háború következtében mára befogadó ország lettünk, azaz pozitív a vándorlási egyenlegünk.

Miskolc a rendszerváltozás óta a korábbi harminc év folyamataival ellentétesen negatív vándorlási egyenleggel rendelkezik, azaz vándorlási veszteséget könyvelhet el évről évre. A munkahelyüket veszített emberek családjakkal vagy egyedül sok esetben a megye kisebb települései felé, illetve a jobb gazdasági lehetőségek miatt a főváros és Nyugat-Magyarország felé kezdtek vándorolni. 2011-ben 818 volt a vándorlási különbözete a városnak.

IV.3. Születések, termékenység

A demográfia a születésekkel kapcsolatos vizsgálatokat két részre bontja. A születési statisztika tárgya az újszülött, vagyis a születések számával és az újszülöttek demográfiai jellemzőivel foglalkozik, míg a termékenységi statisztika tárgya a nő, vagyis az anya szülei és demográfiai ismérvei. Magyarországon a születési és termékenységi mozgalom alakulását három nagy szakaszra lehet bontani. Az első szakasz a demográfiai átmenet időszaka, a XIX. század végétől a II. világháborúig. Ekkor a népességfejlődésre jellemző, hogy a magas termékenységű, magas halandóságú népességből alacsony termékenységű, kedvező halandóságú népesedési helyzetbe került hazánk. Az élveszületési arány az 1880-as évektől kisebb mértékben, majd az 1930-as évektől rohamosan csökkenni kezdett, ezzel párhuzamosan csökkent az egy nőre jutó gyerekszám is, a nők termékenységének visszaesése miatt. A második szakasz, a II. világháborútól az 1970-es évek végéig elején az 1950-es évek első felének abortusztilalma miatt pár évig nagymértékben nőtt, majd a társadalmi-gazdasági változások - abortuszliberalizáció, női munkavállalás, tanulási idő elhúzódása - miatt csökkent a születések száma addig, míg 1962-ban mélypontjára került. Ebben az évben világviszonylatban Magyarországon volt a legalacsonyabb a születési arányszám. A különféle ösztönző eszközök (pl. 1967-ben a GYES) mellett bár javulás következett be, mégsem sikerült a népesség fenntartásához szükséges gyerekszámot elérni. Bár az 1970-es évek

közepén a nagy létszámú generációk szülőképes korba kerülése miatt egy születési hullám alakult ki, de nem volt tartós. A harmadik szakaszban, az elmúlt két évtizedben az alacsony termékenységi szint állandósult - az új típusú női szerepek, a család és házasság intézményének válsága, az elöregedő társadalom miatt - és ez előre vetítette népesedési helyzetünk kedvezőtlené válását. 1998-ban fordult először elő, hogy a születések száma 100 000 alatt volt. 2011-ben ezer fő népességre 8,8 születés jutott. A tényleges gyerekszám kb. 30%-kal marad el az egyszerű reprodukcióhoz szükségesétől, ugyanakkor nem jellemző a házaspárokra az akaratlagos gyermektelenség, csak a szülés későbbre halasztása - főleg a közép- és felsőfokú végzettségűek körében - a tanulás és a biztos anyagi alapok megteremtése miatt.

Miskolcon napjaikban az országos átlag alattiak a születési, termékenységi mutatók értékei. 2011-ben ezer lakosra 8,2 élveszületés jutott. Ez még inkább a megyei átlag alatt van, ami viszont meghaladja az országos átlagot. Ennek magyarázata, hogy társadalmi csoportonként lényegesen eltérő a gyermekvállalási kedv: a magasabb iskolai végzettségűek, illetve városiak körében kisebb és a megye más településeihez képest, ezen csoportokhoz tartozók aránya magasabb Miskolcon.

IV.4. Halálozások, halandóság

A halandóságot, az emberi élet hosszát meghatározó és jellemző szabályszerűségeket már az ókortól kezdődően vizsgálják. Napjainkban a társadalmi-gazdasági folyamatok tervezéséhez elengedhetetlen fontosságúak a halálozási statisztikák. Magyarországon a halálozások mutatóiban diszkontinuitás figyelhető meg az 1940-es évek végétől. A reményteljes kezdettől az 1960-as évek közepéig nőtt a születéskor várható élettartam és csökkent a halálozások száma. Ekkortól az 1990-es évek közepéig paradox módon, miközben az életkörülmények a korábbiakhoz képest javultak, ellentétes előjelű folyamatok játszódtak le, majd ezután abba a szakaszba léptünk, ahol az első szakaszhoz hasonló tendenciák tapasztalhatók. Mégis más ez a szakasz, mert társadalmi csoportonként kiéleződtek a különbségek. Leginkább a rendszerváltás nyertesei és vesztesei között éles a szakadék a születéskor várható élettartam és a halálozások számának alakulását tekintve. A halandóság több szempont szerint különbségeket mutat a magyar népességben. Az egyik a már korábban említett jelenség, hogy a férfiak születéskor várható élettartama alacsonyabb a nőknél, 2011-ben 70,1 év volt a férfiaké és 77,9 év a nőké. Ez egyrészt az eltérő fiziológiai-biológiai adottságokkal és az ebből adódó eltérő társadalmi-gazdasági helyzettel,

leginkább a munkamegosztásban elfoglalt hellyel magyarázható, másrészt azzal, hogy a halálloki struktúra változása az elmúlt évtizedekben a nőknek jobban kedvezett. Ez az jelenti, hogy ma már nagyobb részben a nem fertőző betegségekből (pl. szívbetegség, rák, balesetek) származó halálozástól függ a várható élettartam. Ezen halálokok nagyrészt az életmód függvényei, márpedig az egészségkárosító szokások - dohányzás, italozás - gyakoribbak a férfiak körében. A másik jelenség ezzel szorosan összefügg, ugyanis jövedelmi helyzet szerinti különbségek, mint a fejlettség és életminőség indikátorai, hasonló képet mutatnak. A harmadik jelenség, hogy a 10 000 fő alatti településen és az észak-keleti régióban élők halandósága magasabb, mint a 10 000 fő feletti településen, a fővárosban és a dunántúli régiókban élőké. Ez a lakosság eltérő kulturális helyzetéből, az egészségügyi ellátás színvonalának különbségeiből, a lakáshelyzet, a munkakörülmények és a klímaviszonyok eltéréseiből ered. A negyedik pedig az, hogy az iskolai végzettséggel csökken a halálozások száma és nő a születéskor várható élettartam. Ez szoros összefüggésben van az előző ponttal, hiszen kistelepüléseken több az alacsonyabb iskolai végzettségű ember, míg városokban az iskolázottabb népesség aránya nagyobb.

Miskolcon egy 2006-ban született kisfiú átlagosan 68,5, egy kislány 77,1 év várható élettartamra számíthat. Ez a nyolc 100 000 főnél nagyobb lélekszámú hazai település közül mindkét nem esetében a legkedvezőtlenebb. Ez a kedvezőtlen helyzet a fent említett jövedelmi helyzettel, gazdasági mutatókkal (pl. GDP) korrelál.

IV.5. Természetes fogyás

A demográfiai helyzet magyar és miskolci sajátossága: az évtizedek óta alacsony termékenységhez magas halandóság társul, ezért negyed százada évente többen halnak meg, mint amennyien születnek, 2011-ban 40 ezer fővel. Ez a tartós népességfogyás az, ami napjaink és a jövő népesedési helyzetét súlyossá teszi.

V. A népesedéspolitika lehetőségei

A népesedéspolitika a társadalom, az állam vagy bármely nagyobb emberi közösség azon törekvése, hogy a népesedési folyamatokat és struktúrákat a társadalmi és közösségi igények szerint befolyásolja. Ez az igény a folyamatok egyensúlyban tartását célozza úgy, hogy a születések száma pótolja a halálozási veszteséget és növekedjen a népesség száma. A növekedés kívánatos mértéke azonban országonként eltérő. A népesedéspolitika vándorlási folyamatok, a halandóság és a házassági szokások megváltoztatását veheti célba, de elsősorban a termékenység befolyásolására irányul. Ez történhet direkt módon, vagyis közvetlen népesedési célzatú jogszabályokkal, valamint indirekt módon, olyan társadalmi-gazdasági intézkedések segítségével, melyeknek hatása lehet a népesedésre. A fejlett országokban szinte mindenhol ez utóbbi jellemző, hiszen a házasságkötést és a gyermekvállalást az állampolgárok magánügyének tekintik. Ugyanakkor az esélyegyenlőség biztosítása érdekében ezekben az országokban működik gyermekes családokat támogató intézményrendszer. A népesedéspolitika célját tekintve egyrészt lehet expanzív, mely a népesség számának és szaporodási ütemének növelését tartja kívánatosnak politikai-katonai célból - azaz magasabb legyen a szomszédos országoknál a népességszám - és gazdasági célból - azaz a magas népsűrűségű vidékek gazdasági élete fejlettebb-, ezért általában a terjeszkedő társadalmakat jellemzi. Másrészt lehet a népesedéspolitika restriktív, ahol az előzővel ellentétben éppen a népességszám további növekedését igyekeznek megakadályozni, főleg gazdasági okokból, mint például a malthusi elmélet és megoldási javaslat, mivel az élelmiszerek mennyisége kisebb mértékben nő, mint a népesség és ez éhínséghez, járványokhoz vezet. Harmadrészt irányulhat a népesedéspolitika a népesség összetételének megváltoztatására is, mint például az eugenetika, ami a népesség összetételének minőségi, azaz kulturális, egészségügyi és morális megváltoztatását szorgalmazza. A népesedéspolitika eszközei lehetnek: családi pótlék, személyi jövedelemadó kedvezmények, szülési szabadság gyermekgondozási szabadság, szülési segély, szegény gyermekes családok segélye, a nyugdíj összegének és a gyermekszámnak összekapcsolása, természetbeni társadalmi juttatás, házasságkötési és lakáshoz jutási kölcsön.

Hazánkban a népesedéspolitikának komoly történelme van, de tartalma a XVII. század végétől kezdve sokszor változott, jellemzően a nemzetközi vándorlás, a háborús és egyéb emberveszteségek, az alacsony termékenység és a reprodukció zavarai ösztönözték. Az 1953-as abortusztilalom csak rövidtávon tudta befolyásolni a termékenységet és hullámzó termékenységet eredményezett a későbbi évtizedekben. A lakáspolitikai kedvezmények, a családi pótlék kiterjesztése szélesebb rétegekre és az 1969-ben bevezetett GYES befolyásolta a gyermekvállalás motivációit, növelte a gyerekszámot. De sem ezek, sem az ezt követő évtizedek népesedéspolitikai határozatai és kormányprogramjai nem tudták megállítani a népesség fogyását, csak kisebb, rövidebb ideig tartó fellendüléseket eredményeztek. Az 1990-es évek elejétől a rendszerváltozással pedig nemcsak érzelmi, de gazdasági szempontból is kedvezőtlennek vált a környezet Magyarországon a gyermekvállalás szempontjából.

A rendelkezésre álló adatok alapján kirajzolódott demográfiai helyzet Miskolcon napjainkig tovább erősítette azt a rendszerváltás után kialakult nézetet, mely szerint az azt megelőző évtizedek erős, meghatározó gazdasági-társadalmi jelentőségű városa már a múlté és helyette egy vergődő iparral rendelkező, leromlott környezetű és társadalmi-demográfiai szempontból is erodálódott város lett. Ahhoz, hogy ez a negatív képzet az emberek fejéből eltűnjön és a valóságban is megváltozzon, több lehetséges népesedéspolitikai eszköz áll rendelkezésre. Egyrészt a nemzetközileg és országosan többé-kevésbé bevált termékenységet növelő eszközöket továbbra is fent kell tartani, illetve új megoldásokkal kell bővíteni (pl. a nők részmunkaidős foglalkoztatásának támogatása). Másrészt fontos lehet - még fontosabb, mint az ország más területeinek esetében - hogy a gazdaság élénkítésével, támogatásával, illetve ezen keresztül, a mindennapos nélkülözésektől mentes, ezáltal teljesebb családi életet is élhetnek és a városban maradásra bírhatók az itt élők. Harmadrészt, a közösségi életet és az oktatási-képzési lehetőségeket erősítve, a szabadidő értelmes eltöltésének lehetőségével egészségesebb, betegségektől mentes, boldogabb, élhetőbb életet tudnak élni az itt lakók és ezáltal könnyebben tudnak bekapcsolódni az országban és az Európai Unióban zajló, humán erőforrásokra alapozó versenybe.

Abstract

Miskolc, one of the largest cities in the country according to the number of the population is a great loser of the changing of the political system. In the past one and a half decade its economic position has impaired, social groups have been swept on the borderline of total bankruptcy of hopelessness. The unfavourable conditions are worsened by adverse demographical characteristics reflected in the composition of the population and demographical tendencies. The present paper wishes to study these phenomena in contrast to Hungarian national data. The question emerges whether these tendencies can be changed and if so, whether they can contribute to the revival of the city and the finding of alternative solutions.

Irodalom

Borsod-Abaúj-Zemplén megye statisztikai évkönyve 2011. Miskolc: KSH.

Demográfiai évkönyv 2011. Budapest: KSH.

FREID Mónika (2012) szerk. *Magyarország 2011*. Budapest: KSH.

KLINGER András (1996) szerk. *Demográfia*. Budapest: KSH.

MIHÁLYI Helga (2007): Demográfia. In: LOSS Sándor (szerk.): *Szociológiai olvasókönyv*. Miskolc: BÍBOR KIADÓ.

Statisztikai évkönyv 2011. Budapest: KSH.

Területi statisztikai évkönyv 2011. Budapest: KSH.

Osváth Andrea

Ki tanít kit?

Valódi generációk és változó kommunikáció a kibertérben

„Egy ausztrál kutatás publikációja szerint a legújabb Z-nek (7-17 évesek) - más források szerint R-nek (responsibility), vagy D-nek (digitális), illetve 9/11-nek – nevezett generáció¹ tagjai nagymértékben különböznek az elmúlt négyszáz év generációtól, hiszen ők a világ első globális nemzedéke, a globális falu első gyermekei, akik ugyanazon a zenén, ételen, mozifilmen, és divatirányzaton nőnek föl. Ez a nemzedék a legkisebb létszámú, a legoktatottabb, a legkisebb családba született, a legidősebb anyák nevelik és a leghosszabb várható élettartammal rendelkezik. A jövő generációja abban is nagymértékben különbözik a korábbiaktól, hogy ez egy digitális generáció, ők a "dotcom" gyerekek, beleszülettek a digitalizált világba, így minden digitális eszközt természetesnek vesznek, az emberek mindennapjainak nemcsak kiegészítéseként, hanem szerves részeként kezelik azokat. A mai fiatalok virtuális közösségekben élnek, a világhálón töltik szabadidejük nagy részét, és kapcsolataikat is az internetes közösségi oldalakon építik ki. Félő azonban, hogy a virtuális térben nem tanulják meg a konfliktusokat megfelelően kezelni. A GfK Csoport kutatása szerint a magyar fiatalok egynegyede érzi úgy, hogy nem tud beilleszkedni a szűk környezetébe, és sokkal könnyebben talál barátokra a virtuális világban, mint a való életben.”²

Az 1995 után született gyermekek készen kapták a technológia vívmányait, számukra elképzelhetetlen az élet Facebook nélkül. Ezeknek a gyerekeknek nincs kialakult én határuk, az internet korában teljesen más

---

¹ Magyarországon 1950–56 közötti időszak volt az ún. Ratkó-korszak: ebben az időben tilos volt az abortusz. Erősen átfed az amerikai gazdasági fellendülés miatti magas népszaporulat, a „baby-boom” időszakával. A baby-boomerek gyermekei, az 1965 és 1979 között születettek az X generáció. Az ő gyerekeik, az 1980–95-ös születésűek az Y generáció. Az 1996 óta születetteket Z generációnak nevezik. Mivel 1990–95 között terjedt el az internet a fejlett világban (mintegy öt évvel ezután Magyarországon), a Z generáció jószíveivel nem is élt internet nélkül.

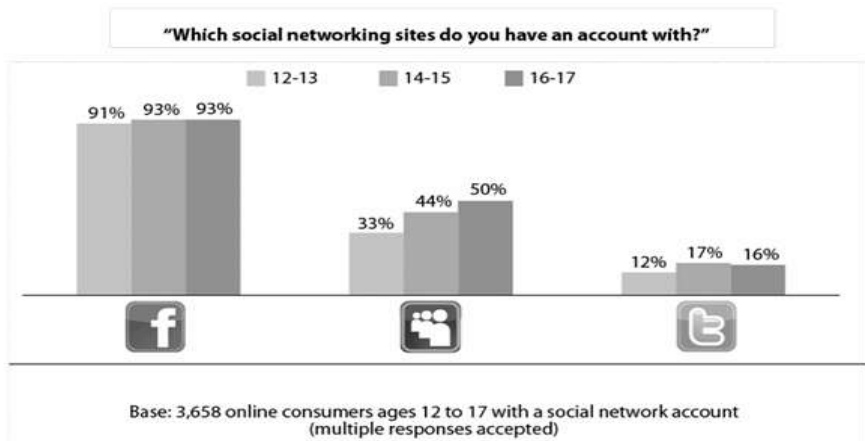
²<http://blog.cvonline.hu/2011/erdekessegek/ion-a-z-generacio-kik-ok-es-mit-akarnak/1145>

(utolsó letöltés: 2013. január 11.)

viselkedést, személyiséget sajátítottak el, és más érzelmeket élnek át, mint a korábban születettek. Az egyéniségüket kívül hordják, a közösségi oldalak narcisztikus felülete tökéletes táptalaja ennek a magatartásnak. Megpróbálnak megfelelni egy idealizált képnek, amit készen kapnak a médiából.

Egy 2012-es magyarországi felmérés szerint³ a 13-19 éves magyar fiatalok 91%-a rendelkezik otthonában internet hozzáféréssel, 93%-uknak van mobiltelefonja, 47%-uknak pedig okos telefonja. Mindeközben a családok alig 50 könyvet birtokolnak átlagosan.

Az alábbi kutatás szerint a közösségi oldalakon aktív, 12-17 év közötti fiatalok több mint 90 % -a rendelkezik Facebook profillal, majdnem 40 % Facebook és Myspace regisztrációval együttesen. A divatjamúlt Twitter már csak 12-17%-ot érint, de még létezik. ⁴

Source: North American Technographics® Youth Online Survey, Q3 2010 (US)

Note: LinkedIn and "another social networking site" were not included due to limited sample size.

1. ábra.

³<http://hungary.ashoka.org/ashoka-kerekasztal-van-e-%C3%A9let-facebookon-t%C3%BAl-budapest-2012-i-%C3%BAlius-10>

⁴ http://piackutatas.blog.hu/2011/04/18/a_kozoségi_hálózatok_ahogyan_a_fiatalok_hasznalják

Az átlagos Z generációs fiú/lány mire 21 éves lesz 10 000 órát töltött videó játékokkal, 20 000 e-mailt írt, 20 000 órát tévézett, 10 000 órát telefonált és kevesebb, mint 5 000 órát töltött olvasással.⁵

Tavaly szeptemberben lehetett Magyarországon először megvásárolni az iPhone 5 készüléket a Mammutban. A HVG⁶ által készített interjúkból kiderül, hogy a legújabb technikai vívmányért a Z generáció tagjai képesek már az eladás előtti estét, ill. éjszakát is a bolt előtt tölteni pusztán azért, hogy ők lehessenek a készülék első tulajdonosai, annak ellenére is, hogy saját maguk bevallása és tudomása szerint is barátaik egy része elutasítja az ilyen típusú hozzáállást. És teszik ezt annak ellenére is, hogy a megkérdezettek egyike sem volt képes értelmesen megfogalmazni, mivel lesz értékeesebb ő maga attól, hogy még aznap a készülék birtokosává válik. És persze arra sem kapott választ a riporter, hogy boldogabb lesz-e majd a várakozó az egy év (?) múlva megjelenő iPhone 6-tal? Azzal együtt is megérte számukra várakozni a bolt előtt, hogy biztos tudásunk van afelől, rövid időn belül ez a készülék is elavult lesz!?

Azonban nemcsak itthon kísérte nagy szenzáció és harc a készülék megjelenését: Kínában az üzletek előzetes regisztráció alapján rögzítették a leendő vásárlók adatait, majd a Lottó-sorsoláshoz hasonlóan választották ki közülük a „szerencsés” befutók sorrendjét.

I. Tudás és műveltség

Átalakult a tudás, kicsit olyanná válnak e generáció tagjai, mint a könyvtárosok, a kérdésekre nem kimondottan a választ, inkább a választ tartalmazó internetes oldal webcímét és a legközelebbi internet hozzáférési pontot tudják. Dr. Bakos Eszter (2011) újfajta műveltségek, mint az **audiovizuális, a digitális és a média műveltségek** megjelenéséről ír egy tanulmányában: a világhálón leselkedő veszélyek és a meg gondolatlanságokból adódó konfliktusok elkerülése érdekében a legfontosabbnak a felnövekvő nemzedék tudatos, jogszerű internethasználóvá nevelését tartja.

---

⁵ http://brandtrend.hu/2012/05/11/a_z_generacio_mindig_kapcsolatban_van/

⁶ http://hvg.hu/itthon/20120928_Egy_csoves_nem_lesz_meno_az_iPhonetol

II. Kapcsolataik

Életmódbeli változások is megfigyelhetők a Z generációs fiataloknál. A digitális technológiákat egyértelműen arra használják, hogy szórakozzanak, kommunikáljanak, bárhol bármikor elérhetővé tegyék magukat, bárki számára (always online). Közvetlen kapcsolatokat alakítanak ki pillanatok alatt, akár vadidegen emberekkel, csökken a barátságok száma, 'bármivel meglehet beszélni bármit' alapon. Egyes jövőkutatók tartanak a mai fiatalok elmagányosodásától, hisz ezek a kapcsolatok csak az internetes világhoz köthetők, ma még vannak, holnap már offline.⁷

A *digital natives*ként is definiált fiatalok számára a net mindenhatósága a kommunikációjukban nyilvánul meg leginkább. Az online üzemmód két fő kommunikációs csatornája egyrészt a közösségi oldal(ak), melyet kapcsolatfelvételre, ismerkedésre, általában beszélgetésre használnak, másrészt a blog, amely saját történetek elbeszélésére szolgál, naplóként működik, de a modern korhoz való alkalmazkodásával elveszítette évszázadokon keresztül őrzött eredeti szerepét: a magánszféra intimitását. A néhány évvel ezelőtt még oly fontos és modern sms már csak offline üzemmódban használatos náluk.

Kaveri Subrahmanyam és Patricia Greenfield (2008) egy tanulmányukban azt vizsgálták, hogy milyen a fiatalok kapcsolata, kommunikációja barátaikkal, családjukkal a kibertérben, hiszen bizonyítottan ők használják legtöbbet az online teret.

A kutatás szerint a fiatalok könnyen kommunikálnak kortársaikkal a neten, de egyre nehezebben találnak közös hangot a szülőkkel. A közösségi portálok az állandó kapcsolatokra, a találkozók megbeszélésére éppúgy alkalmas, mint a ritkábban látott barátokkal való folyamatos kapcsolattartásra. Az sms-t már ritkábban használják, de például Angliában, ahol átlagosan 8 évesen kapnak a gyerekek mobiltelefont, már szorongásforrást jelent számukra, ha otthon hagyják a készüléket. Azt az érzést generálja bennük, hogy kimaradnak valami lényegesből.

Jelentősen megváltozott az elmúlt években a családdal való kommunikációs-forma, ami persze nem meglepő, hiszen egyre nagyobb számban találják fent szüleiket, sőt nagyszüleiket is az interneten a Z generációsok. A családi kommunikáció tehát egyre inkább visszaszorul a

⁷ http://vaskarika.hu/hirek/reszletek/5502/a_kiberter_meghoditoi_z-generacio/

kapcsolati kommunikáció mellett. Sokkal könnyebb megírni, mint szemtől-szembe elmondani még egy indulatmentes, semleges üzenetet is bárkinek, kiváltképp ha az érzelmekkel, indulatokkal telített, hiszen nem kell szembenézni a másik arcával, szemével, nem kell tartani a hirtelen gesztusoktól, reakcióktól. Nem kell megélni a másik reakcióiból fakadó érzéseket, gyorsan és könnyen tovább lehet lépni.

Azonban Tari Annamária (2010) szerint a gyerekek a virtuális közösségben valójában egyedül vannak, ezért is nagyon fontos, hogy a szülők beszélgessenek velük. Kölcsönös toleranciára, és megértésre van szükség. Fontos, hogy a szülő ne tanúsítson halogató magatartást, ne kerülje a beszélgetést, és a konfliktust, hisz akármennyire is furcsa, a gyerek nem szereti, ha szabadon engedik! Félelmet, szeretethiányt, szorongást vált ki belőle, és valószínűleg a meghökkentő tetteivel akar jelezni nekünk.

III. Hogyan hat a személyiségre a virtuális világ?

A fent említett közösségi oldalak egyértelműen narcisztikus felületek. A gyermek egy számára fontos fejlődési szakaszban találkozik először ezekkel az oldalakkal. Sok információhoz jut hozzá, itt tanul meg kommunikálni, kapcsolatokat kialakítani. Mivel az ideje nagy részét itt tölti, azt is mondhatnánk, itt éli az életét, egy idő után ezt a virtuális teret is valóságnak fogja hinni. Egy másik, hangsúlyosabb kép jelenik meg a valóság mellett, felborul az értékrend, megváltoznak a szabályok. A kutatóknak pontos adataik vannak az agresszív megnyilvánulások számáról, amelyek egyre gyakrabban fordulnak elő. A „posztolásoknak” köszönhetően azonnal tudunk véleményt nyilvánítani a másiktól, és mivel több kilométer is elválaszt minket, nem is kell attól félnünk, hogy testi fenyegetésben részesülünk. De ha abban nem is, írásban nem kell átélnünk azokat az indulatokat, amelyek jelen vannak egy szemtől szembeni konfliktusban. A közvetett kommunikációnak ez az egyik legnagyobb hibája: félreértelmezik, és ennek következtében megszűnik mindenféle tisztelet vagy félelem a másik felé.

Ezek a kiskamaszok korukat meghazudtolva nagyon jól, választékosan fogalmaznak, az értelmi szintjük viszont egyes esetekben, dolgokban alacsonyabb a korukhoz képest. Az értelmi feldolgozásuk villámgyors, az érzelmi viszont nagyon lassú. Mivel azonnal meg tudják osztani mással a problémájukat, nem mennek keresztül olyan természetesnek mondható

folyamatokon, melyek segítségével képesek lennének megoldani, átélni a sérelmeket, fájdalmakat. Gyorsan jutnak hozzá bőséges információkhoz, amelyekre viszont nem feltétlenül van szükségük. A televíziós műsorok, filmek gyors vágását egy idő után valóságosnak érzékelik, és saját életükben is alkalmazkodni fognak ehhez a felfokozott tempóhoz.

IV. Új normák, új visszajelzések

A gyerekek modellt keresnek, egy példaképet, akire felnézhetnek, ezért is nagyon fontos, hogy jó példával járjanak elől a szülők. A mai 9-10 évesek a televízióban, interneten látott sztárokat tartják etalonnak. Ennek következményeként a 10-14 évesek gyakran 18-20 évesnek néznek ki.

A technológiai fejlődés hatalmas változásokat hozott nagyon rövid időn belül, amihez még a mai napig nem tudtunk igazán alkalmazkodni. Megváltoztak a szokások, az értékek, és akármennyire is próbáljuk elhessegetni a gondolatot, a rideg valóság az, hogy nem ülhetünk ölbe tett kézzel, mert egyelőre senkinek sincs fogalma arról, merre tartunk. Egy biztos: a régi normák el fognak tűnni, újra kell tanulnunk nagyanyáink nevelési technikáit. Nagyon fontos, hogy a család újból fundamentumként működjön.

Egy 2012 nyarán lezajlott kerekasztal-beszélgetés során dr. Csernus Imre⁸ is aggasztó jelenségként definiálta a családon belüli őszinte kommunikáció hiányát. Az a fajta gazdasági, érzelmi és önkifejezési krízis, mely napjainkban a társadalmat, a családot és az egyént egyaránt jellemzi, gátat vet a személyiség- és közösségépítő nyílt párbeszéd előtt. A szülők felelős és kritikus önismeret hiányában nem tudnak, és nem is mernek őszintén beszélgetni a gyerekekkel, akik a közvetlen és kölcsönös érzelmi interakciók hiányát a Facebook-on kompenzálják. A közösségi oldal tehát nem más, mint a fogyasztói társadalom részben tipikus, részben sajátos eszköze, mely a változástól és az azzal járó fájdalomtól rettegő embert hajlamosítja a passzivitásra, szabadideje értelmetlen, vagy rosszul kihasznált eltöltésére.

A kortárs kommunikáció már akkor is jóleső izgatottsággal és felfokozott érzelmi impulzussal telítődött, amikor a gyerekek még csak az iskolához közeli parkokban, vagy a házi telefonon csicseregtek egymással

⁸ <http://hungary.ashoka.org/ashoka-kerekasztal-van-e-%C3%A9let-facebookon-t%C3%BAl-budapest-2012-j%C3%BAlius-10>

órákon keresztül. Amióta azonban a Facebook-on könnyebb, gyorsabb és látványosabb figyelmet kaphatnak, mint a valós közösségekben, a direkt kommunikáció többnyire kudarcélményt és önbizalomhiányt okoz számukra. A virtuális kapcsolattartáshoz való ragaszkodás ennél fogva szinte magától értetődő módon alakul át az egyénnél függősséggé, az adott korcsoportnál pedig generációs jelenséggé.

A lájkolás mögött rejlő pszichológia azt igazolja, hogy a Facebook rövidtávon jól működik feszültségcsökkentő eszközként. *Lájkoljatok, azaz szeressetek!* - ezt diktálja a folyamatos, a valós közösségekben ki nem elégített megfelelési kényszer, melynek alapja az önbizalom hiánya, önmagunk elfogadásának és szeretetének képtelensége. A belső feszültség azonban csak időlegesen simul el, az erős intenzitású negatív kommentek felélesztik és fokozzák azt. A gyors interakciókon alapuló virtuális világban ugyanis nincs idő arra, hogy a fájdalom kimondásra, feldolgozásra kerüljön.

Ezzel függhet össze az is, hogy a felhasználók egyfajta kényszerként élik meg, hogy mások előtt folyamatosan beszámoljanak - elszámoljanak minden percükről: gyakran a fiatalok „háromperceseknek” hívják őket, hiszen folyamatosan posztolnak, de nincs lehetőség semmilyen lájkolásra, hiszen pillanatok múlva el is tűnnek a régi posztok az újak mögött. Nyilvánvaló, hogy ha reakcióra sincs ideje a baráti körnek, az események érzelmi feldolgozása sem történhet meg a felhasználóban. A belátó gondolkodás, az érzelmek megértése és feldolgozása teljes mértékben hiányzik.

V. Új nyelv, új szabályok, emotikonok

Éppen ez a gyorsaság az egyik oka annak, hogy ez a generáció egy új típusú nyelvet is létrehozott, ami a többi generáció számára mindenképp tanulandó, hiszen már egyre inkább a mindennapokban, a szóbeliségben is alkalmazzák a rövidítéseket, angol kifejezéseket. Gyakori probléma már ez az iskolai dolgozatírásnál is: a tanár számára ismeretlen kifejezés vagy rövidítés áll az iskolai esszében: behálózza az új írásmód a hagyományos írásmód területeit is, egyfajta e-Babelt teremtve.

A virtuális közösségek nem találkoznak a valóságban - szemben a netessel -, így az anonimitás szabadabb kifejezési módot eredményez, a normától való jelentős eltéréshez vezet. A felelősség csökken, könnyebben eltérnek a használók a helyesírási, grammatikai, nyelvhasználati szabályoktól.

Gyakran olyan esetben is fonetikus írásmódot használnak, amikor az nem illik a kodifikált, írott szöveghez, mert alkalmazkodni akarnak a beszélt nyelvhez. Pl.: „*taníccs+*, *aggyál*, *nyittyuk*, *emlexel*, *asszem*”.

Azonban a világháló nyilvánossága a legerősebb korlátozó és normateremtő erő is egyben.

Az alábbi táblázat a leggyakrabban használt rövidítéseket és azok jelentését tartalmazza.

Bb	Bye Bye
Detto	Szintén
Hnap	Holnap
Tnap	Tegnap
Hh?	Hogy hogy?
Jó8	Jóéjszakát
Mind1	Mindegy
4ever	Forever, mindörökké
Jóétv	Jó étvágyat
Meek	Megyek
Kk	Oké
Re	Vagyok
Pls	Kérlek
Np	No problem, semmi baj
Nb	Nem baj
Omg	Oh my god, úr isten
Vki	Valaki
Vmi	Valami
Cya, Hy ,Hi, Hola...stb.	Köszönések mint pl. a Szia
Mizu, Na mi a pálya...stb.	Hogy vagy?
BRB	Rögtön jövök (Angol rövidítés
Cupp,pux...stb.	Puszi, csók...stb.
Yaya	Jaja, igen...stb.
Mucci	Mutasd..
Lécci	Leszel szíves
Oksa,oks	Ok, jó...stb
Ahha	Aha
Könyi	Könyörgöm
Cír	Sír
Vájjá	Várjál
Őööö..Őööö...	Gondolkozik, de közben cselekszik az ügy érdekében
Tuttad?	Tudtad?
Tutta?	Tudta?
Wow!	Azta...
Lecc	Lesz
Haha, hehe...stb	Nevetést kifejező szavak

Mé?	Miért?
Sk	Semmi különös
Miva?	Mi van?
Aham	Aha, igen.. stb.
Jahm	Aha, igen.. stb.
Semmi kül.	Semmi különleges
Nemtom	Nem tudom
H	Hogy
Uk	Unatkozok
Mz	Mi újság?
:~:)	Vidám arc
>:-)	Sátáni vigyor
>;->	Ördögien kacér megjegyzés
:->	Maróan gúnyos megjegyzés
:->>	Felszabadult mosoly
:~)	Örömben sírok
:-D	Nagyon vidám arc
:-p :-P	Nyelvöltögetős arcok
7=^>	Nagyon vidám arc
:-[:]	Nagyon jó kedv arc
;-)	Kacsintó arc
:-:(	Szomorú arc
:~(	Síró arc
:-~)	Ki vagyok bukva arc
:-7	Fanyar megjegyzés
:-e	Csalódott arc
:-+	Sértődött arc
:-I	Közömbös arc
:-O	Meglepődött arc
**~(	Le vagyok döbbenve arc
:-S	Értelmetlen arc
:-\	Határozatlan arc
:-T	Komoly arc
:-W	Hazug arc
:-X	(cipzár a számon) arc
:-x	(most ittam meg egy pohár citromlevet) arc
:-*	Sikoltás
:-/	Kötte hiszem! – arc
:@	Mérges arc
{}	Erre nem válaszolok! –arc
I:-(	Nagyon mérges arc
I-(I-)	Fáradt arc
:-I)	Bajusz
<:-)	A felhasználó tökfej
<:-I	A felhasználó ostoba
:-~)	A felhasználó megfázott
:-*)	A felhasználó részeg

@:-)	A felhasználó turbánt visel
- :-)	A felhasználó punk rocker
:-E	Kiálló fogú vámpír
<3	Szerelem jel
(>_<)	Dühös arc
m( )m	Bocsánatkérés
*^_^*	Kápráztató mosoly
<^0^>	Hangos kacaj

1. táblázat: A leggyakrabban használt rövidítések és azok jelentése (saját gyűjtés)

VI. Merre tartunk?

A technológiai fejlődés hatalmas változásokat hozott nagyon rövid időn belül, amihez még a mai napig nem tudtunk igazán alkalmazkodni. Megváltoztak a szokások, az értékek, és akár mennyire is próbáljuk elhessegetni a gondolatot, a rideg valóság az, hogy nem ülhetünk ölbe tett kézzel, mert egyelőre senkinek sincs fogalma arról, merre tartunk. Egy biztos: a régi normák el fognak tűnni, újra kell tanulnunk nagyanyáink nevelési technikáit. Kitől? Hogyan? Nem könnyű választ találni, de legalább a keresésről ne mondjunk le.

Abstract

This study examines the communication of young people belonging to generation Z and the conversion of language, usage of new terms and abbreviations and their everyday meanings. Most frequently used abbreviations and their meanings have also been collected.

The effects of communication in virtual space, social networking sites and blogs on personality and communication has also been investigated.

The findings show that in the recent years the form of communication in the family has undergone a crucial change, which is not surprising, since a

growing number of parents and grandparents of generation Z members can be found on the internet as well. As a consequence, communication within the family is more and more increasing as compared to 'relationship communication' which can have serious consequences on the life of this generation in the future.

Irodalom

- LÁSZLÓ Miklós – KÓSA Éva (2009): *A média hatása a gyerekekre és fiatalokra*. Budapest: KOBÁK KÖNYVEK
- SUBRAHMANYAM, K.–GREENFIELD, P. (2008): *Online kommunikáció és kamasz kapcsolatok*. forrás: http://futureofchildren.org/futureofchildren/publications/docs/18_01_06.pdf
- BAKOS Eszter (2011): *A felnővekvő generáció számára fontos új műveltségek a XXI. században*. In: E-tudomány, 2011.(9.évf.)1.sz.
- TARI Annamária (2011): *Z generáció*. Budapest: TERCIMUM
- GREENFIELD, S. (2009): *Identitás a XXI. században*. Budapest: HVG KÖNYVEK
- BRETON, D. LE (2010): *A serdülőkori átmenet zűrzavara*. In: *A serdülők világa*. Budapest: PONT KIADÓ
- <http://blog.cvonline.hu/2011/erdekesssegek/jon-a-z-generacio-kik-ok-es-mit-akarnak/1145> (utolsó letöltés: 2013. január 11.)
- <http://hungary.ashoka.org/ashoka-kerekasztal-van-e-%C3%A9let-facebookon-t%C3%BAl-budapest-2012-j%C3%BAlius-10> (utolsó letöltés: 2013. január 11.)
- http://piackutatas.blog.hu/2011/04/18/a_kozossegi_halozatok_ahogyan_a_fiatalok_ha_sznaljak(utolsó letöltés: 2013. január 11.)
- http://brandtrend.hu/2012/05/11/a_z_generacio_mindig_kapcsolatban_van/ (utolsó letöltés: 2013. január 11.)
- http://hvg.hu/itthon/20120928_Egy_csoves_nem_lesz_meno_az_iPhonetol (utolsó letöltés: 2013. január 11.)
- http://vaskarika.hu/hirek/reszletek/5502/a_kiberter_meghoditoi_z-generacio/ (utolsó letöltés: 2013. január 11.)
- <http://hungary.ashoka.org/ashoka-kerekasztal-van-e-%C3%A9let-facebookon-t%C3%BAl-budapest-2012-j%C3%BAlius-10> (utolsó letöltés: 2013. január 11.)

Szabó-Tóth Kinga

Az energiaszegénység problémája az Európai Unióban illetve Magyarországon¹

Bevezető

Az energiaszegénység társadalmi problémaként a 70-es, 80-as években jelentkezett először. Magyarországon az alsó becslések szerint is legalább egymillió embert érint ez a jelenség. Az egyik legnagyobb gond az, hogy a távhő és gázár támogatások az elemzők szerint (lásd ehhez például Fellegi 2010) nem érintik általában éppen a legszegényebb réteget.

Az energiaszegénység, mint társadalmi probléma, összetett jelenség, és mint ilyen, összetettségét az is fokozza, hogy „nem minden szegény háztartás energiaszegény és nem minden energiaszegénynek tűnő háztartás szegény”. Az is érdekes kérdés, hogy van olyan nagyon szegény háztartás, amely nem energiaszegény abban az értelemben, hogy bevételei jelentős részét nem fordítja fűtésre, elektromos áramra – mivel nem is rendelkezik ilyen lehetőségekkel. Ezek a családok szedett fával fűtenek, nincsen áram vagy csak illegálisan van a lakásukban. Maga az energiaszegénység energiahatékonysági és szociális probléma is egyben. Kezelésében is célszerű ezt a két szempontot szem előtt tartva foglalkozni a kérdéssel: azaz a szociális támogatások mellett energiahatékonysági (lakás-felújítási, nyílás-záró korszerűsítés) és az energiafogyasztást csökkentő intézkedéseket, megoldásokat is szorgalmazni.

A tanulmányban ezt a rendkívül összetett társadalmi jelenséget vesszük nagyító alá. A meglévő adatok másodelemzésével, különféle indikátorok használatával mutatjuk be ezt a kérdést az Európai Unión belül - különös tekintettel Magyarországra.

---

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként - az Új Magyarország Fejlesztési terv keretében - az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

I. Az energiaszegénység fogalmáról

Az energiaszegénységnek nincsen egységes meghatározása. A Nemzetközi Energiaügynökség szerint az „energy poverty” a modern energiaszolgáltatáshoz való hozzáférés hiányát jelenti. (IEA 2010) Ezek olyan szolgáltatások, mint például az elektromos áram vagy a „tiszta főzési lehetőségek”, azaz amelyek nem okoznak légszennyeződést a lakásban. A Nemzetközi Energiaügynökség (IEA) által készített World Energy Outlook 2010 úgy fogalmaz, hogy az országok fejlődése szempontjából döntő jelentőségű az ezen lehetőségekhez való hozzáférés, annál is inkább, mert világszerte 1,3 milliárd ember nem jut hozzá az elektromos áramhoz és 2,6 milliárd ember számára nem adottak a „tiszta főzési lehetőségek”.

A következő táblázat megmutatja, hogy Afrika és Ázsia néhány, érintett országában hogyan alakul a modern energiaszolgáltatáshoz való „hozzá nem férés”. A táblázatból látható, hogy a fejlődő országokban élő népesség 24%-a elektromos áram nélkül él, és minden második a főzés hagyományos formáit használja.

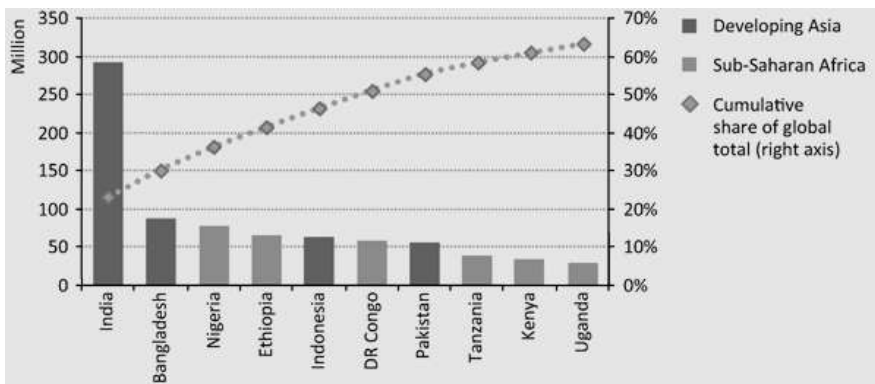
	Without access to electricity		Traditional use of biomass for cooking*	
	Population	Share of population	Population	Share of population
Developing countries	1 265	24%	2 588	49%
Africa	390	57%	698	68%
DR of Congo	56	82%	63	93%
Ethiopia	65	77%	82	96%
Kenya	33	82%	33	80%
Nigeria	79	60%	117	74%
Tanzania	38	85%	42	94%
Uganda	20	92%	31	96%
Other sub-Saharan Africa	388	66%	318	75%
North Africa	1	1%	2	1%
Developing Asia	628	18%	1 814	51%
Bangladesh	88	54%	189	91%
China	4	0%	387	29%
India	239	25%	772	68%
Indonesia	63	27%	128	55%
Pakistan	56	31%	113	64%
Philippines	16	17%	47	50%
Vietnam	2	2%	46	56%
Rest of Developing Asia	106	34%	171	54%
Latin America	29	6%	65	14%
Middle East	18	9%	10	5%
World**	1 267	19%	2 588	38%

* IEA and World Health Organization databases. ** Includes OECD countries and Eastern Europe/Eurasia.

1. táblázat: A modern energiaszolgáltatásokhoz való hozzáférés hiánya

Forrás: <http://www.worldenergyoutlook.org/resources/energydevelopment/globalstatusofmodernenergyaccess/>

A következő grafikonon részletesen láthatjuk az elektromos áramhoz hozzá nem férő lakosok számát és arányát a leginkább érintett országokban. Láthatjuk, hogy Indiában él a legtöbb ilyen ember, de százalékos arányát tekintve ez a probléma a lakosságnak 25%-át, míg Ugandában 92%-át érinti.

1. ábra: Azok az országok, ahol a legtöbb lakos nem fér hozzá az elektromos áramhoz, 2010

Forrás: <http://www.worldenergyoutlook.org/resources/energydevelopment/globalstatusofmodernenergyaccess/>

Mást jelent a „fuel poverty” kifejezés, mely kifejezőbben utal a modern világ energiaszegénységének formájára (a tanulmány további részében ilyen értelemben fogjuk az energiaszegénység fogalmát használni).

A „fuel poverty”-nek Európai uniós szinten csak az Egyesült Királyságban van pontos mérési módszertana, és fogalma. Ennek alapján az a háztartás érintett a kérdésben, amelyik több, mint 10 %-át költi havi szinten bevételeiből arra, hogy egy emberileg elfogadható szinten tudja a lakását fűteni (ez a meghatározás alapján 21 fokot jelent a lakás azon részében, amit folyamatosan használnak és 18 fokot a többiben). (National Statistics Publication 2012) Boardman meghatározása alapján a „fuel poverty” „az arra való képesség hiánya, hogy megfelelő energiaszolgáltatáshoz jussunk a háztartás jövedelmének 10%-áért”. (Boardman 1991: 201) A 2010-as adatok szerint az Egyesült Királyság területén e meghatározások alapján a háztartások 18,6%-a tartozott az energia-szegény háztartások közé.

Más megfogalmazás szerint (Fellegi 2010) az energiaszegénység egyrészt azt jelenti, hogy a háztartás nem tudja az otthonát kellően melegen

tartani, másrészt azt, hogy nem tudja a modern energiaszolgáltatásokat igénybe venni miáltal szociális és kulturális szempontból deprivált. Fankhauser és Tepic, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank szakemberei szerint (idézi Fellegi 2010) akkor áll fent ez a probléma, ha éves szinten a háztartás bevételeinek több mint 25%-át fordítja fűtésre, elektromosságra és vízre.

Az Unió EPPE projektje az energiaszegénység csökkentését tűzte ki célul. Az általuk kiadott 2009-es jelentés a következő definíciót adja: az energiaszegénység azt jelenti, hogy valaki képtelen lakását megfelelő melegen tartani elfogadható áron. A jelentés szerint ez a probléma főleg az időseket, az alacsony jövedelműeket és azokat érinti, akik társadalmi juttatásokból élnek. Az is elmondható, hogy legfőképpen azokat érinti, akik nem megfelelően fűthető, nem jól szigetelt, korszerűtlen fűtési berendezéssel ellátott lakásokban élnek. Sokszor ezek az egyszerűs családok, vagy olyanok, akik egészségi állapotuk miatt nem jutnak megfelelő jövedelemhez.

Természetesen a magas energia-árak is hozzájárulnak az energiaszegénység növekedéséhez. A 2009-es jelentés szerint Európa-szerte 50-től 125 millióig terjed azoknak az embereknek a száma, akiket ez a probléma érinthet. A tanulmány szerint hétből egy háztartás érintett az energiaszegénység témakörében. A jelentés (2009) egy olyan kutatásra épül, melyben öt országot, az Egyesült Királyságot, Belgiumot, Franciaországot, Olaszországot, Spanyolországot vizsgálták. Az öt ország közül Belgiumban volt a legrosszabb a helyzet, ahol a háztartások 15%-át érintette ez a probléma, ezt követően pedig Olaszországban, 11%-kal. A tanulmány összehasonítja az említett országokat abból a szempontból is, hogy milyen szinten és hogyan kezelik az energiaszegénység kérdéskörét. Ennek alapján a jelentés is megállapítja, hogy az Egyesült Királyság rendelkezik a legegzenztább mérési módszerrel a téma vizsgálatára és ott elkülönítetten kezelik a kérdést illetve speciális megoldásokat is alkalmaznak a probléma kezelésére. Franciaországban is napirenden tartják a kérdést, de ott az energiaszegénységgel csak az általános szegénységen belüli kérdésként foglalkoznak. Emiatt az energiaszegénységet inkább csak kezelik, de nem koncentrálnak a megelőzésre és nem igazán foglalkoznak az okokkal. Spanyolországban semmilyen szinten nem foglalkoznak az energiaszegénység témakörével így nem ismerik el és fel ezt a témát komplex társadalmi kérdésként.

Az Európai Unió irányelvek formájában foglalkozik a kérdéssel. Ilyen irányelvek például a 2009-ben elfogadott „Directives 2009/72/EC and 2009/73/EC of the European Parliament and the Council, ‘concerning

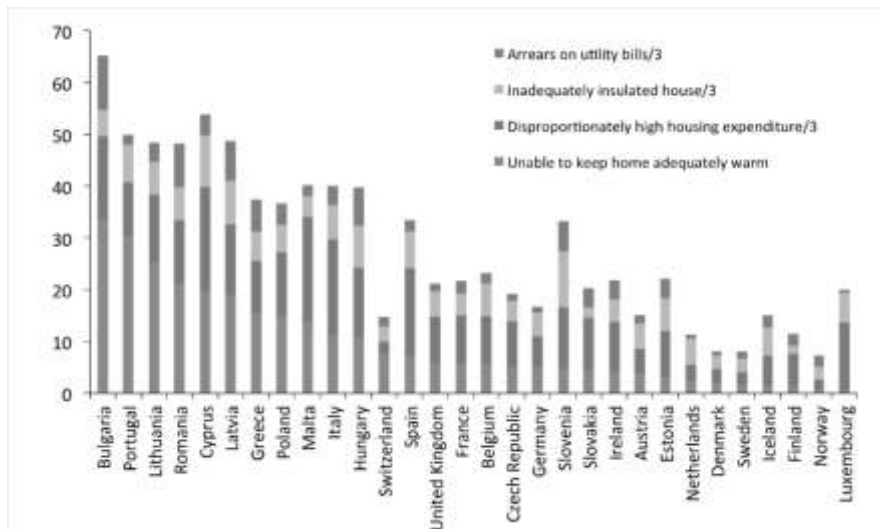
common rules for the internal market in electricity and natural gas supply' irányelvek, amelyek a háztartások energia-hatékonyságának növelésével, a veszélyeztetett fogyasztók megsegítésével kapcsolatosak. Egy harmadik, 2002-es irányelvet is megemlíthetünk, amely az új épületek és a régiék renoválására vonatkozóan fogalmaz meg alapelveket az energia-hatékonyság tekintetében. (Directive 2002)

Egyéb olyan uniós irányelvek is léteznek, amelyek kapcsolatba hozhatóak az energiaszegénységgel, ilyenek például azok, amik 2003-ban születtek a lakosság védelmére az energiaszolgáltatókkal szemben, annak érdekében, hogy a fogyasztók világos tájékoztatást kapjanak az árakról és arról, ha a szerződési feltételekben valamilyen változás állna be. (Directive 2003) 2010-ben az Európai Gazdasági és Társadalmi Bizottság (EESC) javasolta, hogy a tagállamok fogadjanak el egy egységes meghatározást az energia-szegénységgel kapcsolatosan és harmonizálják az ezzel kapcsolatos statisztikai adatgyűjtésüket. A szervezet szintén javasolta egy, az európai energiaszegénységgel kapcsolatos Monitoring Centrum felállítását.

II. Az energiaszegénység kiterjedtsége és mértéke az Európai Unióban illetve Magyarországon

Uniók szinten jelenleg két olyan felmérés áll rendelkezésre, melyekben szerepel egy önbevallásra épülő kérdés, melyet fel lehet használni az energiaszegénység összehasonlító vizsgálatára, nevezetesen az, hogy: „nem vagyunk képesek annyit fűteni, ami komfortossá tenné a lakásunkat”. Ez a kérdés szerepel mind a European Community Household Panel (ECHP) vizsgálatban, mind pedig a Statistics on Income and Living Conditions (SILC) felmérésben.

Bouzarovski-Buzar ezen fenti kérdés és még három másik indikátor (közüzemi számlákkal való elmaradás, aránytalanul nagy lakhatási költségek, nem megfelelően szigetelt lakás) alapján készítette el az energiaszegénységre vonatkozó összehasonlító grafikonját. (Bouzarovski – Buzar 2011)

2. ábra: Energiaszegénység mértéke Európában, 2010

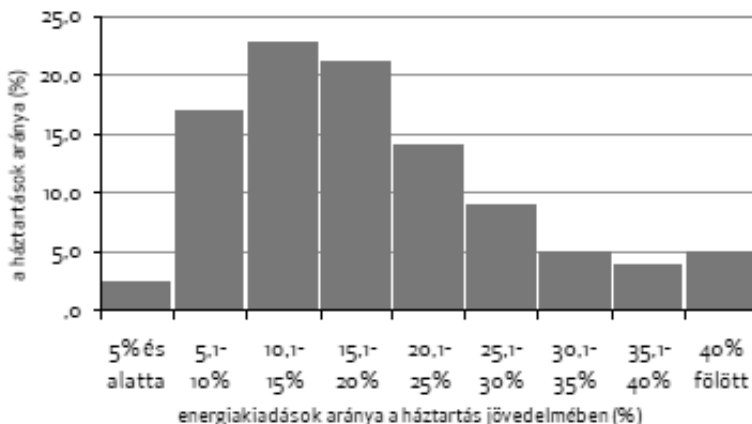
Forrás: Bouzarovski – Buzar, 2011

A fenti ábra alapján elmondható, hogy 2010-ben Magyarország a kilencedik volt a tagállamok sorában a fenti négy változó együttes figyelembe vételével. Tizenegyedik volt 11%-kal a sorban a tekintetben, hogy a lakosok hány százaléka nyilatkozta, azt, hogy nem tudja megfelelően fűteni lakását.

Magyarországon az Energiaklub Szakpolitikai Intézet és Módszertani Központ, az Interregionális Megújuló Klaszter Egyesület, a Védegyelet és a CEU Éghajlatváltozási és Fenntartható Energiapolitikai Központja foglalkozott eddig az energiaszegénység témakörével (amellett, hogy 2012. november 22-én került sor a „Szeminárium az energiaszegénységről” című rendezvényre a Magyar Nukleáris Társulat szervezésében, amelyen e tanulmány szerzője is beszélt a borsodi helyzetről, Tirado-Herrero és Győri-Dani Lajos mellett).

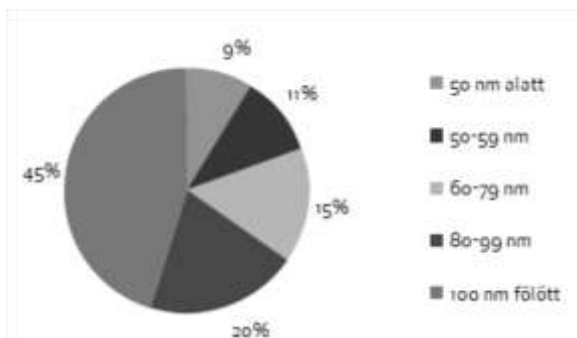
Az Energiaklub 2009-től tartja napirenden ezt a témát. A Szervezet NegaJoule2020 nevű kutatási projektjében lakossági kérdőíves felmérés keretében foglalkozott a kérdéssel. (Fellegi – Fülöp 2012) Kutatási eredményeik alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar háztartások 80%-a energiaszegény abban az esetben, ha a brit definíciót alkalmazzuk annak mérésére.

A következő ábra szemlélteti a háztartások megoszlását a tekintetben, hogy bevételeikből éves szinten hány százalékot költenek energiakiadásokra. Látható, hogy a legtöbb család a 10-20%-os tartományba esik (a családok 44%-a e két tartományba esik a kérdést tekintve és magas, 16%-os, az 5,1-10%-ot költők aránya). Valóban igazolható, hogy a háztartások 80%-a 10%-nál többet költ energiakiadásokra.

3. ábra: A háztartások megoszlása az energiaköltség bevételekhez viszonyított aránya szerint éves szinten
 Forrás: Fellegi-Fülöp 2012

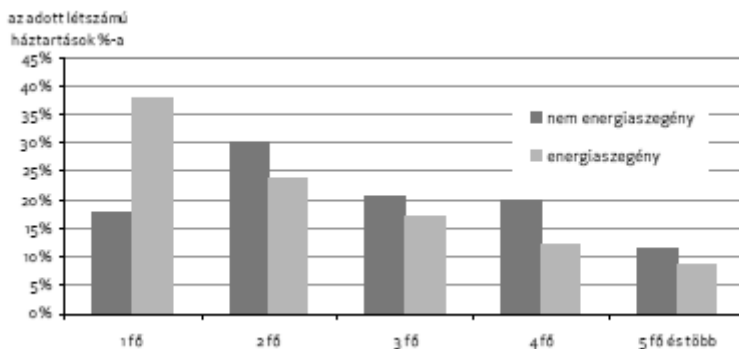
Tekintettel a fenti megállapításokra, nincsen értelme a brit 10% feletti határt alkalmazni a magyar családok esetén az energiaszegénység mérésére. A NegaJoule2020 kutatási projekt során így a kutatók amellet döntöttek, hogy energiaszegénynek azokat a háztartásokat fogják tartani, akik a bevételeikből több mint 34%-ot költenek energiára (azaz fűtésre, áramra, melegvíz-előállítására). Így számítva az energiaszegénység a lakosság 10%-át érinti.

4. ábra: Energiaszegénynek minősített háztartások lakásméret szerint
Forrás: Fellegi-Fülöp 2012

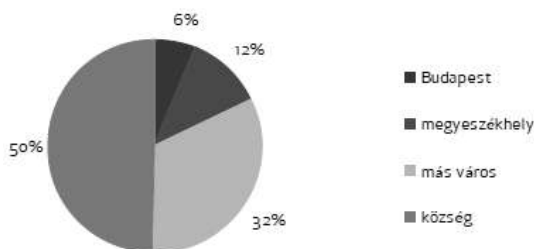
A fenti ábra alapján látszik, hogy az energiaszegény háztartások általában 80 nm-nél nagyobb lakásokban élnek (645%-uk). A nagyobb alapterület inkább a „családi házas” létet valószínűsíti.

A kutatásból az is kiderül, hogy főleg az 1 fős háztartásokat érinti ez a probléma.

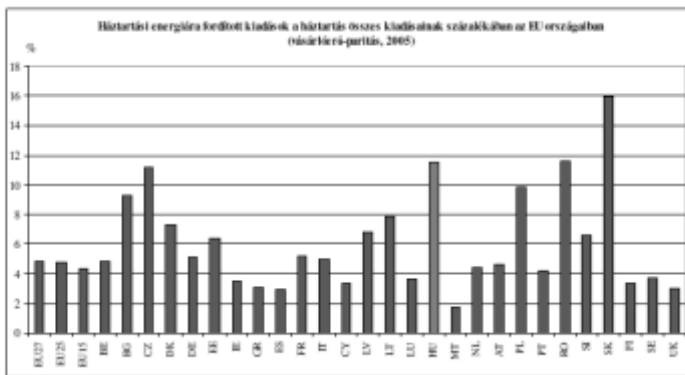
5. ábra: Háztartásnagyság és energiaszegénység összefüggései
Forrás: Fellegi-Fülöp 2012

A következő ábrán pedig az látszik, hogy az energiaszegény háztartások 82%-a községekben vagy más városban (nem megyeszékhelyen van Budapesten) található. Ezekből arra következtethetünk, hogy főleg vidéken, nagyobb lakásban egyedül élő idősekről lehet szó. Itt megjegyezzük, amit a bevezetőben már felvetettünk: azokról a családokról van szó, akik az energiahasználatért fizetnek, tehát ebben a körben nem jelennek meg a nyomorgó, szedett-vetett fával tüzelő, vizet kútról hozó háztartások.

6. ábra: Lakóhely és energiaszegénység összefüggései
 Forrás: Fellegi-Fülöp 2012

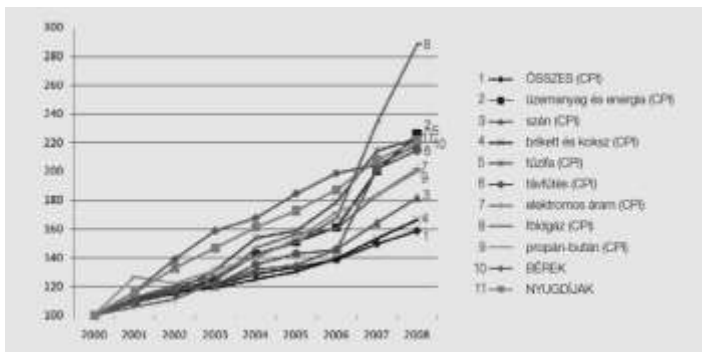
Fellegi egy másik jelentésében az energiakiadásokra fordított arányt uniós összehasonlításban is megvizsgálhatjuk a 2005-ös adatok alapján. (Fellegi 2010)

7. ábra: Háztartási energiára fordított kiadások a háztartás összes kiadásainak százalékában az EU országokban, 2005
 Forrás: Fellegi, 2010.

A grafikon alapján elmondható, hogy 2005-ben Szlovákiát és Romániát követően Magyarország állt a harmadik helyen az energiára fordított kiadások százalékos arányát tekintve: átlagosan családonként 11,8%-kal. Az energiakiadások nyilván összefüggésben állnak az ország éghajlatával is, így nem csoda, hogy Máltán vagy Görögországban alacsonyabbak ezek az értékek.

Az „Energiaszegénység Magyarországon” című projekt első jelentésében a szerzők (Tirado-Herrero – Ürge-Vorsatz, 2010) foglalkoznak a közép-kelet európai helyzettel is és az energiaszegénység aggasztó szintjét a következő tényezőkre vezetik vissza: a magas energiaárakra, az egy főre jutó GDP jóval alacsonyabb voltára, mint nyugat-európában, a lakóépületek magas energiafogyasztására, az alacsony jövedelmű családok által lakott ingatlanok nem megfelelő hőháztartására. Tanulmányukban elemzik az energiahordozók árának változását a háztartások bevételeivel összefüggésben.

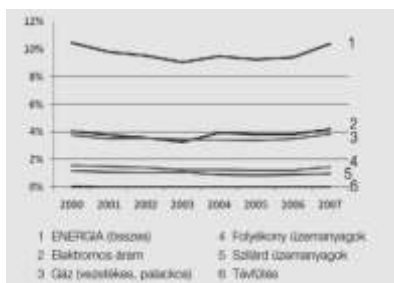

8. ábra: Az energiahordozók árának és a háztartások egyes bevételeinek alakulása 2000-2008 között² (2000=100)

Forrás: Tirado-Herrero - Ürge-Vorsatz, 2010

A fenti ábra alapján elmondható, hogy a vizsgált időszakban az energiahordozók árai nagyobb ütemben nőttek, mint a fogyasztói árindex, de 2006-ig, a nyugdíjak és a bérek is gyorsabban nőttek az üzemanyag és energia fogyasztói árindexénél. 2006-tól azonban például a földgáz és a tűzifa ára is jelentősen megemelkedett.

A következő grafikon 2000 és 2007 között szemlélteti az egy főre jutó nettó jövedelemből energiára fordított arányt Magyarországon.

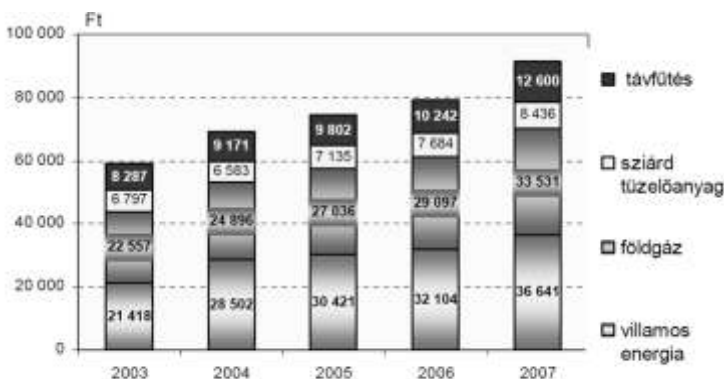
9. ábra: Az egy főre eső nettó jövedelemnek a háztartás energiaköltségeire fordított aránya 2000-2007 között Magyarországon

Forrás: Tirado-Herrero - Ürge-Vorsatz, 2010

² CPI: Consumer Prize Index – Fogyasztói árindex

A fenti ábra alapján elmondható, hogy a vizsgált időszakban 2003-ban volt a legalacsonyabb (9%) az energiakiadások aránya, majd folyamatos növekedés jellemezte. Elmondható, hogy egy átlag háztartás éves szinten jövedelmének 10%-a körüli összeget (de inkább felette) költ energiára – mint ahogyan azt korábbi felmérések alapján is láthattuk.

Nagyjából ugyanezen időszak vonatkozásában rendelkezésre áll egy másik tanulmány grafikonja, melyen az egy főre jutó energiakiadásokat láthatjuk 2003-2007 között.

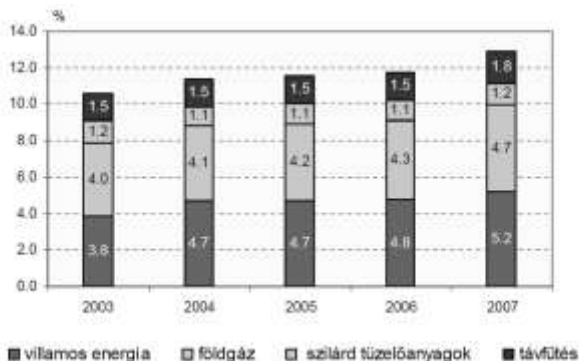

10. ábra: Az egy főre jutó energiakiadások 2003-2007

Forrás: Energia Központ Nonprofit Kft. A háztartások energiafogyasztása, Budapest, 2009.

Ennek alapján elmondható, hogy a távfűtésre és földgázra fordított kiadások a vizsgált időszakban másfélszeresére, a villamos energia kiadások 1,7-szeresére nőttek.

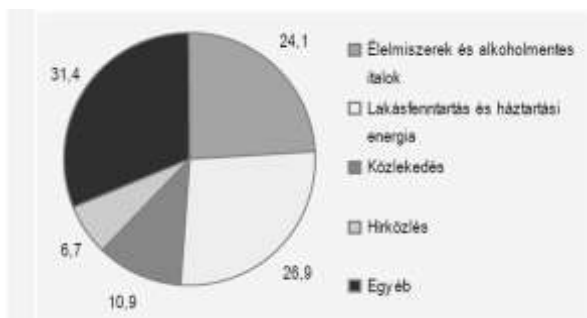
Ugyanebből a tanulmányból megvizsgálhatjuk a háztartási energia arányát az összes kiadáson belül.

11. ábra: A háztartási energia aránya az összes kiadáson belül, 2003-2007

Forrás: Energia Központ Nonprofit Kft. A háztartások energiafogyasztása, Budapest, 2009.

A KSH 2012-ben megjelent „A háztartások fogyasztásának színvonala és szerkezete, 2011” című kiadvány alapján lakásfenntartásra és háztartási energiakiadásra (együtt kezeli ezeket a KSH) 2011-ben az összkiadáson belül 26,9%-ot költöttek a családok – ez volt az egyik legnagyobb tétel a kiadások sorában. Az élelmiszerre fordított kiadások aránya 24,1%-s volt. Ezt mutatja be a következő ábra.

12. ábra: Egyes kiadási főcsoportok megoszlása az összkiadáson belül 2011-ben
Forrás: KSH 2012.

A korábbi évek adatait is ismerhetjük a KSH hasonló témájú, 2010-es kiadványából, melyből kiderül, hogy a lakásfenntartási és energiakiadások egy

folyamatos emelkedést követően 2010-ben érték el a 25%-ot. Az is látható, hogy 2010-re ez lett a legnagyobb tétel a kiadások sorában, megelőzve (ebben a bontásban) az élelmiszerre és alkoholmentes italokra fordított arányt.

13. ábra: Az egy főre jutó éves fogyasztási kiadás szerkezete
Forrás: KSH 2011

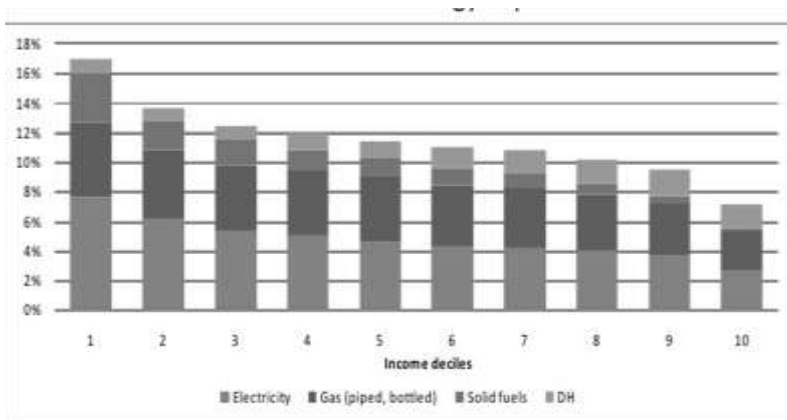
A következő két grafikon segítségével megvizsgálhatjuk, hogy a különböző jövedelmi decilesekben hogyan alakul az energiakiadások aránya az összkidadásokon belül.

Az első ábra a 2007-es, a második, a 2010-es helyzetet mutatja be.

14. ábra.

Forrás: Energia Központ Nonprofit Kft. A háztartások energiafogyasztása, Budapest, 2009.

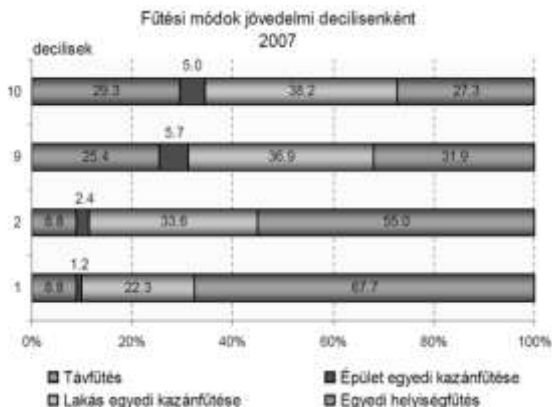
Source: KSH

15. ábra: Az energiakiadások aránya az összkiadásokon belül
jövedelmi decilisek szerint, 2010

Forrás: Tirado-Herrero előadása a „Szeminárium az energiaszegénységről”
című rendezvényen. 2012. november 22. Magyar Nukleáris Társulat.

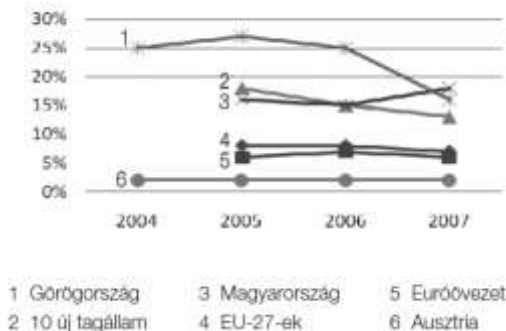
Ezek alapján látható, hogy míg 2007-ben a legalsó jövedelmi decilisben az energiára fordított kiadások aránya 15,3% volt, addig 2010-ben 16% fölé került. A legfelső jövedelmi decilisben 2007-ről 2010-re ugyanez az adat 10%-ról 7%-ra csökkent. Ez alapján is kijelenthetjük, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek az utóbbi években nőttek Magyarországon.

Az Energia Központ korábban már említett jelentéséből az is kiderül, hogy milyen jellemző fűtési módok vannak jövedelmi decilisenként. Ennek alapján kijelenthetjük, hogy az egyedi helyiségfűtés nagy arányban az alsó két jövedelmi csoportban van jelen: azaz valószínűsíthető, hogy a szegényebb társadalmi rétegek a magas energiaköltségek hatására és bevételeik alacsony volta miatt nem engedhetik meg maguknak, hogy az egész lakásukat fűtsék és komfortossá tegyék. Ez is megerősíti azt a fent már említett tényt, hogy ha pusztán az energiakiadásokat vizsgáljuk illetve azok arányát a családok kiadásában, nem kapunk valós képet az energiaszegénység igazi „arcáról,” valódi természetéről.

16. ábra Forrás: Energia Központ Nonprofit Kft. A háztartások energiafogyasztása, Budapest, 2009.

Az energia kiadások és a komfortos fűtés lehetősége mellett egy harmadik fontos indikátora az energiaszegénység mértékének, kiterjedtségének a család közüzemi díjhátralékkal való rendelkezése. A továbbiakban ezen indikátor segítségével kutatjuk a problémát.

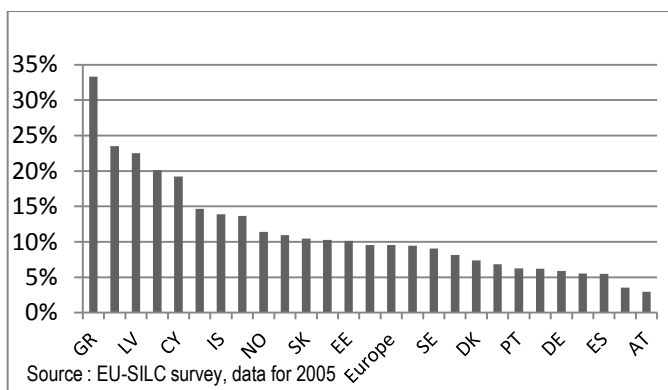
17. ábra: Közüzemi tartozásokkal rendelkezők aránya Magyarországon és az Unióban 2004-2007 között.

Forrás: Tirado-Herrero - Úrge-Vorsatz, 2010

A fenti ábrán az látható, hogy 2005-2007 között a lakosságnak átlagosan 16,7%-a halmozott fel valamilyen közüzemi díjhátralékot - ez több mint másfél millió embert jelent. 2007-ben Magyarországon volt a legnagyobb ez az arány a lakosság körében az EU-ban.

Ha háztartástípusonként vizsgáljuk ezt a kérdést ugyanerre az időszakra, akkor elmondható, hogy a háztartás eltartott gyermekkel típusú családokban a legnagyobb ez az arány: 2005-ben 21%, 2007-ben 24%-os volt. (Tirado-Herrero - Ürge-Vorsatz 2010) Ugyanakkor az ilyen típusú családoknak csak 13,7%-a nyilatkozta azt ugyanerre az időintervallumra vonatkoztatva, hogy nem tudja rendesen fűteni a lakását. A 65 éves és idősebb családtaggal rendelkező háztartásokban csak átlagosan 4%-os volt a közüzemi tartozással rendelkező aránya, de 20%-uk nyilatkozta azt, hogy nem tudja komfortosan fűteni lakását. Ezek az adatok talán összefüggésben hozhatóak azzal, hogy az idősebbek inkább törekszenek „jó állampolgárként” viselkedni, a számlákat rendezni annak ellenére, hogy fagyoskodnak, illetve összefüggésbe hozható azzal is, hogy a kisgyerekes családok a gyerekek érdekében fűtenek megfelelően, de nem tudnak minden számlát határidőre befizetni.

A 2005-ös számlatartozási adatsorokat meg tudjuk nézni részletesen is az uniós országokban.

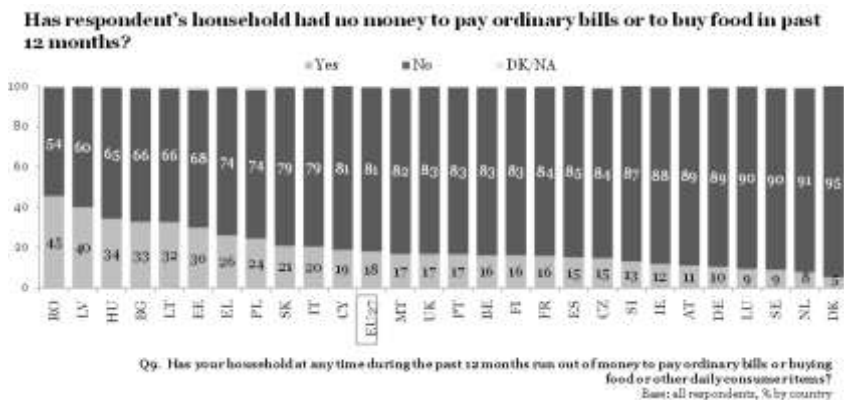

18. ábra: Díjhátralékos háztartások aránya 2005-ben

Forrás: Didier Davydoff, Director of the OEE « Measuring over-indebtedness in Europe » című előadása, 2009. november 20, Brüsszel

Az ábra alapján látható, hogy a 2005-ös évben Magyarország a hatodik volt a sorban a díjhátralékos háztartások arányát tekintve. Ebben az évben az uniós átlag nagyjából 9% volt, a magyar adat pedig 14%.

A 2008-es gazdasági válság hatásait vizsgáló egyik Eurobarométer felmérés során 2009-ben a válaszadóknak feltették a kérdés, hogy „Előfordult-e az utóbbi egy évben, hogy a háztartás nem tudta kifizetni a számlákat vagy nem jutott pénz élelmiszerre?” (Flash Eurobarometer 2009) Az erre a kérdésre adott válaszokat mutatja be a következő ábra. Magyarország e tekintetben a harmadik volt a sorban Romániát, Litvániát követően - 34%-kal – az uniós átlag majd’ kétszeresével.

19. ábra: Az „Előfordult-e az utóbbi egy évben, hogy a háztartás nem tudta kifizetni a számlákat vagy nem jutott pénz élelmiszerre?” kérdésre adott válaszok összegzése az EU-s országokban

Forrás: Flash Eurobarometer, Monitoring the social impact of the crisis: public perceptions in the European Union, October 2009

A Statistics on Income and Living Conditions (SILC) felmérés adatai alapján a következő táblázatban követhetjük nyomon a közüzemi tartozásokkal rendelkező lakosok arányát az EU-ban és néhány más országban 2003-2011 között.

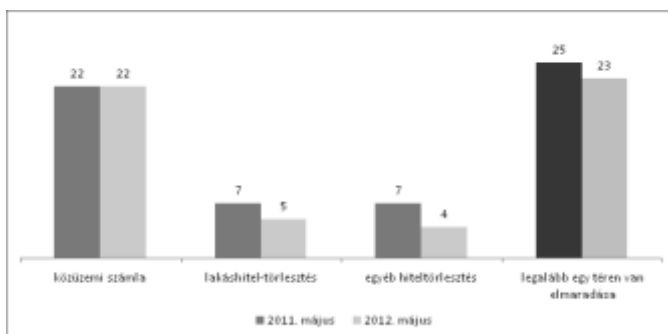
TIME	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
EUROPEAN UNION (27 COUNTRIES)	:	:	8,3	8,0	7,3	7,9	8,8	8,9	8,8
EUROPEAN UNION (15 COUNTRIES)	:	:	6,1	6,4	5,7	6,3	6,6	6,5	6,7
NEW MEMBER STATES (12 COUNTRIES)	:	:	:	:	13,3	13,9	16,6	17,7	17,1
EURO AREA (17 COUNTRIES)	:	:	6,5	6,8	6,1	6,6	7,0	7,0	7,2
BELGIUM	5,3	5,2	5,7	5,1	4,7	5,1	5,9	5,8	6,0
BULGARIA	:	:	19,0	19,0	28,8	33,4	32,1	31,6	28,6
CZECH REPUBLIC	:	:	7,2	5,8	3,8	2,6	4,0	4,2	4,3
DENMARK	2,1	2,5	2,8	2,5	1,8	2,2	2,6	3,2	3,9
GERMANY (INCLUDING FORMER GDR FROM 1991)	:	:	2,8	4,8	3,9	3,9	3,6	3,5	3,9
ESTONIA	:	14,6	10,3	6,3	4,7	7,4	10,0	11,0	11,8
IRELAND	7,9	7,7	6,9	6,8	6,1	8,3	11,2	12,6	:
GREECE	30,5	24,7	26,5	25,0	15,7	15,9	18,9	18,8	23,3
SPAIN	:	4,6	3,7	3,9	4,0	3,8	5,5	6,6	5,0
FRANCE	:	9,0	7,2	6,6	6,4	6,1	7,5	7,1	7,1
ITALY	:	10,4	10,5	10,9	10,4	13,6	11,0	10,5	12,3
CYPRUS	:	:	9,7	9,9	10,0	7,3	13,4	15,9	16,2
LATVIA	:	:	18,5	13,3	8,8	12,0	18,2	23,2	24,0

LITHUANIA	:	:	20,7	13,8	8,9	5,9	8,5	11,1	11,9
LUXEMBOURG	5,1	3,6	3,2	1,6	2,1	1,1	2,3	2,1	2,2
HUNGARY	:	:	15,9	15,1	17,6	14,2	20,7	22,1	23,0
MALTA	:	:	7,8	6,4	7,0	7,3	7,4	6,4	8,2
NETHERLANDS	:	:	3,2	2,7	2,2	2,2	2,1	2,1	2,4
AUSTRIA	1,6	1,9	1,7	1,8	1,9	3,6	4,2	4,6	4,1
POLAND	:	:	24,2	20,4	16,7	10,0	12,5	13,9	12,9
PORTUGAL	:	5,3	5,0	4,8	5,2	3,7	6,1	6,4	6,7
ROMANIA	:	:	:	:	8,3	23,8	25,2	27,0	27,2
SLOVENIA	:	:	12,6	11,3	11,4	14,2	16,9	18,0	17,3
SLOVAKIA	:	:	8,3	6,5	5,7	3,8	11,3	9,6	6,4
FINLAND	:	8,0	7,4	6,6	4,8	6,6	7,5	6,9	7,8
SWEDEN	:	5,6	5,0	4,7	3,2	5,6	4,7	4,3	4,1
UNITED KINGDOM	:	:	5,4	4,9	4,5	4,7	:	5,6	5,0
ICELAND	:	6,9	7,3	5,0	4,7	3,2	3,9	7,0	7,5
NORWAY	:	8,3	7,9	5,9	6,0	5,1	6,5	6,3	6,9
SWITZERLAND	:	:	:	:	:	4,7	5,6	4,8	3,5
CROATIA	:	:	:	:	:	:	:	27,6	26,4
TURKEY	:	:	:	28,4	37,2	:	:	:	:

*2. táblázat: Közüemi tartozással rendelkező lakosok aránya az EU-ban és más országokban
Forrás: SILC, eurostat*

A táblázat alapján látható, hogy 2011-ben az ilyen tartozásokkal rendelkező lakosok aránya Magyarországon 23% volt, az uniós átlag pedig 8,8%. A hazai adat az új tagállamok 17,1%-os arányhoz képest is magas, 2009-től mutat növekvő tendenciát vélhetően a gazdasági válság hatására. A közüzemi tartozással rendelkező lakosok száma nagyjából 2,3 millió. A 2011-es adatok alapján a 27 országokból a hatodikak vagyunk a tartozók arányát tekintve.

A fentiekre vonatkozóan néhány frissebb adatot is tudunk a TÁRKI Omnibusz kutatása alapján. (TÁRKI 2012)

20. ábra: Azok aránya, akiknek az elmúlt egy évben pénzhiány miatt legalább egyszer elmaradásuk volt számlák vagy törlesztő-részlet befizetésével (%) 2011-2012

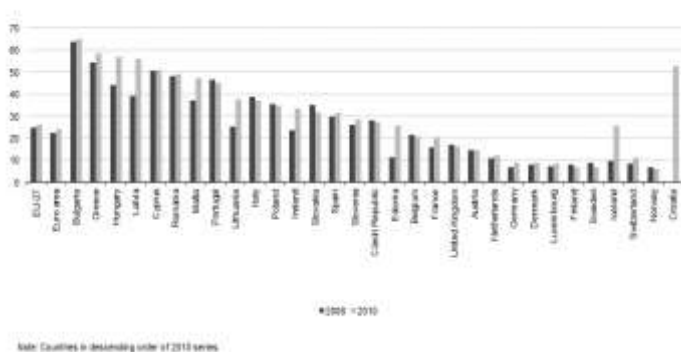
Forrás: TÁRKI Omnibusz-kutatás, 2011. május és 2012. május; a válaszadók száma kutatásonként: 1000 fő

Ennek alapján hasonló kép bontakozik ki, mint a SILC kutatásból: 2012-ben a lakosság 22%-ának volt közüzemi számla tartozása, 5%-ának lakáshitel törlesztő részletbeli elmaradása. Összességében azoknak az aránya, akiknek valamilyen téren tartozása volt 2012 tavaszán 23%.

Tirado-Herrero - Ürge-Vorsatz (2010) kutatási eredményeivel összhangban a TÁRKI kutatásból is kiderül, hogy az idősebbek korosztály körében alacsonyabb a tartozással rendelkezők aránya (15%), míg az aktív középkorú lakosok körében ez az arány 31%. A legnehezebb helyzetben egyértelműen a munkanélküliek és az észak-magyarországi régióban élők

vannak: nálunk minden második ember rendelkezik valamilyen tartozással. Az ötfős vagy nagyobb háztartásban élők körében a tartozók aránya 39%-os.

Ezzel összefüggésbe hozható az Eurostat azon adatbázisa, melyben 2008 és 2010 adatait hasonlítja össze abból a szempontból az EU-ban és más országokban, hogy mekkora azoknak az aránya, akiknek gondot jelent a megélhetés.

21. ábra: A megélhetési gondokkal küszködő háztartásokban élő lakosok aránya az EU-ban és más országokban
Forrás: Eurostat

Látható, hogy Magyarországon 2008-hoz képest 2010-re egy nagyjából 10-12%-os növekedés figyelhető meg: 2010-ben 58% volt azoknak az aránya, akik „igen”-nel válaszoltak erre a kérdésre. Az EU-s átlag ugyanebben az évben 25%-os volt. Magyarország Bulgária és Görögország után következett a sorban.

Ha szűkebben B.-A.-Z. megyét illetve Miskolcot tekintjük, a Miskolci Szociális Térkép 2011-ben készített felmérése alapján az mondható el, hogy a miskolciak 17%-ának van valamilyen díjhátraléka és közel 6%-uk magánszemélynek is tartozik (Szabó-Tóth és munkatársai 2012) A borsodi megyeszékhelyen az adatok alapján egy átlagos háztartás bevétele 180 ezer Ft, havi kiadása pedig 170 ezer Ft. Rezsiköltségre egy átlagos miskolci család a

havi bevételeinek 25%-át költi – hasonlóan, mint ahogyan korábban a KSH adatai alapján láthattuk az országos adatok vonatkozásában.

2011-ben egy TÁMOP kutatás keretében az ózdi kistérségben található Csernely településén folytatunk kutatásokat. (Szabó-Tóth 2012a, 2012b) Csernely települése előregedő, a lakosság 40%-a roma, magas a munkanélküliségi ráta (minden negyedik, munkaképes korban lévő lakos munkanélküli). A csernelyi háztartások átlagosan 114 858 Ft-ból gazdálkodnak havonta. Az élelmiszerre fordított kiadások aránya a bevételekből átlagosan 31%. Fűtésre átlagosan 27,4%-ot, vízre, villanyra és fűtésre összesen pedig bevételeik 39%-át költik havi szinten. A korábban bemutatott KSH adatok szerint ez utóbbi arány egy átlagos magyar családban 2010-ben 25% volt. A csernelyi háztartások 18,2%-ának van valamilyen tartozása, díjhátraléka (ez az adat az országos átlag fölötti). Ha megvizsgáljuk a díjhátralékkal rendelkező háztartásokat, akkor azt láthatjuk, hogy a munkanélküli ellátásból élők 52%-ának, a főállású munkával rendelkezők 30%-ának, a kizárólag alkalmi munkával rendelkezők 50%-ának, míg a nyugdíjasok csak 5,6%-ának van tartozása, hátraléka. Ezek az adatok is egybeeszenek a korábban bemutatott kutatások eredményeivel (lásd Tirado-Herrero – Ürge-Vorsatz 2010; TÁRKI 2012).

Összegzés, következtetések

A tanulmányban megkíséreltem bemutatni a rendelkezésre álló kutatások és jelentések figyelembe vételével az energiaszegénység jelenlétét, kiterjedtségét és mértékének alakulását az Európai Unióban illetve Magyarországon. Sorba vettem az energiaszegénységgel kapcsolatos meghatározásokat, a kérdés mérésére használatos indikátorokat.

Ahogyan a tanulmányban arra többször is utalást tettem, az energiaszegénység vizsgálata nem egyszerű, hiszen a mérésére használatos különböző indikátorok különbözőképpen mutathatják be nagyságát, valamint a jelenségben leginkább érintett társadalmi csoportokat. Azt is mondhatnánk, hogy az egyes indikátorok alapján sokszor egymásnak ellentmondó adatokat kapunk. Ennélfogva - amennyiben a kérdéssel komolyabban szeretnénk a jövőben foglalkozni - elengedhetetlenek olyan kutatások, melyek kifejezetten e társadalmi jelenséget szeretnék megragadni és nem csak más jellegű kutatások melléktermékeként, hozadékeként születnek. A kvantitatív adatok

gyűjtése vagy másodelemzése révén semmit nem fogunk tudni a jelenség valódi természetéről. A jövőben tehát készítenünk kell kvalitatív jellegű kutatásokat, esettanulmányokat a jelenség mélyebb megértése érdekében.

Abstract

This paper deals with the issue of fuel poverty at the level of the EU, with special regards to Hungary. We look through the applied definitions for fuel and energy poverty and analyze the expansivity and the rate of this social phenomenon by using secondary analysis of existing data source and surveys and applying different indicators to grab this issue. Having regard to the different indicators (like arrears on utility bills, inadequately insulated house, unable to keep the home adequately warm, household energy spending etc.) we have to conclude that one can get different results regarding the mostly affected social groups by this matter by applying different indicators and there is a necessity of conducting qualitative research on this topic in order to have a better understanding of the phenomenon under examination.

Irodalom

- Annual Report on Fuel Poverty Statistics 2012*. A National Statistics Publication. URL: <http://www.decc.gov.uk/assets/decc/11/stats/fuel-poverty/5270-annual-report-fuel-poverty-stats-2012.pdf>
- A háztartások fogyasztásának színvonala és szerkezete, 2011*. KSH, Statisztikai Tükör, 2012. december 20. URL: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/haztfogy/haztfogy11.pdf>
- A háztartások fogyasztásának színvonala és szerkezete, 2010*. KSH, Statisztikai Tükör, 2011. november 24.
- A háztartások energiafogyasztása*. Energia Központ Nonprofit Kft. Budapest, 2009. URL: http://www.eh.gov.hu/gcpdocs/201201/haztartasok_energiafogyasztasa.pdf
- BOARDMAN, B. (1991): *Fuel Poverty: from Cold Homes to Affordable Warmth*. London: BELHAVEN PRESS.
- BOUZAROVSKI – BUZAR, S. (2011): *Energy poverty in the EU: a review of the evidence*. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/conferences/energy2011nov/doc/papers/bouzarovski_eu_energy_poverty_background%20paper.pdf

- CZAKÓ V. (2010): *Energy efficiency programs in the residential buildings sector: the Hungarian experience.* Budapest: CEU. URL: http://documents.rec.org/projects/Veronika_Czako_EE_Programs_Hungary_Split.pdf
- DAVYDOFF, D. Director of the OEE « *Measuring over-indebtedness in Europe* » című előadása, 2009. november 20, Brüsszel
- Directive 2002/91 /EC of the European Parliament and of the council of 16 december 2002 on the energy performance on buidings.*
- Directive 2003/54/EC és 2003/55/EC*
- Directives 2009/72/EC and 2009/73/EC of the European Parliament and the Council, 'concerning common rules for the internal market in electricity and natural gas supply'*
- FELLEGI, D. – FÜLÖP, O. (2012): *Szegénység vagy energiaszegénység. Az energiaszegénység definiálása Európában és Magyarországon.* Energiaklub, 2012. január URL: http://energiaklub.hu/sites/default/files/energiaklub_szegenyseg_vagy_energaszege_nyseg.pdf
- FELLEGI, D. szerk. (2010): *Vizsgálat és javaslatok az energiaszegénység és energiaárak állami támogatásnak kérdéskörében.* URL: http://energiaklub.hu/sites/default/files/energiarak_v_energaszegeenyseg.pdf
- Flash Eurobarometer. Monitoring the social impact of the crisis: public perceptions in the European Union.* October 2009
- SZABÓ-TÓTH K. – PAPP Z. A.– MIHÁLYI H. (2012): Miskolci Szociális Térkép. In: Illésné Kovács M. (főszerk.): *Docere et movere – Bölcsészet- és társadalomtudományi tanulmányok.* Miskolc.
- SZABÓ-TÓTH K. (2012a): Alkalmazott szociológiai kutatás Csernelyen a település energiagazdálkodásának megújítására. *Magyar Energetika.* Különszám.
- SZABÓ-TÓTH K. (2012b): Csernely esete a biomasszával. *Szellem és Tudomány.* 2012/1.
- World Energy Outlook 2010,* IEA . URL: <http://www.iea.org/topics/energypoverity/>
- Taclin Fuel Poverty in Europe. Recommendation Guide for Policy Makers.* 2009. URL: http://www.fuel-poverty.org/files/WP5_D15_EN.pdf
- Tárki jelentés,* 2012. URL: http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120620_szamla.html
- TIRRADO- HERRERO, S. –ÜRGE-VORSATZ, D. (2010): *Energiaszegénység Magyarországon. Projektbeszámoló.* Első jelentés. URL: <http://www.vedegylet.hu/doc/eudevesz.pdf>

Gyukits György

Gyászfeldolgozás zenében

/Viktor Hartmann emlékezete/

Miről szól Muszorgszkij „Egy kiállítás képei” című műve? Egy kiállítás képeiről, hangzik a válasz, de én azt hiszem, ennél többről van szó. Az első értelmezési keret azonban kétségtelenül a mű címében megjelölt téma. E programzene ugyanis egy valós kiállítás zenei tükre, olyannyira, hogy Muszorgszkij még a kiállítási képek címét illetve témáját is megadja.

A közönség számára azonban kevésbé ismert e képek alkotója - Muszorgszkij jó barátja - a festő, díszlettervező és építész Viktor Hartmann (1), pedig ez adja a kulcsot a mű értelmezési keretének kibővítéséhez.

Muszorgszkij tudniillik nagyon szerette Hartmannt, ezért a festő 1873-ban bekövetkezett hirtelen halála szörnyen megviselte, így ír erről egyik levelében: *„Nem tudom elkészült-e Hartmann az építkezéssel, ez az ostoba halál csak kaszál, nem törődik vele szükség van-e átkozott látogatására.”* (Muszorgszkij M.P. 1970: 106)

De nemcsak a halált, hanem saját magát is hibáztatja: *„emlékszem amikor Vityuska utoljára utazott Pétervárra, vele együtt mentünk el ...éppen az Anna templommal szemben Vityuskánk a falhoz támaszkodott és elsápadt ... azt kérdeztem tőle (nyugodtan): Mi történt? - Nem kapok levegőt, felelte ... Mivel magamról ismertem a művészberek idegességét, szívdavarait ..., újra csak (ugyanolyan nyugodtan) azt mondtam Vityuskának : Pihenje ki magát lelkem, aztán menjünk tovább. Lám, így beszélgettünk arról, ami örökre a föld alá vitte azt, akit annyira szerettünk. ... Milyen ostoba is az ember! Ha most eszembe jut ez a beszélgetés, összeszorul a szívem, hogy akkor féltem a magam aggályossága miatt. ... És ennek az embernek, egy ilyen embernek nem voltam a segítségére .... gyalázat!”* (Muszorgszkij M.P. 1970:107)

Muszorgszkij önvádját fokozza, hogy Hartmannt rendkívüli tehetségnek tartja, halálával nemcsak a barátját veszítette el, hanem egy sokra hivatott művész pályája is kettétört, aki a modern, de orosz tradíciókat ötvöző, új építészeti stílus alapjait lett volna hivatva lerakni: *„Emlékszem utolsó beszélgetésünkre (hogyan is felejthetném el!) orosz stílusú építészeti tervvel szórakoztatott. Ez a stílus, igaz, alkalmazkodik az idők követelményeihez,, de*

azért orosz stílus, mint ő szerette kifejezni „kiművelt” orosz stílus. ... Ha felidézzük a drága emléket: a la Makarov épült házakról, a Nyári Kert kápolnájáról, azt a lépcsőfeljáratot amely 'földig hajolt' a bécsi kiállításon, még pedig „földig hajolt” végeredményben az egész világ előtt (az orosz rabszolganő itt sem tagadta meg mivoltát), és hozzávesszük a moszkvai népszínház vázát (csínjáról és önállóságáról nem is beszélve) csak egyszerűen a vázát, akkor összeszorul az ember szíve: mit nem alkotott volna még Hartmann!” (Muszorgszkij M.P. 1970: 105)

Muszorgszkij Hartmann halála után nem talál maga számára megnyugvást: „Bennünket ostobákat azzal vigasztalnak a bölcsek, ő nincs többé, de az, amit alkotott, az él és élni is fog: de vajon sok embernek adatik-e meg az a boldog sors, hogy nem felejtik el? Ez az érv (a sírást elősegítő tormával egyetemben) megint csak az emberi önszeretet műve. Az ördög vigye el a bölcsességedet! Ha ő nem hiába élt, hanem alkotott, akkor micsoda semmirekellő az, aki élvezettel vigasztalódik, és megnyugszik abban, hogy ő nem alkot többé. Nem, nem és nem lehet nyugalom, vigasztalódás, - ez gerinctelenség. (Muszorgszkij M.P. 1970:108)

Eltelik egy év és 1874-ben, kiállítást rendeznek Hartmann képeiből (Frid: 1966). Muszorgszkijt tovább gyötrik a kétségek: Hartmannt el fogják felejtani, mert mi maradt utána: akvarellek, néhány díszletterv, épületterv és épület makettek? Ekkor kezdi el írni az Egy kiállítás képeit.

Érdekes, hogy a zeneműben megjelenített képeknek első látásra semmi közük egymáshoz! Nézzük csak: először a gnóm képét ábrázolja a zeneszerző, majd az ódon várkastélyét, ezt követi a Tuilleries-áknál játék után veszekedő gyermekek képe, ezt a parasztszekér zenei ábrázolása, majd jön a tojásból ki nem kelt fiókák tánca, a vitatkozó zsidók, a limoges-i piac, a katakombák, Baba-Yaga tyúklábakon álló kunyhója, és végül a Kievi Nagykapu.

Felettébb valószínűtlen egy ilyen súlyos lelki válság esetén a képek véletlen kiválasztásának, és véletlen sorba rakásának elve! Még ha Muszorgszkij impresszionista zeneszerző lenne, akkor talán védhető volna ez az álláspont, mondván, a kiállítás hangulatát próbálta zenében megfesteni. Tehát ha elvetjük azt a hipotézist, hogy a több száz alkotásból álló anyagból véletlenszerűen választotta ki Muszorgszkij azt a tízet, amelyet ábrázol, akkor kell valamilyen rendezési elvet találni az egymást követő képek sorrendjében!

Induljunk ki abból, hogy az egyes képek zenei megjelenítésével az elvesztett baráttal kapcsolatos emlékek, érzések tolnak fel, hiszen kiválthat-e ilyen mélységű érzelmeket - amelyek a zenében megjelennek - pusztán e képek látványa? Ezt a feltételezést erősíti, hogy ha tényleg csak egy kiállítás képeiről lenne szó, akkor a zenei mű a promenád (séta) - kép - séta struktúrát

kellene, hogy kövesse, hiszen ebben az esetben a sétával lehetne eljutni egyik képtől a másikig. De nem így van, a séta néhol elmarad, és a képek egymás után következnek, más esetben a promenád motívum beépül a képet megjelenítő zenébe (Pándi 1980). Végül, de nem utolsó sorban maga Muszorgszkij is lelki vívódásról számol be a mű komponálásának idejéből: *„Hartmann éppenúgy forr most bennem, mint valamikor Borisz - hangok és gondolatok lebegnek bennem, ezeken kérődzöm, rágódom, alig tudok valamit papírra vetni...”* (Muszorgszkij M.P. 1970:126)

És talán nem véletlenül adja az Egy kiállítás képei-nek az *„Emlékezés Viktor Hartmannra* alcímet. (Muszorgszkij, M. 1997: 600)

A halál témája számos zeneszerzőt megihletett, gondoljunk csak például Liszt és Saint-Saëns Haláltáncára, vagy Schubert A halál és a lánykájára, de Muszorgszkij más műveiben is fontos szerep jut a halálnak, mint például a Halál dalai és táncai-ban, vagy operáiban (Borisz Godunov, Hovanscsina) is. Fenti zeneművek közös eleme, hogy a halál ábrázolását valamilyen irodalmi mű, zenei motívum, képzőművészeti alkotás inspirálta.

Az Egy kiállítás képei abban különbözik az előbbiektől, hogy saját élmény alapján készült, és ezért ábrázolja oly tökéletesen a gyász feldolgozását. Muszorgszkij olyan hűen mutatja be a benne végbement lelki folyamatot, hogy az értelmezhetővé válik a gyász pszichológiai elméletével.

Számára ugyanis az igazság kendőzetlen kimondása a legfontosabb: *„... úgy, ahogyan Muszorgszkij teszi időnként, vezérszólamszerű felkiáltásban, mely egyúttal igen egyszerűen foglalja össze zenei-esztétikai krédóját: "Igazságot akarok!" ... Muszorgszkij zenéje az akkori "normális" fülnek nem szép, de zavarbaejtően és elháríthatatlanul igaz. Szembesítő ereje a konvencionális, nyugatiasnak képzelt "szép" zenélés standardjait kérdőjelezi meg, ... De hát mi volna ez az igazság így, egyes számban Muszorgszkij világában? Mindenekelőtt a megalkotott jellemek és helyzetek valósága, valódisága, vagyis hitelének újra feltárása. Miképpen viselkedik az emberi lény a saját világában, milyen az a saját világ? Ki hogyan beszél, viselkedik interakcióban, szituációban? A valóság visszaszerzése elsősorban dialogicitást, ennek szituáltságát jelenti (leveleiben igen sokszor beszél a dialógus-opera koncepciójáról), amelyben a hang, a tónus, a motívum, a dallamsor, a zenei karakterek egymás közti vitája kollíziója szituálja zene és szó igazságát.”* (Balassa 1998)

Majd látni fogjuk, hogy e dialogicitásnak milyen nagy jelentősége van az Egy kiállítás képeiben is. A gyász lélektanát több, nagymértékben hasonló pszichológia modell írja le. Ezek lényege, hogy a gyászolás során különböző stádiumokat különítenek el. Fontos hangsúlyozni, hogy a *„vesztéségre adott*

reakciót számos tényező határozza meg az elhunytal való kapcsolat jellege, a halál módja, a gyászoló életkora, neme, alapszemélyisége, előzetes életeseményei (elsősorban a korábbi veszteségek) előzetes betegségei (különösen a depresszió), aktuális pszichés státusa.... Ebből adódóan a gyász mindig egyéni., (Pilling 2003: 28)

Tehát nem célszerű mereven ragaszkodni a gyászolás fázisaihoz, mert a folyamatot leíró pszichológiai modellek hasonlóságuk ellenére különböznek is egymástól, például a fázisok számának, és értelmezésének tekintetében, ráadásul „a gyász összetett folyamata nehezen osztható élesen elkülönülő szakaszokra (Pilling 2003: 28), - de, e fázisok arra mégis jók, hogy egyfajta vezérfonalként szolgáljanak a mű értelmezésében. Fentiekre tekintettel először a legegyszerűbb háromfázisú modellre gondoltam a mű elemzésekor, aztán felvetődött a Kats-féle (Kats 1995) négyfázisú modell lehetősége is, ez utóbbi főleg azért, mert a gyászolók álmain keresztül mutatja be a gyászfeldolgozás lelki folyamatát. A felfokozott lelkiállapotban komponált zenemű elemzéséhez ez utóbbi módszer nagyon csábítónak tűnt, és végül ezért is döntöttem mellette (a két modell között a különbség lényegében abban áll, hogy a négyfázisú modell a háromfázisú középső fázisát kettébontja, tehát - legalábbis véleményem szerint - nincs alapvető ellentmondás közöttük, csak a középső szakasz értelmezése Kats-nál differenciáltabb).

A Kats-féle modell felosztása a következő: az első stádiumot döbbenetként, sokként, elutasításként írja le, a másodikat az érzelmek felszabadulásaként, szenvedésként, a következő stádium a keresésé, a megtalálása és elválása, végül az utolsó, az új viszony kialakítása önmagunkkal és a külvilággal kapcsolatban, amit életünk újjászervezésének is nevez.

És most nézzük a gyász feldolgozásának lelki folyamatát a zene tükrében.

Legelsőnek a promenádról, illetve sétáról kell néhány szót ejteni. A séta a zeneszerző önreflexiója az általa komponált zenei kép által kiváltott érzelmekre: „- szépek az összekötő részek (a promenade témájára) .... A magam fiziognómiája az összekötő részekben szemlélhető.” (Muszorgszkij M.P. 1970)

Vagyis Hartmann képei képezik a kiindulási pontot - ezek alapján készíti Muszorgszkij a zenei képeket, és a gyászfeldolgozás lelki folyamatának megfelelően rakja sorba őket. A séták közbeiktatásával pedig értelmezi a benne végbemenő lelki folyamatot, sőt ez a dialógus vezeti el a gyász során felvetődő lelki problémák megoldásához is.

Nem szabad megfeledkezni a mű egy másik gondolati síkjáról, ugyanis Muszorgszkij nem véletlenül írja a partitúra promenád (első séta) részéhez,

hogyan „oroszosan.” (Muszorgszkij, M. 1997: 600) A nyugati és orosz kultúra sajátosan ellentmondásos viszonya (2) is tetten érhető a műben, hű lenyomataként Hartmannhoz fűződő eszmei kapcsolatának: „*orosz stílusú építészeti tervvel szórakoztatott. ez a stílus, igaz, alkalmazkodik az idők követelményeihez, de azért orosz stílus, mint ő szerette kifejezni „kiművelt” orosz stílus.*” (3) Majd láthatóvá válik a „kiművelt orosz stílus” meghatározó szerepe a gyászfeldolgozás utolsó stádiumában.

Most nézzük a zenei képeket.

Az első kép a gnómé, amely döbbenetet vált ki - ez a gyászfeldolgozás első fázisa. Az ezt követő sétában érződik a kép kiváltotta sokkhatás.

A következő két kép még mindig az első fázishoz tartozik, és közös bennük Kats kifejezését használva az érzéketlenség, azonban „*... ez az érzéketlenség távolról sem kiszikessedésből fakad, ellenkezőleg: érzelmi megrázkódtatásból. A gyászoló az erős „érzelemtől dermed meg” a veszteség háritásával jár együtt.*”

Az ódon várkastély trubadúr dallama (Pándi 1980) arról vall, hogy Muszorgszkij szerette az elveszített Hartmannt, de „*... Itáliát varázsolja az orosz ég alá. Ezt az eget a felső szőlő keletiesen színezett dallamossága vetíti az olasz várkastély fölé. E nyilvánvaló és szándékos intonáció-vegyítés teszi idézőjelbe a trubadúr szenvedélyes érzelmeit, ...*” (Pándi 1980: 274) egyfajta kábultság érzetét keltve. E képet ismét séta - önreflexió követi.

Az első stádium utolsó képe a Tuilleries-áknál játék után veszekedő gyermekeké, (Muszorgszkij, M. 1997: 600) amely letompított formában fejezi ki a dühöt, - hiszen gyerekek civakodásának zenei megfestéséről van szó, és ezáltal a veszteség háritását.

„*A halállal szemben megmutatkozó tehetetlenségünket nehezen valljuk be önmagunknak. Amikor dühöngünk, amikor sokszor nem csekély erőbedobással munkálkodunk azon, hogy megtaláljuk a vétkest, azzal áltatjuk magunkat, hogy nem vagyunk tehetetlenek.*” (Kats 1995: 68)

A zenei képben megjelenő düh elfogadása tehát, a tehetetlenség érzése miatt problematikus: „*Nem, nem és nem lehet nyugalom, vigasztalódás*”, ezért nincs utána séta, hanem közvetlenül jön az eddig elfojtott mérhetetlen fájdalom kitörése - második szakasz - a parasztszekér zenei képe. Muszorgszkij zokog. A parasztszekeret séta követi - követheti, hiszen a fájdalom érzése és a sírás már elfogadható érzés a gyászoló számára.

A parasztszekér kiváltotta újabb sokkhatást követően, egy bizarr, szorongással teli zenei kép következik: a tojásból ki nem kelt fiókák tánca.

(Muszorgszkij, M. 1997: 600) Meg kell jegyezni, hogy Muszorgszkij teljesen átértelmezi Hartmann képét. Az eredeti ugyanis egy színpadi díszlet rajza, amelyen egy tojáshéjjal beburkolt ember látható. E zenei képben az önvád szólal meg: *„akkor összeszorul az ember szíve: mit nem alkotott volna még Hartman!... És ennek az embernek, egy ilyen embernek nem voltam a segítségére”* ezért is adja Muszorgszkij a tojásból ki nem kelt fiókák tánca címet: egyfajta haláltánc ez, azoké, akikből azért nem lesz semmi, mert idejekorán - már a tojásban - meghalnak. Ezután megint nincs séta, hiszen a Tuilleries-áknál játék után veszekedő gyermekek képéhez hasonlóan feldolgozatlan lelki állapotot tükröz.

A következő zenei kép abból a szempontból is nagyon érdekes, hogy két vizuális kép felhasználásával jött létre: ez a gazdag és a szegény zsidó párbeszéde. Dühös, tehetetlen felelősségre vonás ez, - a hirtelen halál el nem fogadásáé, a tagadásé: *„ez az ostoba halál csak kaszál, nem törődik vele szükség van-e átkozott látogatására”,* de végül nincs mit tenni, bele kell nyugodni: a halál megmásíthatatlan! E zenei kép után az első promenád ismétlődik - jelezve, hogy itt húzódik egy éles választóvonal – tudatosult, hogy Hartmann halott!

A következő stádium a keresése, megtalálása és elválása, ez *„teszi lehetővé a belső párbeszédeket.* (Kats 1995: 75)

Muszorgszkij a Limougesi piac forgatagában keresi Hartmannt, melyet a katakombák komor képe szakít meg - nincs séta a két kép között, de itt azért, mert a két kép egy folyamatot ábrázol! A vizuális képen emberi csontvázak halmai között feltűnik Hartmann! Ez az egyik legfontosabb előrelépés a halál elfogadásának folyamatában. *„Con mortuis in lingua mortua”* jegyzi ceruzával a margóra Muszorgszkij: halottakkal a holtak nyelvén, (Muszorgszkij 1997: 600) és itt történik meg a veszteség teljes elfogadásának zenei kifejezése.

De még mindig ott a másik lelki teher: Hartmannt el fogják felejteni, és ennek ő az okozója, hiszen hirtelen halála miatt az építészeti művek csak tervek szintjén valósulhattak meg: Muszorgszkij Hartmann szellemével folytat dialógust: *„a jelenet sejtelmes zenéje valójában nem más, mint a Séta már ismert dallamának megszólaltatása kísérteties, kitartott októbertremolók alatt.”* (Pándi 1980: 275)

„A halott Hartmann alkotó szelleme a koponyákhoz vezet, hozzájuk hív, és a koponyák lassan felfénylenek” (Muszorgszkij 1997: 600) írja a partitúrára Muszorgszkij, ami Hamlet és a szellem találkozására rímel: *„Nyugodj,*

felháborult szellem, nyugodj! ... Kizökkent az idő! - ó, kárhozat, Hogy én születtem helyretolni azt" (4).

A „Kunyhó csirkelábakon Baba Yaga” (Muszorgszkij 1997: 600) című zenei képpel veszi kezdetét az a varázslat, melynek során Muszorgszkij megépíti a Kievi Kaput, mint az új orosz építészet remekét, de nem kőből, hanem zenei hangjegyekből. Ezzel elérkeztünk a gyászfeldolgozás utolsó pszichológiai stádiumához, amely új viszony kialakítását teremti meg önmagunkkal és a külvilággal kapcsolatban: *„Ennek előfeltétele, hogy az elhunyt „belső alakká” váljék ... ami korábban magában a kapcsolatban létezett, most már az ő saját lehetőségeinek körét gazdagítja.”* (Kats 1995: 77)

A Kievi kapu harangjai vesznek végső búcsút a halottól, aki immár műveinek zenei megfestése révén halhatatlanná vált és ezáltal Muszorgszkij is megszabadulhatott a kízó önvádtól.

Abstract

The article offers a new interpretation of Mussorgsky's musical composition: Pictures of an Exhibition, saying that the pictures illustrated by music in this composition reflect the different stages of coping with bereavement. The author's reasoning is based on the fact that Mussorgsky wrote this composition after the death of his best friend, the painter Victor Hartman and, out of the great stock of his friend's paintings, Mussorgsky selected and illustrated those works of art in his composition whose atmosphere corresponds to the feelings occurring during the period of bereavement.

Irodalom

- Balassa, P. (1898): Modeszt Muszorgszkij szenvedése és nagysága / Levelek, dokumentumok, emlékezések. In.: *Muzsika*, 41. évfolyam, 4 szám.
- FRID, E. (1966): *Mogyeszt Petrovics Muszorgszkij*. Budapest: ZENEMŰKIADÓ VÁLLALAT, 114.
- KATS, V. (1991): *A gyász egy lelki folyamat stádiumai és esélyei*. STUTTART.
- MUSZORGSKIJ, M.P. (1970): *Válogatott levelei*. ZENEMŰ KIADÓ. 126. oldal

- MUSZORGSKIJ, M. (1997): *Levelek, dokumentumok, emlékezések* - Összeállította és fordította Bojti János és Papp Márta, Budapest: KÁVÉ KIADÓ
- PÁNDI, M. (1980): *Hangverseny kalauz IV. Zongora művek*. Budapest: ZENEMŰ KIADÓ. 272-275.
- PILLING, J. (2003): *Gyász*. Budapest: MEDICINA. 27-36.

Hivatkozások

- 1., Hartmann nevét a tanulmányban két n-nel írom, de az 1970-ben megjelent Muszorgszkij válogatott leveleiben egy n-nel írják. Mivel a szószerinti idézéshez ragaszkodom, ezért megőriztem ezt egy n-es írásmódot, de csak az idézetekben.
2. „Az a kollektív sorsprobléma, amelynek individuális megjelenítője Muszorgszkij pályája, természetesen a jól ismert orosz kérdés: az Európán kívüliség örök frusztrációja és a populista Ázsia-nosztalgia (mely gyakran szövegszerűen felbukkan a levelekben, nem szólva az életmű zenei anyagáról), ami valójában félreértés, hiszen nem a kívüliségről, hanem a másságról, a konfrontáció feldolgozási konfliktusairól van szó, az orosz európaiság különösségéről. Muszorgszkijnál és kortársainál is oly erős az (archaikus) azonosulás a saját és sajátos mássággal, idegenséggel, miközben a modernitás igazságának és végigvitelének kötelessége a sorsuk, hogy ez szinte mindegyik nagyságuknál, Gogoltól Tolsztojig (és tovább) állandósuló szakadékos, skizoid ország gondot hoz felszínre, már félig-meddig modern személyiségek szenvedő alakjában. Ez a többszörös kollektív gond és teher, melynek megoldása nincs, csak végigkreálása és egyszemélyes megszenvedése, alighanem egyik "titka" a múlt század végi orosz művészet és szellem ormótlan zsenialitásának és bizonyos fokig mellbevágó "érthetlenségének", beleszámítva a Muszorgszkij-jelenséget. Innen nézve mást jelent és másképpen kell értenünk azokat a számunkra joggal viszolyogtató és idegenszerű nacionalista, retrográd, populista (helyenként antiszemita és idegengyűlölő) kirohanásokat, melyektől Muszorgszkij éppúgy nem mentes, mint Dosztojevszkij vagy Tolsztoj. Az orosz önérték féltésiklottsága, a sajátosan rosszul értett önvédelem (ismét jól ismert kelet-európai tünet ez) és a ressentiment a "bűnös" Nyugattal szemben ugyanakkor még nem akadályozza sem a zeneszerzést, sem kortársai javát, hogy az említett társadalomismeret és realitás-érdekltség tekintetében tisztán, sőt radikálisan élesen lássanak; és nem veszi vissza ama felkiáltás erejét, hitelét sem, hogy "igazságot akarok!" Ami nemcsak azt jelenti, hogy nem elsősorban szépséget akarok (hiszen ez utóbbi valamiképpen abban a kontextusban a hamis szinonimájának tűnik), hanem azt is, hogy akarom, mégpedig mindenáron az igazságot.” (Balassa 1998.)
3. A korábbi idézetekből vett részleteket bold dőlt betűvel jelölöm.
4. Hamletnek ölnie kell hogy feldolgozhassa apja elvesztését!

Melléklet

Muszorgszkij: Egy kiállítás Képei

Előadja: Evgeny Kissin - zongora

<http://www.youtube.com/watch?v=B0Z-WTyzCxs&feature=related>

http://www.youtube.com/watch?v=ZakHMZm_A0k&feature=related

<http://www.youtube.com/watch?v=lv7lfzSuBTg&NR=1>

<http://www.youtube.com/watch?v=B0Z-WTyzCxs&feature=related>

Hartmann képei:

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hartmann_Chicks_sketch_for_Trilby_ballet.jpg

http://en.wikipedia.org/wiki/File:The_Rich_Jew.jpg

http://en.wikipedia.org/wiki/File:The_Poor_Jew.jpg

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hartmann_Paris_Catacombs.jpg

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hartmann_-_Hut_of_Baba_Yaga.jpg

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hartmann_-_Plan_for_a_City_Gate.jpg

Virág Havasi

Postmaterialism, Environmental Concern, Pro-environmental Acts - a Cross-country Analysis¹

During the last few decades we could experience the rise of environmental consciousness and a higher priority for environmental protection. The cause of the growing importance of environmentalism is partly a general change in values and also the fact, that since the early 1960s a number of problems have been recognized (e.g. ozone depletion, deforestation, excess waste, acid rain, etc.), which all derived from the modern societies' impact on the natural environment.

Growing concern for ecological issues is one thing and environment friendly behavior is another. Numerous researches examined the incongruence between attitudes and behavior, a lot did it especially in the field of environment protection, but just a few worked on huge international samples. The databases of the WVS allow us to make international comparisons in the analyses of connections between proenvironmental attitudes and proenvironmental activity, which is the aim of this paper.

Using WVS as data source has a disadvantage for us, as its questionnaires are very complex, deal with a lot of value domains, because of which they contain only few environment related questions.

In the first section of the paper we define the concepts we use, show the methodology of measuring these phenomena and summarize the results of some empirical researches related to them. In the second part we outline our hypotheses and present the variables we applied. The third section provides a short review of economic and environmental performance of the analyzed countries describes the history of environmentalism in them and discusses the data. The final section concludes.

---

¹ A kutatómunka a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként, az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

I. Definitions, Measurement Methods and Empirical Results Regarding Environmentalism, Pro-environmental Attitudes and Pro-environmental Behavior

I.1. Environmentalism- Environmental Concern

The first explanation for the emergence of environmentalism was wealth. Inglehart's *postmaterialist value thesis* also reflected this idea arguing that once a country (or an individual) obtained a certain level of consumption and welfare, other values and goals become more important for them, such as quality of life, self-fulfillment, women's rights or environment. (Inglehart 1997)

Health of the Planet survey (conducted by the Gallup Institute and based on national probability sampling of citizens from both developed and developing countries) in 1992 showed clearly that citizens from poor as well as rich countries were extremely concerned about the environment and after a debate a new explanation emerged: an *objective problems plus subjective values* thesis. According to it there are two different sources of mass support for environmental protection: in the rich (or northern) countries it is a cultural factor, a value shift, and in the poor (or southern) countries it is pollution and other environment degradation. (Inglehart 1995, Guha and Martinez-Alier 1997)

There is still not consensus in this question, as global environmentalism is a complex social phenomenon consisting of multiple movements, driven by multiple agencies. (Brechin 1999)

How can we define and measure environmentalism, environmental concern?

Environmental concern is the evaluation of or an attitude towards facts, one's own or others' behavior with consequences for the environment. (Fransson - Garling 1999) Several factors can lie behind environmental concern, such as: a new way of thinking, called the *New Environmental Paradigm* (Dunlap- Van Liere, 1978), *anthropocentric altruism* (Fransson-

Garling 1999), *self interest*. (Baldassare- Katz 1992), some *deeper cause*, such as underlying religious beliefs or postmaterialist value orientation (Stern 1992).

There are quite a few measures of environment concern, such as the *ecological attitude scale* (Maloney- Ward 1973) or the *New Environment paradigm Scale* (Dunlap- Van Liere 1978)

According to the results of the researches there is limited utility of demographic variables in explaining variation in environmental concern among people, which points to the widespread distribution of such concern in our society. Environmentalism is somewhat stronger among the young, well educated and liberal segments of the society, it is not restricted to persons with such characteristics. (Van Liere – Dunlap 1980)

1.2. Pro-environmental Attitudes and Pro-environmental Activity

Attitudes are a combination of cognitive and affective responses to objects (Pratakins- Greenwald 1989) or in simpler terms, they are beliefs and feelings with respect to an object, issue, behavior. (Axelrod - Lehmann 1993)

Attitudes are often incongruent with behavior. (Axelrod - Lehmann 1993) How are behavior and attitude connected to each other?

An influential theory for answering this question was offered by Ajzen and Fishbein as the theory of reasoned action, which later was revised and extended to the theory of planned behavior. According to this theory behavior is affected by intention which itself is influenced by norms, feeling of efficacy (perceived control over the behavior) and attitudes. Attitudes are rooted in values, because they are determined by the strength of beliefs about consequences of the behavior and the evaluations of these consequences. In these evaluations value priorities play an important role. (Ajzen 1991)

According to the *Stern Oskamp model* a violation of personal norms evokes feelings of guilt, whereas compliance evokes feelings of pride. The personal norm is implemented in the actual behavior, which implementation is influenced by the awareness of the consequences (AC) of the behavior, and the assumed responsibility (AR) for these consequences. When individuals are high both on AC and AR, personal norms guide the action. (Stern – Oskamp 1987)

Axelrod presumes that behavior depends on attitudinal factors, efficacy factors and desires for outcome. The attitude factors are the general attitude toward the environmental protection, the perceived importance of

the issue and the perceived threat. According to him the feeling of efficacy depends on the self, response and channel efficacy. Self *efficacy* refers to the ability of the person to achieve a goal, the response efficacy means that actions needed are possible to carry out. These two derive from internal perception. The channel is an external one. The *outcome desires* can be social, in terms of social pressure to conform to one's behavior; tangible, in terms of economic rewards and principled, in terms of environment protection regardless of tangible gain. (Axelrod- Lehmann 1993)

Researches about the relationship between pro-environmental attitudes and acts found significant *discrepancies* between the two. The discrepancy can be caused by several things – which can be derived from the above mentioned theories:

- Discrepancy can be caused by the *lack of knowledge* - about how to act in ways that are environmentally responsible.
- The *collision of social norms with the content of attitudes* can also cause discrepancy between acts and attitudes. E.g. Ajzen and Fishbein consider that attitudes predict behavior better when no strong norms exist dictating how to behave. In some circumstances it may not be socially acceptable to behave in ways which is environmentally responsible. (Ajzen- Fishbein 1977)
- The *extent of threat perception* is another determinant factor.
- The *relative importance* of the given attitude can be a cause of discrepancy. For example someone holds positive attitudes towards the environment, but also towards economic development.
- The *possibility of act* is also necessary for environment friendly behavior.
- A lot of everyday behaviors with negative consequences for the environment are habitual, '*frozen behavior*'. (Dahlstrand – Biel 1997)
- People may be willing to change some aspects of their lives (e.g. recycle household wastes) but not others (limit one's car use in favor of public transportation).
- Public concern for the environment may be weakened by *increasing government attention* to environmental issues. (Scott Willis 1994)
- Public tends to see *institutions*, and not individuals, as the primary culprits in pollution and in turn, believes that institutions should take the lead in cleaning up the environment. (Scott Willis 1994)
- Norms and values are more important determinants for people with social altruistic and biospheric *value orientation*. Assessments of costs

and benefits for oneself are more important for those with an egoistic value orientation (Stern- Dietz 1994)

II. Hypotheses, Applied Variables

II.1. Hypothesis 1. Intention to protect the environment and its relation to the size of threat perception and the value-orientation

We assume that in rich countries and in richer social layers of poor countries the intention to protect the environment and to make material sacrifices is higher, just because they can afford it.

According to our expectations in non-polluted countries intention, threat perception and postmaterialist value orientation go together, while in polluted countries positive correlation can be found between threat perception and intention, but there are no correlation between them and the postmaterialist value orientation. We admit that in richer and cleaner countries, local threat perception probably won't correlate with any other items.

The reasoning of these expectations is that in countries without serious environmental problems, environment protection is more important for those who appreciate quality of life and self-realization (postmaterialists) and they are likely to do things for the sake of environment, to make sacrifices, as they are not motivated by material gains and purposes.

In polluted countries environmental condition is a question of safety and that is why environment can be important for materialist and postmaterialist people as well. Between intention and threat perception, however we would find a positive correlation in these countries as well.

II.2. Hypothesis 2. Determinants of Pro-environmental Activity

According to numerous researches there is a limited utility of demographic variables in explaining variation in environmental concern among people, although environmentalism is somewhat stronger among the young, well educated and liberal segments of the society. That is why we assume, that pro-environmental behavior is also a little bit more frequent within young, well educated and postmaterialist people. (Liberalism and

postmaterialism are not the same, but here we examine the effects of this latter.)

Besides we assume that there is a connection between proenvironmental attitudes and proenvironmental behavior – but only in the richer countries.

We also hypothesise, that membership in certain religious denominations (Hindu, Buddhist, Universalist) goes together with higher proenvironmental activity.

For the analyses we used the data of the third, fourth and fifth wave of World Values Surveys (WVS), the Environment Performance Index (<http://epi.yale.edu/>), and country specific data about GDP were obtained from the World Bank's website.

Variables were used:

GENDER was dummy coded: 1=male, 2= female.

AGE was measured in ages.

EDUCATION was scored as follows: '1=no formal education, 2= incomplete primary school, 3= complete primary school, 4= incomplete secondary school (technical/ vocational type), 5= complete secondary school (technical/ vocational type), 6= incomplete secondary school (university-preparatory type) 7= complete secondary school (university-preparatory type), 8= some university-level education without degree, 9= university-level education with degree.

HOUSEHOLD INCOME was scored from 1 to 10: 1=lowest income decile in the respondent's country, 10= highest income decile.

For measuring the general *value-orientation* of the respondent the WVS contains Inglehart's and Schwartz's value-tests.

In Inglehart's value test the respondent has to choose in each group of four goals the two most important things for them. There are three groups of goals, one group contains e.g. : maintaining order, giving more say for people in government decision, fighting rising prices, protecting freedom of speech. POSTMATERIALISM INDEX shows the number of the chosen postmaterialist goals (there were 5 among the twelve aims)

The variable CIVIC measures the *civic activity* of the respondent. It equals 1 if the respondent is a member of any kind of organization (e.g. sport, labor union, art, environmental, etc.) We did not take into consideration churches or religious organizations, since it is very often inherited from the family and very formal. We investigated separately the percentage of active members of environmental organizations.

We used the different *religious denominations* as dummy variables. The value of the variable was 1 if the respondent was a member of the given denomination and 1 if wasn't.

For measuring pro-environmental *attitudes*, we used the variables ENVI_VS_ECON and MASTER_VS_COEXS from the WVS survey.

ENVI_VS_ECON equals 0 if the individual claims that the statement "economic growth and creating jobs should be the top priority even if the environment suffers to some extent" is closer to their point of view, and it equals 1 if „protecting the environment should be given priority, even if it causes slower economic growth" is closer to their point of view.

MASTER_VS_COEXS equals 0 if the individual claims that the statement "human beings should master nature" is closer to their point of view, and equals 1 if the statement „humans should coexist with nature" is closer to their point of view.

Threat perception can be an attitudinal factor or a knowledge element. It was asked in the WVS questionnaire how serious the respondent consider the different global environmental problems (pollution of rivers and lakes, loss of biodiversity, global warming) and local environmental problems (such as poor water quality, poor air quality, sanitation and sewage). After recoding the answers, the value of the given variables equals 1 if according to the respondent the given problem is not at all serious, 2 if it is not very serious, 3, if it is somewhat serious, 4, if it is very serious. We created the variable THREAT_PERCEPTION_GLOBAL/LOCAL, which values varied between 3 (the respondent considers all of the global/local problems as not at all serious) and 12 (if the respondent considers all of the global/local problems as very serious).

To measure *intention* - the willingness of one to sacrifice their own income in order to protect the environment- we use different variables.

MORE_TAX measures an individual's stated willingness to pay more taxes if the extra money was used to prevent environmental pollution. Responses were scored from 1 to 4, with 1=strongly disagree and 4=strongly agree.

It is possible that individuals who are frequent free-riders might support taxes to protect the environment, not because they care more about the environment than others, but because they believe that the government can solve certain problems at other people's expenses. And it is also possible that individuals do not trust in the effectiveness of their governments in solving environmental problems and that's why they do not want to sacrifice more tax to this purpose. To address these possibilities we also examined

another variable that was equal to 1 if the individual disagreed strongly with the statement “I would give part of my income if I were certain that the money would be used to prevent environmental pollution”. This variable -named MORE_INCOME -was also scored from 1 to 4 with 4= strongly agree.

In the WVS questionnaire in 1990 and 2005 there was a question, with which we can measure the honesty of the respondents. “The government should reduce environment pollution but it should not cost me any money.” Those, who agreed with this statement and also said that they would pay more taxes for environmental protection purposes get the value 1 in the dummy variable LIAR.

In the dummy variable INTENTION 1 referred to those respondents who would sacrifice income to protect environment and who are not “liars” and 0 referred to the “liars” and those who would not sacrifice income for environment protection.

In most waves of the WVS, the questionnaires contained just one question related to *environment friendly behavior*, namely participation and activity in environmental organizations. In 1995 it was also asked: “Which, if any, of these things have you done in the last 12 months, out of concern for the environment?”

- you have chosen household products that you think are better for the environment
- you have decided for environmental reasons to reduce or recycle something rather than throw it away
- you have tried to reduce water consumption for environmental reasons
- you have attended a meeting or signed a petition or a letter aimed at protecting the environment
- you have contributed to an environmental organization”

The values of the variable CONSUMER range between 0 and 3, where 0 means that the respondent has not done any of the environment friendly consumer behaviors and 3 when they have done all of them. The variable POLITICAL is similar; it is derived from the two political actions regarding environment protection and its values ranges between 0 and 2.

III. Discussion of our data

III.1. Introduction of the Analyzed Countries

For our analyses we have chosen 10 countries to examine. The point of our choice was that we tried to find very different countries from Europe and from Asia in terms of based on pollution, cultural tradition (measured by the main religion in the country), value-system (measured by Inglehart's value tests), social life (measured by civic activity). Our decision was restricted by the fact that the WVS wasn't asked in every country, besides in some places the questions which I was interested in weren't asked.

Table 1. and 2. present the main characteristics of the chosen countries.

Country	Postmaterialism Index	Civil	% of Religious People in the Country (the biggest religious denomination)	GDP/capita	EPI rank	Environment protection expenditures% of GDP (year)
<i>Sweden</i>	7.57	87.9	32.5 (The Church of Sweden)	43654	4	1.1 (1993)
<i>Finland</i>	0.39	81.2	58.8 (evangelic)	44495	12	1.1 (2009)
<i>West Germany</i>	0.1	51.5	55.4 (protestant)	40873	17	1.65 (1990)
<i>Spain</i>	-0.68	21.3	44.1 (roman catholic)	31774	25	0.8 (1990)
<i>Japan</i>	-5.56	36.8	21.1 (Buddhist)	39727	20	1.6 (1990)
<i>India</i>	-6.49	71.9	72.8 (Hindu)	1134	123	
<i>Turkey</i>	-8.3	8.8	80.5 (Muslim)	8248	77	1.24 (2008)
<i>China</i>	-18.66	29.2	21.3 (roman catholic)	3744	121	1.2 (2004)

BARNAMEZŐ ÉS BIOMASSZA

Bulgaria	-20.07	10.9	56.8 (orthodox)	6210	65	1.3 (1993)

Table 1. Main characteristics of the chosen countries
Source: Author's calculation from WVS (2005), EPI rank from
<http://epi.yale.edu/>

Environment protection expenditures from OECD environmental country reviews.

*The percentage of those people within country who has chosen 5 postmaterialist goals minus the percentage of those who has chosen none of them.

Countries	% says within the country that			EPI row- score ² (% proximity to target)			
	poor water quality	poor air quality	Poor sewage and sanitation	water (effects on human)	air pollution (effects on human)	water (effects on ecosystem) in brackets: water quality index	air pollution (effects on ecosystem)
	is somewhat or very serious problem						
Sweden	8.6	11.2	22.1	100	97.37	96.3 (96.17)	59.22
Finland	26.8	22.4	29	100	97.37	91.7 (87.58)	55.29
West Germany	28.5	25.7	37.5	100	97.37	72.4 (78)	40
Spain	-	-	-	100	85.31	69.83 (83)	32.97

² The 2010 Environmental Performance Index (EPI) ranks 163 countries on 25 performance indicators tracked across ten policy categories covering both environmental public health and ecosystem vitality. These indicators provide a gauge at a national government scale of how close countries are to established environmental policy goals. In table we show the results of the certain countries within the policy categories of

- water (effects on human), which value targets are 100% of the population has access to sanitation and water
- air pollution (effects on human), which target values are: 0% of the population is exposed to indoor pollution and 20 ug/m3 outdoor air pollution
- water (effects on ecosystem), which indicators are the water quality, scarcity and stress index, which target values are 0% territory under water stress, 0% water overuse and 100 score for water quality
- air pollution (effects on ecosystem), which value targets are 0.01 Gg/sq km populated land area for Nitrogen Oxides Emissions, 3000.0 AOT40 for Ecosystem Ozone, 0.01 Gg/sq km populated land area for Sulfur Dioxide Emissions, 0.01 Gg/sq km populated land area for Non-Methane Volatile Organic Compound Emissions (<http://epi.yale.edu>)

Japan	50.2	29.5	49.8	100	87	82.64 (87)	34.72
India	73.3	66.4	62.7	50.11	37.55	68.35 (78.9)	37.08
Turkey	85.5	80.7	82.9	90.68	76.13	62.83 (57.87)	46.21
China	40.3	38.4	29.5	70.1	40.07	65.95 (67.9)	37.19
Bulgaria	80.7	78.1	79.5	98.58	63.26	68.68 (81)	41.33

Table 2. Objective environmental conditions and subjective evaluation of them in the chosen countries

Source: author's calculation from WVS (2005) and <http://epi.yale.edu/>

Sweden in North-Europe is a rich, clean country with postmaterialist value orientation and strong civil activity. The biggest religious denomination of the country is the protestant Church of Sweden, though the majority of the society is not religious. (Table 1.) Dealing with the local effects of industrial emission became important already in the 1960's and by now Sweden is very close to being sustainable. Sweden has taken an integrated approach to environment issues, there are inter-linkages between policies, and the policy making process is characterized by consultation, collective decision-making, followed by decentralized implementation, sectoral responsibility, public information and education, which in turn results in coherent actions and high support. Sweden is not without environmental concerns: acidification, global warming and eutrophication are problems for the country, but results in these territories mainly require acts from other countries. Sweden on its own can make very little. Being aware of the international dimension of pollution Sweden has taken on the role of co-ordinator and driving-force in environmental work internationally. (Roseveare 2001)

Finland differs from Sweden in a way that it is neither a materialist, nor a postmaterialist country and the majority of its population belongs to the evangelic church. What is similar between the two countries -besides their geographical situation- is their vivid civil society and relatively good environment performance. (Table 1. 2.) Pollution problems and also fight against them appeared quite early in the country. Water pollution had been recognized as a problem already at the beginning of the 20th century and from 1910 purification plants were built in over ten towns and cities. For the construction of these plants the activity of the local civil society and especially the local press was very important precondition. (Laakkonen 1999) The urbanization and industrialization of Finland began relatively late and the

country was predominantly agrarian into the 1950s, but after that time the fertilizer-dependent agricultural sector, the wood-processing plants and energy-intensive industries caused further air and water pollution. The late 1980s brought changes in the country's environment policy, partly as a result of Finland's adhesion to the European Union. The state began to build an extensive institutional framework for environment management. An extended use of economic instruments (including the world's first carbon tax), the use of polluter pays principle is a characteristic of the country's environmental policy. The Finnish industry sees environmental performance as an element of its own competitiveness, therefore energy intensity and energy efficiency is also high in the country (and so does the use of indigenous energy sources). (OECD Environmental Performance Reviews Finland 2009) As transborder problems cause acidification and eutrophication in Baltic sea, Finland is also active internationally in preventing pollution and also spends money on reducing pollution in the neighboring countries. (Vourc'h- Jimenez 2000)

West- Germany in central Europe is the strongest economy in the European Union. It has a mixed value structure, and though the civil activity is weaker here, than in the Scandinavian countries, it can be said to be still quite strong. The country's main religion is Protestantism. (Table 1.) In Germany economic growth was rapid following the second world war, population density, high industrialization, intensive agriculture, dense transport network and long history of trans-boundary problems caused a deterioration in the environmental quality by the 1960s. Increasing air pollution considered as a potential threat to health, dying and damaged forests, outbreak of algae in the sea, deteriorating water quality and several accidents in the chemical industry heightened public awareness, which led to policy initiatives since the early 1980s. (Kirkpatrick 2001) German negotiators however said *nein* for a long time to all efforts by the Scandinavian countries to cut harmful emissions. Industry lobbyists and labor unions argued that regulation would kill jobs. But in response to rising public sensitivity, a burgeoning environmental movement and the world's first major Green party reached that environment policy broadened and deepened in the 1990s. Significant improvements have been achieved in Germany, using an approach mainly based on regulations, besides voluntary agreements and subsidies, and the use of the best available technology principle (OECD Environmental Performance Reviews Germany 1993). The country also supported research and development, information, education and training. One result of these initiatives is the strong green industry of the country. The state markets German green technology abroad, finances renewable energy projects around the world. The country is not

without environmental problems (e.g. the pollutants in the soil) and the system is not cost efficient as non-market mechanism dominate in its environmental policy (OECD Environmental Performance Reviews Germany 2001)

Spain is poorer, than the above mentioned European countries, with a little bit worse environmental performance, with weaker civil society -which has to do with the fact, that the country has been a democracy only since 1978. Its main religion is Catholicism and the value orientation of the Spanish society is neither a materialist nor a postmaterialist one. (Table 1.)

Rapid economic development over the last two decades (partly due to the adhesion to the Common Market in 1986) has been accompanied by even greater increase of pollution and use of natural resources (water, soil). The development of tourism has put pressures on coastal zones. Extensive forests are now limited to the north part of the country because centuries of unplanned cutting and fires eliminate forestland each year. Erosion affects 18% of the total land, the seas are vulnerable to oil pollution from tankers, air pollution is also a problem and the availability of water is restricted in a few regions.

Since the 1980s Spain adopted a set of basic environmental laws and regulations in line with EU directives and strengthened its environment administration (in 1996 created ministry)

Public investment on environmental activities is quite low, the country relies heavily on EU funds to finance its policies. Economic instruments are used on an extremely limited scale. and Spain is one of the EU countries with the greatest number of complaint with respect to inadequate implementation of EU environmental directives. NGOs are quite active and effective in participatory processes at the regional and local levels, while on national level they are not involved in decision making processes. (OECD Environmental Performance Reviews Spain 1997)

Among the Eastern-European countries we have chosen *Bulgaria*, because its main religion is the orthodox and we wanted to examine the connections of different religious denominations with pro-environmental attitudes. In other characteristics Bulgaria shows similar patterns as its neighbors: it has very materialistic value orientation, weak civil society and not too good environment performance. (Table 1.) This latter is rooted in the economic history of the country before 1989 with reliance on heavy industry, low efficiency in use of energy and raw materials, outdated and polluting technology. After 1989 a few important steps have been taken, such as the

establishment of basic legislation, the creation of national environmental strategy and mobilization of international assistance. However implementation of environmental policy and investments have not followed, though pollution of air and water have been reduced, but it was due to declines in production. (OECD Environmental Performance Reviews Bulgaria 1996)

Turkey at the edge of Europe, with its mainly Muslim population, is a materialist country characterized by weak civil society and similar environmental performance like Bulgaria. (Table 1.) We can refer to these two countries as middle-polluted ones.

During the 1990s Turkey experienced increasing environmental pressures, reflecting the rapid economic growth, especially due to the development of energy, industry, transport and tourism sectors. (OECD Environmental Performance Reviews Turkey 1999) However the country's environmental problems were born earlier. Yet in 1983, the government introduced an antipollution program designed to reduce air pollution levels and smog in its cities. A huge project to clean up the polluted water in the Golden Horn was implemented in the 1980s. Despite these programs environment has had a relatively low priority in Turkey for a long time, and EU harmonization process has become a main driving force in a major national environmental reform. Institutional and legislative elements has been put in place – though implementation and enforcement remain challenging-, environmental education was extended to all levels of the formal system and public environmental awareness was raised by training courses for rural communities, armed forces and prayer leaders. There is a growing number of NGOs in environmentalism, now. (OECD Environmental Performance Reviews Turkey 2008)

What is common in our chosen far-Eastern countries? All of them have materialist value orientation (in the case of China a very strong materialist orientation) and what is more important, the cultural climate of Asian countries in the past could be described totally differently as that of the European one's. The attitude of people (parallel with the conceptions of their religions) was living with nature, while in Europe it was fighting against nature. (Aoyagi, et al 2003)

However for the 20th century the situation has changed, especially in China, as we will see.

Japan in a certain way is more similar to the European countries than to the Asian ones. The income/capita is almost the same as in Germany, the

value of postmaterialism index and the country's environment performance index is much higher here than in the other Asian countries. The Japanese society is quite secular; the biggest religious denomination is Buddhism.

Since the beginning of industrialization in the 19th century, Japan has faced serious pollution problems (toxic smoke hazards and river water pollution). (Aoyagi et al, 2003) The post-war reconstruction, stimulus to economic growth without care for the environment led to further pollution and also serious health problems. The anti-pollution movement started in 1950s, in which pollution victims sued polluting companies and the government. These cases often emerged in rural areas. Two decades later (in the 1970s and 1980s), the residents movement emerged in urban areas. They called for participation in local government policy making. This was the second source of Japanese environmentalism, rooted in postmaterialism and not in "the history of pollution". (Aoyagi et al, 2003) The basic law about environmental protection was born in 1967, the Environment Agency in 1971. Japan has spent a lot of money on environmental issues (the most among the analyzed countries) adopted strict standards, used the best available technologies and made significant improvements, e.g. in reforestation, in air, water, waste management. This country, like Germany, proved that environment policy and economic development can mutually be supportive and the competitiveness has not suffered, even benefited from environmental concerns (e.g. in production of automobile, pollution control equipment). Now the wealth of the population is a new threat to the environment with harmful consumption patterns (1994). The long-term strategy of the country to 2020 outlines a green growth path, and sees eco-innovation as the link between environmental improvement, economic growth and social progress. (http://www.oecd.org/document/24/0,3746,en_2649_34307_46265112_1_1_1,00.html)

Our two last chosen countries are India and China. The future of our Earth heavily depends on them in many ways. Their size and their population are determining factors, these countries have huge energy demand now already. With their economic growth and the growing level of wealth of these nations a lot will depend on the consumer decisions of their ever richer social layers.

India has a wide array of environmental laws, an extensive network of central and state pollution control boards, a dynamic and demanding civil society, and one of the most environmentally sensitive judiciaries in the world (Rajamani, 2007) but despite all these phenomena, they can boast about a very weak environmental performance. The green revolution (whose result

was the increase of food production since 1966) was accompanied by the overexploitation of land and water resources, and the excessive usage of fertilizers. Unstable use of land and inappropriate land management practices go together with soil erosion and acidity. Ongoing population explosion along with rapid urbanization and industrialization has resulted in further and serious burdens on the environment, which are caused by vehicular, industrial and domestic activities. The energy sector is characterized by heavy reliance on coal. This together with the effect of the practice of burning of straw cause air pollution. Access to adequate water is one factor which limits development in India. On the other hand increasing frequency of floods appears in the country due to deforestation in catchment area, change in land use and development activities. Waste management is also a huge challenge for India. In a lot of area and in a lot of places there are good initiatives, tendencies and programs (just to pick up a few: eight national missions relating climate change, desert development program, joint forest management program, the extended usage of biogas, recycling waste in Namakkal, building metro rail system in Delhi), while in others even the policy is missing (water management). Among the constraints of implementing measures the most serious are the sectoral development goals, poverty, inadequate awareness, lack of urban planning or multiplicity of local bodies which obstruct the results. (SoE Report India 2009)

In *China* the communist regimes tried to destroy their own cultural roots, which has its effect on the value-system and on the religious activity of its citizens. China now is a polluted country with moderate civil activity, materialistic value orientation. The percentage of religious people is low and Catholicism is the biggest religion. (Table 1.) Ironically, now the state tries to raise the pro-environmental attitudes of its citizens, while in the ancient religion, -in universalism- living in harmony with nature was a basic element. China's present environmental regulation was initiated top-down, unlike in numerous western countries, where its source was lobbying from the NGOs and the public. While numerous pollution incidents had occurred during the 1950s and 1960s, the government did not pay attention to these problems, until the three major incidents in 1972 (water pollution cases), because these had a greater impact on the health of the large population. First law and policy making started in the country and the establishing of regulatory agencies. Afterwards, efforts were made to build a normative and cognitive system by running training courses, searching for technical solutions through R&D, launching a newspaper in 1984 (China Environmental News), an environmental yearbook from 1990 onward and a green technology award in

1993. Due to these efforts more ordinary citizens began to participate in environmental issues, but the majority remained unfamiliar with it -according to a national survey in 1995. Different campaigns' continued, e.g. the official television station began to report the air quality of major cities and the Earth Award aims to motivate the mass media to report on environmental matters. (Yang 2006) The government not only welcomed environmental NGOs (In 2005 there were over 1000) but established organizations for green purposes, which are called GONGO-s (Turner- Chi 2006). In 2006 a lot of (84000) small polluting enterprises were shut down. By now fighting with pollution is not only a humanitarian purpose for China, as the pollution costs 8-15% of its GDP (Macartney 2005) Despite the regulatory and economic instruments, campaigns, awards and huge projects, economic priorities has over-ridden environmental concerns due to implementation gap at the local level. (OECD Environmental Performance Reviews China 2007)

To sum up we can say that every analyzed country has experiences of environmental problems. What is different between them is the source of the response to the environment related challenges: in a few countries (in Finland, Sweden, Japan, Germany) the initiatives were and are coming from the civil society, in China the direction of it is top-down, while in the younger EU member countries the main driving forces are expectations and regulations of the Community. Another difference between the countries is the extent of the use of economic instruments in environment protection and whether environmental protection is considered as an economic driving force.

III.2. Intention to Protect the Environment and Its Relation to the Extent of Threat Perception and the Value-Orientations

Among global problems WVS asks the opinion of the respondents about global warming, state of rivers and lakes and biodiversity. In most of the countries –which we examined- more than 80 or 90% of the people consider them as serious or very serious problems and the percentage of those, who could not or did not answer these questions is also very low, but not in China and India. In both countries one-third of the respondents couldn't or didn't answer.

Concerning local problems WVS asks the respondents opinion about air pollution, water quality, sewage and sanitation. As we can see on Table 1, the respondents of the different countries in most places evaluate realistically the threats they have to face with, with the exception of China, which is

BARNAMEZŐ ÉS BIOMASSZA

characterized by certain degree of underestimation of the environmental problems.

It is one question, what one thinks about the state of the environment, how serious he considers the environmental problems, but it is another, if he is willing to do anything for the environment or not, if he considers important environmental protection even at the price of smaller economic development. Table 3 shows how strong environmentalism is in our analyzed countries.

Countries	% of those people who agreed with the statement		
	"Protecting the environment should be given priority, even if it causes slower economic growth" (2005)	"Protecting the environment should be given priority, even if it causes slower economic growth" (1995)	"Humans should coexist with nature" (1995)
Sweden	62.9	59	95.9
Finland	64.7	40.9	90.3
West Germany	32	42.7	94.1
Spain	56.3	50.4	90.6
Japan	36.4	31.2	94.4
India	37.3	20.6	66.9
Turkey	52.7	52	92.9
China	49.5	51.3	51.7
Bulgaria	39.7	30.9	73.4

Table 3. Environmentalism in the chosen countries

Source: Author's calculation from the database of World Values Surveys in 1995, 2005

If we look at the more symbolic, general question about the coexistence of humans with nature, we would conclude, that people in India, China and Bulgaria are the least environmentalists- they are the poorest and most polluted countries. This finding seems to confirm Maslow's hierarchy of needs and Inglehart's postmaterialist value thesis.

But putting the question in another way, namely when the respondents have to choose between economic growth and environmental protection, India, Japan and Germany become the least environmentalists. Japan and Germany are rich countries, where the basic needs and security are guaranteed for the members of the society. So in the previous question we can experience that in different places people mean different things by mastering nature and by coexisting with nature. The puzzle of Japan and Germany however remains- we will get back to it later.

We assumed that in rich countries and in richer social layers of poor countries the intention to protect the environment and make material sacrifices is higher, because they can afford it. Based on our results so far, it is doubtful, now.

countries	more income	more tax	government should reduce pollution (disagree)	liar	more income (within non-liars)	high intention 2005	high intention 1990	GDP/capita 2009
Sweden	69.8	68.4	69.3	10.3	70.7	50.1	69	43654
Finland	56.3	55.9	46.8	17.5	54.7	32.1	no data	44495
West Germany	39.5	30.3	25	13.5	35.8	13.3	41	40873
Spain	44.6	43.3	9	37.6	22.4	2.8	30	31774
Japan	55	46	35.4	10.1	61.4	27.5	47	39727
India	50.5	45.4	27.4	26.5	56.3	15.5	45	1134
Turkey	80.1	75	26	49.4	71	22	no data	8248
China	70.2	61.6	50.1	18	78.4	39.2	52	3744
Bulgaria	51.2	44.7	21.5	28.4	42.4	13.6	no data	6210

Table 4. Intention of making monetary sacrifices for environmental purposes in the chosen countries

Source: Author's calculation from the database of World Values Surveys in 1990, 2005

As Table 4 indicates, it is the respondents of Turkey, China and Sweden who are most willing to sacrifice a part of their income for environmental purposes. Germany is the country where this intention is the least.

The proportion of those who would pay more taxes for environment purposes is a little bit smaller than those who would sacrifice their income in every country.

As we mentioned earlier, in China and India the proportion of those who couldn't or didn't answer the questions related to the seriousness of environmental problems is quite high. We examined separately whether these people are characterized by different level of intention or not. We found, that people who could not or did not evaluate the state of the environment are hardly willing to make sacrifices, e.g. only about 5% in India would give a part of their income to environmental purposes. In China this number is higher, it is about 19%.

The respondents could get into contradiction with themselves when they stated that they would be willing to pay more taxes for environmental purposes, while they considered that fighting environmental problems is the responsibility of the governments, and it should not cost them money. This kind of contradiction occurred everywhere, but it was extremely big in Turkey and Spain.

The variable "High intention" refers to those people who would sacrifice their income and who were not in contradiction with their own statements. Sweden, China, Japan, Finland remain those places where the intention is the biggest- after subtracting the "liar"s results.

What is catching our eyes in Table 4. is that the proportion of people with high intention decreased significantly in every country between 1990 and 2005.

We experienced earlier, that the respondents of the developed Japan and Germany prefer economic growth to environment protection, but here they have different results. Japanese people have much higher intention to make material sacrifices for environmental purposes. We know, that both countries spend relatively high amount of money on environment protection (Table 1.). However we have to examine the consumer decision of their citizens, too. We will do this in the next section of the paper.

The expectation that in rich countries there is a higher intention for environment protection hasn't come true, but we also expected that the situation is the same in the richer strata of the poor countries. We found this pattern in India, China and Bulgaria.

	Partial correlation between				
Countries	<i>pm & intention</i>	<i>threat perception-global & intention</i>	<i>threat perception-local & intention</i>	<i>pm & threat perception-local</i>	<i>pm & threat perception-global</i>
Sweden	0.255**	0.197**	-	-	-
Finland	0.17**	0.119*	-	-	-
West Germany	0.116*	0.141**	-	-	0.093*
Spain	0.074*	-	no data	no data	-
Japan	0.106*	0.91*	-0.107*	0.103*	-
India	-	-	-	0.123**	-0.063*
Turkey	-	0.07*	-0.148**	-	-0.119**
China	-	0.129**	-	0.177**	-
Bulgaria	-	0.084*	-	-	-0.083*

Table 5. Partial correlation between postmaterialism-index, local and global environmental threat perception and intention of making monetary sacrifices for environmental purposes in the chosen countries

Source: Author's calculation from the database of World Values Surveys in 2005

*correlation is significant at the 0.05 level

**correlation is significant at the 0.01 level

We assumed that in non-polluted countries intention, threat perception and postmaterialist value orientation go together. The results show however, that between threat perception and postmaterialis value orientation there is no correlation. The majority of the society is quite aware of the state of environment in their countries and in the Earth, as it was indicated earlier the previous section of this paper. What has come true from our expectations is that postmaterialist people have greater intention to make monetary sacrifices for the sake of environment in non-polluted countries.

We also assumed, that in polluted countries there would be correlations only between intention and threat perception. This proved to be right only partly, as there is positive correlation between global threat perception and intention. Concerning local threat perception, significant

correlation was found only in Turkey, however its direction is the contrary to what we expected. We thought that postmaterialism is not correlated with intention or threat perception in polluted, poorer countries, but again, there are exceptions. In India and China postmaterialists consider the local threats more serious, while in India, Turkey and Bulgaria they are those who see global threats a little bit less serious.

All in all we have not found unambiguous results in this section. Every country looks special and different from the others.

III.3. Determinants of Pro-environmental Activity

First let us have a look at Table 5. which shows the pro-environmental activity of the analyzed countries in general. Regarding consumer decisions we can notice that the citizens of West-Germany, Sweden and Finland behave the most frequently in an environment friendly way and those of India and Bulgaria the least frequently. (We do not have data from Turkey). The environment friendly political activity shows a little bit different picture, since it is not as frequent as the consumer actions. In this respect the German and Swedish people are the most active, while Chinese and Bulgarian are the least. Membership in environmental organizations is also quite moderate, with the exception of India.

countries	consumer decisions (1995)			political acts (1995)		membership in environmental organizations (2005)	
	chose environment friendly products	recycled	reduced water consumption	attended meeting	contributed to environmental organization	inactive member	active member
Sweden	80.8	89.9	32.4	20.9	21	9.3	0.9
Finland	72.3	78.6	33.9	12	13	8.2	1.7
West Germany	88.1	82.3	67.6	33.3	20.6	4.9	2.0
Spain	52.7	59.3	74.1	13.8	11.7	3.7	1.1
Japan	51.9	66.2	43.1	12.6	7.3	2.2	2.3
India	17.7	15.4	28.8	14.8	16.1	48.9	10.5

Turkey	no data	no data	no data	12.4	12.5	0.5	0.8
China	38	41.3	53	3.9	9.4	5.7	4.4
Bulgaria	20.2	16.6	35.4	4.9	4.3	1	0.4

Table 6. Environment-friendly behavior in the chosen countries

Source: Author's calculation from the database of World Values Surveys in 1995, 2005

To explore the relationship between proenvironmental activity and its possible determinant factors we applied linear regression. Regarding consumer decisions (Table 6.) our analyses revealed that in the rich countries those are more likely to behave in an environment friendly way, who are women, and those who have an intention to sacrifice their own income on environment purposes, as well as people give priority to environment protection against economic growth. None of the religious denominations have an effect on pro-environmental behavior. In the majority of our analyzed countries, the more educated somebody is, the probably it is, that they make environment friendly consumer decisions. The role of income and postmaterialist value orientation proved to be important in few countries.

	West Germany	Spain	Japan	Sweden	Finland	India	Bulgaria	China
intention (higher prices)	++	++	+	+	++			
intention (tax increase)				++			+	
environment protection vs. economic development	+	+	+	++	+			
postmaterialism index		+		+			+	
age	+		++	++				
gender	+	++	++	++	++			
income					+	++		
education	+	++		+		++		+

BARNAMEZŐ ÉS BIOMASSZA

religious denominations								
R	0.075	0.138	0.10	0.134	0.096	0.038	0.052	0.019

Table 7. Results of regression for proenvironmental activity (consumer decisions)

Source: Author's calculation from the database of World Values Surveys in 1995
++ sig at 0.00 level
+ sig at 0.05 level

As far as political actions concerned (Table 7.) our analyses revealed that in all countries the fact that someone makes environment friendly consumer decisions predicts pro-environmental activity, while in the majority of the richer countries it is postmaterialism that predicts this behavior.

	West Germany	Spain	Japan	Sweden	Finland	India	Bulgaria	China
intention (higher prices)				+	+			
intention (tax increase)	+					+		
coexist nature vs. master nature						+		
environment protection vs. economic development	++							
postmaterialism index	++	+	+	++				
age								
gender		+						
income		+	+					
education							+	+

consumer	+	++	++	++	+	++	++	++
R	0.09	0.1	0.08	0.12	0.027	0.057	0.097	

Table 8. Results of regression for pro-environmental activity (political acts)

Source: Author's calculation from the database of World Values Surveys in 1995

Our hypotheses in this section have been confirmed only in a little proportion: the role of education in determining consumer decisions is important in most places, or for example there is positive connection between environmentalism and pro-environmental activities in the rich countries. Unexpectedly the importance of religion is not relevant in pro-environmental behavior and women are more likely to act in an environment friendly way. What is the biggest lesson again is that there are different patterns in different countries.

IV. Conclusions

Albeit a part of our hypotheses has been confirmed, the main lesson of our analyses is, that every country is very different; we can find different regularities and behavioral patterns in them.

We assumed that pro-environmental behavior is a little bit more frequent within young, well educated and postmaterialist people. We found that is more frequent within old people in Japan, Sweden and Germany, it is more frequent within postmaterialist within Spain, Bulgaria and Sweden, it is more frequent within well educated people in Spain, Germany, Sweden, India, China.

We assumed that membership in certain religious denominations (Hindu, Buddhist, Universalist) goes together with higher pro-environmental activity, because these religions teach people to live in harmony with nature. However we did not find this kind of pattern anywhere.

We assumed that the intention to make monetary sacrifices for the environment and also pro-environmental activity is more frequent in rich

countries and in richer social layers of poor countries. In contrast, we found that income affects pro-environmental activity only in India and Finland, while the wealth of the nation have no connection with the intention to make monetary sacrifices for the environment at all.

Table 9. presents the level of local threat perception, intention to make monetary sacrifices for the environment, pro-environmental behavior and wealth in the chosen countries. Though Bulgaria and India are quite similar to each other and so are Sweden and Finland, but we can observe that every country is different from the others.

Countries	Threat perception (local)	Intention (to make monetary sacrifices for the environment)	Attitude (environmentalist)	Proenvironmental behaviour	GDP/capita
Sweden	L	H	H	H	H
Finland	L	M	H	H	H
West Germany	L	L	L	H	H
Spain	-	L	M	M	H
Japan	M	M	L	M	H
India	H	L	L	L	L
Turkey	H	M	M	-	M
China	M	M	M	M	L

Bulgaria	H	L	L	L	M

Table 9. The level of local threat perception, intention to make monetary sacrifices for the environment, pro-environmental behavior and wealth in the chosen countries

Source: Author's calculation from the database of World Values Surveys in 1995, 2005

L: low, M: medium, H: high

Abstract

The aim of this paper is to make international comparisons in the analyses of connections between proenvironmental attitudes and proenvironmental activity. For the analysis the data of the World Values Surveys were used. Different relationships were hypotized for the rich and the poor countries, but the conclusion is that every single country has its own characteristics, special patterns. General theories, like postmaterialism or objective problems-subjective values thesis fail to describe adequately the background of environmental concern and its connection with real acts.

References

- AJZEN, I. (1991): The theory of planned behavior. *Organisational Behavior and Human Decision Process*. 50, 179-211.
- AJZEN, I. – FISHBEIN, M. (1977): Attitude-behaviour relations: a theoretical analyses and review of empirical research. *Psychological Bulletin*, 84, 888-918.
- AOYAGI -USUI, M - VINKEN, H- KURIBAYASHI, A (2003): Pro-environmental attitudes and behaviors: an international comparison. *Human Ecology Review*. 10, 23- 31.
- AXELROD, L, J- LEHMAN, D, R (1993): Responding to environmental Concerns: What Factors Guide Individual Action? *Journal of Environmental Psychology*, 13, 149-159.
- BRECHIN, S (1999): Objective problems, subjective values, and global environmentalism: Evaluating the postmaterialist argument and challenging a new explanation. *Social Science Quaterly* 80, 783-809

- BALDASSARE, M.- KATZ, C. (1992): The personal threat of environmental problems as predictor of environmental practices. *Environment and Behavior*, 24, 602-616.
- CHILD, J- LU, Y- TSAI, T (2007): Institutional Entrepreneurship in Building an Environmental Protection System for the People's Republic of China. *Organization Studies* 28(07) 1013-1033.
- DAHLSTRAND, U.- BIEL, A. (1997): Pro-environmental habits: Propensity levels in behavioural change. *Journal of Applied Social Psychology*, 27, 588-601.
- DUNLAP, R, E - Van LIERE, K, D (1978): The new environmental paradigm. *Journal of Environmental Education* 9, 10-19.
- FRANSSON, N- GARLING, T (1999): Environmental Concern: Conceptual Definitions, Measurement Methods, And Research Findings. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 369-382.
- INGLEHART, R. (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press, Princeton
- INGLEHART, R (1995): Public Support for Environmental Protection: Objective Problems and Subjective Values in 43 Societies. *Political Science and Politics*, 57-72.
- KIRKPATRIK, G- KLEPPER, G- Price, R (2001): Making Growth More Environmentally Sustainable in German. *OECD Economics Department Working Papers*, No. 276, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/438703523226>
- LAAKKONEN, S. (1999): Grey Waves - the introduction of environmental protection in Finland. In: LAAKKONEN, S- LAURILA, S- RAHIKAINEN, M (eds.): *Suomen Historiallinen Seura*, Vammala 1999, 229-236.
- MACARTNEY, J (2005): Pollution, disaster, disease: The price of breakneck growth. *The Times*, 26 November, 53-54.
- MALONEY, M. P.- WAARD, M. P. (1973): Ecology: Let's hear from the people. An objective scale for the measurement of ecological attitudes and knowledge. *American Psychologist*, 30, 583-586.
- OECD Environmental Performance Reviews
- Japan 1994 <http://www.oecd.org/dataoecd/8/19/2450219.pdf>
  - Finland 2009 <http://www.oecd.org/dataoecd/38/45/42909920.pdf>
Conclusions and recommendations
  - Turkey 2008 <http://www.oecd.org/dataoecd/37/26/42330357.pdf>
  - Turkey 1999 <http://www.oecd.org/dataoecd/8/30/2452088.pdf>
  - China 2007 <http://www.oecd.org/dataoecd/58/23/37657409.pdf>
  - Spain 1997 <http://www.oecd.org/dataoecd/8/33/2451535.pdf>
  - Germany 1993 <http://www.oecd.org/dataoecd/9/3/2448059.pdf>
  - Germany 2001 <http://www.oecd.org/dataoecd/9/2/2448357.pdf>
Conclusions and recommendations

- Bulgaria 1996 <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/2452640.pdf>
  - Sweden 1996 <http://www.oecd.org/dataoecd/8/32/2451763.pdf>
  - Sweden 2004 <http://www.oecd.org/dataoecd/39/53/33843590.pdf>
executive summary
- PRATAKINS, A, R- BRECKLER, S, J- GREENWALD, A,G, (1989): *Attitude structure and Function*. Hillsdale, NY, Earlbaum
- ROSEVEARE, D (2001): Encouraging Environmentally Sustainable Growth in Sweden. *OECD Economics Department Working Papers, No. 289*, OECD Publishing <http://dx.doi.org/10.1787/710585417734>
- RAJAMANI, L (2007): The right to environmental protection in India: many a slip between the cup and the lip. *Review of European Community and International Environmental Law*. 16: 3, 274-286
- TURNER, J. L.- CHII, L (2006): Zöld civil szervezetek Kínában. In :*A világ helyzete 2006. Föld Napja Alapítvány*, Budapest, 205-228
- SCHWARTZ, S, A: Basic Human Values. An Overview. <http://segr-did2.fmag.unict.it/Allegati/convegno%207-8-10-05/Schwartzpaper.pdf> (2012.12.01)
- SCOTT, D-WILLITS, F, K (1994): Environmental attitudes and Behavior. A Pennsylvania Survey. *Environment and Behavior*, 26 (2), 239-260.
- STERN, P. C. (1992): Psychological dimensions of global environmental change. *Annual Review of Psychology*, 43, 269-302
- STERN, P. C. – Oskamp, S. (1987): Managing scarce environmental resources. In: Stoklos, D.- Altman, I (eds): *Handbook of environmental psychology*, vol 2, New York, Wiley, 1043-1088.
- VAN Liere, K, D- DUNLAP, R, E (1980): The social bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence. *Public Opinion Quarterly*, 181- 197.
- VOURC'H, A- JIMENEZ, M (2000): Enhancing Environmentally Sustainable Growth in Finland. *OECD Economics Department Working Papers, No. 229*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/370821866730>
- YANG, D (2002): China's environmental protection in a cross road. In: LIANG, C- YANG, D (eds): *Crisis and breakthrough in China's environment (2005)*. Social Science Academy Press. Beijing, 3-28.
- <http://epi.yale.edu/> (2011. 12. 12.)
- State of Environment Report India- 2009.
http://moef.nic.in/soer/2009/SoE%20Report_2009.pdf (2011. 12. 12.)
- WVS Five Wave Aggregated File 1981-2005
<http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSDData.jsp> (2010.11.11.)

Biczó Gábor

A barnamezős területek fejlesztésének szociokulturális aspektusai Európában¹

Kétségtelen tény, hogy a barnamezős színterek fejlesztésének kultúrája, elsősorban történeti okok miatt, az Egyesült Államokban és Kanadában a legfejlettebb. Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben Európa posztindusztriális modern társadalmi ugyancsak hatalmas lépéseket tettek a komplex problémát képező leromlott infrastruktúrájú és szennyezett színterek módszeres és átfogó kezelésének ügyében. Az Unió szintén megfogalmazott barnamezős stratégia előzménye az elszigetelt és legfeljebb nemzeti keretek között koordinált rehabilitációs tevékenység volt. Jelen áttekintés kísérlet az európai barnamezős sajátosságok, illetve a téma fokozatosan komplexebbé váló értékelési és értelmezési gyakorlatának bemutatására az érintett társadalmakban. A folyamat részét képezi egyrészt, hogy a korai időszakban a barnamezős fejlesztések ügyét szinte kizárólag gazdasági és környezetvédelmi kérdésként uraló beállítódás elmozdult a jelenséget egy többkomponensű rendszerként értelmező látásmód felé, melynek szerves részét képezi a mindenkori színtér szociokulturális viszonyainak mérlegelése is. Másfelől, az utóbbi évtized tendenciája, hogy a nemzeti szintű fejlesztések betagozódnak az Unió léptékben koordinált és regionális hatókörű barnamezős projektekbe.

I. A brit gyakorlat

A szakirodalomban gyakori az amerikai és a brit gyakorlat összehasonlítása, amely jó lehetőséget kínál arra is, hogy láthatóvá váljon a barnamezős fejlesztések változatos és némiképp eltérő szemléletben megalapozott protokolljainak különbsége. Érdekes és megalapozó jelentőségű differencia a barnamező (*brownfield*) terminus az amerikai és a brit terminológiában érvényes értelemtartalmának eltérése. Míg az amerikai nyelvhasználatban a barnamező elhagyott, de szennyezett ipari terület értelemben használatos, addig a brit szemlélet szerint olyan korábban

---

¹ A kutatómunka a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként, az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

fejlesztett szintér, amely potenciálisan újrakejllesztetű.² A brit megközelítés ezek szerint tágabb jelentéstartományban adja meg a barnamezős szintér fogalmát. A fogalomhasználat különbsége a két nemzeti protokoll fejlesztésparadigmájának eltérésében konkrétan is testet ölt. A következőkben azonban a részletes összehasonlítás igényéről lemondva elsősorban a brit gyakorlat bemutatására kerül sor.

Az Egyesült Királyságban a leromlott területek kérdésével a helyi intézmények és önkormányzatok az 1960-as évektől foglalkoznak módszeresen, amikor a központi kormányzat az újrakejllesztéshez pénzügyi alapot hívott létre.³ Eleinte elsősorban a bányaművelés következményeként sérült területek kerültek a figyelem középpontjába, majd az 1970-es évektől a városi környezetben szembeötlő leromlott ipari létesítmények irányába tolódott el az érdeklődés. Az 1980-as évektől, különösen a városok központi övezeteiben kezdett elterjedni a „puha” hasznosítás, ami a zöldövezetként, például közpark formájában, esetleg lakóterületként, vagy üzleti negyedként történő fejlesztéseket foglalta magában.⁴

Az Egyesült Királyságban a barnamezős területek módszeres feltérképezésének eredményeként két átfogó központi adatbázis megszervezésére került sor. National Land Use Database (NLUD) és a Scottish Vacant and Derelict Land Survey évenként frissülő adatbázisok.⁵ Az adatbázisok szerkezeti felépítésének fontos hiányossága, hogy az érintett területeken a szennyezés mértékére, valamint típusára vonatkozó információkat nem tartalmaz. Ennek következménye, hogy egységes stratégiai cselekvési terv kidolgozása, a lehetséges fejlesztési irány meghatározása minden esetben független állapotfelmérést követel, ami például az amerikai

---

² Jennifer GRAY: *Brownfield Sites*. lásd <http://www.sustainablebuild.co.uk/brownfieldsites.html> (utolsó letöltés 2012. december 28.)

³ A témával kapcsolatban lásd részletesen David Adams, Christopher De Sousa, Steven Tiesdell: *Brownfield Development: A Comparison of North American and British Approaches*. In *Urban Studies*, January 2010 vol. 47 no. 1 p. 75-104.

⁴ A barnamezős területek zöldövezeti hasznosításával kapcsolatos ökológiai-urbanisztikai szemléletű kutatások és esettanulmányok Nagy-Britanniában fontos szerepet játszottak a fejlesztések szociokulturális aspektusainak kidolgozásában. Tipikus példája az efféle vizsgálatoknak az északnyugat angliai Merseyside megye, melynek legnagyobb városa Liverpool. Lásd részletesen Pauleit S.; Ennos R. and Golding Y.: *Modelling the environmental impacts of urban land use and land cover change: A study in Merseyside, UK*. In *Landscape and Urban Planning*. vol 71, No. 2-4. p. 295-310.

⁵ Lásd National Land Use Database: <http://www.nlud.org.uk/> és Scottish Vacant and Derelict Land Survey: <http://www.scotland.gov.uk/Publications/2012/01/9982>

kiinduló helyzethez képest kifejezett hátrány.⁶ Az 1998-ban létrehozott NLUD a barnamezőnek minősített területek meghatározására szolgáló definíciós bázisát felülvizsgálta és árnyalta 2001-ben, amelynek fontos lépése volt, hogy a minősített terület további hasznosíthatóságára vonatkozó becslést már a kategorizáció szintjén tartalmazza az adatbázisba felvett hely megjelölése. Ezek szerint öt kategória elkülönítésére került sor: (1) korábban fejlesztett terület, amely jelenleg üres; (2) üres épületek; (3) gazdátlan területek és épületek; (4) használatban lévő területek és épületek, melyeket a helyi tervek a fejlesztés érdekében lefoglaltak és/vagy tervezési engedéllyel rendelkeznek; (5) használatban lévő területek és épületek, melyekről tudható, hogy potenciálisan alkalmasak fejlesztésre (sem kisajátítási terv, sem tervezési engedély nem áll rendelkezésre).

A fenti felsorolás mellett fontos szempont, hogy az NLUD a definíciós problémák ellenére a brit gyakorlatban mindig mérlegeli az adott terület lakóhellyé fejlesztésének lehetőségét. Ugyanis a brit barnamezős stratégia egyik meghatározó minősítési tényezője a lakóhellyé, lakóövezetté fejlesztés esélyének megítélése.⁷ A fejlesztések szociokulturális vonatkozásai ennek következményeként elsőrendűen nem az érintett színterek közvetlen környezetében élők szükségleteinek függvényében, illetve közreműködésükkel, hanem a fejlesztés eredményeként keletkező lakóövezet majdani lakosainak hipotetikusan kalkulált érdekei mentén merülnek fel. Az észak-amerikai sztenderdhez képest a fejlesztési kultúra „filozófiájának” markáns különbsége tehát azt jelenti, hogy a brit gyakorlat nem épít az interdiszciplináris fejlesztési-közösség koncepciójára, ami minden érintett résztvevő kollektív közreműködésére alapoz. Másrészt és ebből következően a brit fejlesztéspolitika centralizáltabb, erőteljesebb állami szerepvállalást feltételez, de mindez a hosszú távú és elsősorban ökológiai szemléletű stratégia tudatosságának kifejezetten kedvező gyakorlat.

A brit barnamezős fejlesztésekben a szociokulturális szemlélet érvényesítését proponáló tudatos környezetpolitika érvényesülésének kiváló példája a reziliencia elmélet feltűnése és a megvalósítás során következetes alkalmazása.⁸ A reziliencia az ökológiából kölcsönzött terminus, amely a rendszerek a külső hatások destruktív következményeit kiküszöbölő

---

⁶ Lásd részletesen David Adams, Christopher De Sousa, Steven Tiesdell: Brownfield Development: A Comparison of North American and British Approaches. In *Urban Studies*, January 2010 vol. 47 no. 1 p. 75-104.

⁷ Uo.

⁸ Lásd Lee Boshier, Patricia Carrillo, Andrew Dainty, Jacqueline Glass, Andrew Price: Realising a resilient and sustainable built environment: towards a strategic agenda for the United Kingdom. In *Disasters* 2007 September. vol. 31. issue 3. 236-255.

képességére, a rugalmas önfenntartó-képesség minőségére utal. Elvileg bármely rendszer rezilienciája növelhető. A társadalomtudományokban a reziliencia az ökológiai szemlélet analógiájaként elsősorban a lokális kisközösségek szintjén stimulálható funkcionális rendszerminőségre vonatkozik.⁹ A fenntarthatóság fogalma a nemzetközi szakirodalom egyik talán legvitatottabb terminusa. Az alapvetően az ökológiai egyensúlyi rendszerek analógiájaként elgondolt célképzet lényege olyan humán struktúrák létrehozása, melyek módszeres, tervezett és ellenőrzött antropogén beavatkozás eredményeként hosszú távú önfenntartó szisztémát eredményezhetnek. A fenntarthatóság egyúttal a rehabilitáció fogalmának értelemtartalmára is hatást gyakorol a kortárs diskurzusban, mivel, például a szennyezett, leromlott és adott állapotukban hasznosíthatatlan barnamezős színterek fejlesztése elvileg lehetőséget ad a környezeti és a társadalmi feltételrendszer egyensúlyi működésének megszervezésére. Sokak kritikai véleménye kevésbé elfogadó, amennyiben a fenntarthatóság ideáját zavaros és manipulatív szlogenként vagy utópisztikus reformerek fantáziaszüleményének, esetleg más fogalmakkal alkotott képzettársításait – fenntartható növekedés – oximoronként értékeli.¹⁰

Mindenesetre a fenntarthatóság ideája és a barnamezős területek fejlesztése közötti összefüggések erősítése a brit gyakorlat központi eleme. Az elmúlt években számos kutatási projekt vizsgálta, hogy miként érvényesül a brit építkezési beruházásoknál a barnamezős regeneráció során az integrált fenntarthatóság.¹¹ A több oldalról megfogalmazódó általános elvárások, a kormányzati-politikai érdek, a helyi adminisztratív szervek részéről megnyilvánuló szándék, az ökológiai civil és tudományos szervezetek mozgalmi, illetve a lakosság gazdasági és a környezettel kapcsolatos elvárásai a barnamező komplex szemlélete felé történő elmozdulásként értékelhető az ezredforduló után Nagy Britanniában. Ugyanakkor a fejlesztési folyamatban szerepet vállaló sokféle és érdekeltségeik révén csak részlegesen összekapcsolódó tényező együttműködésének objektív megalapozása új protokollok és sztenderdek kialakítását követeli. Ennek eredménye, hogy a potenciális projektek esetében már a korai tervezés fázisában igény

---

⁹ Cho, A.; Willis, S.; Stewart-Weeks, M. The Resilient Society. Innovation, Productivity, and the Art and Practice of Connectedness. Cisco Internet Business Solutions Group. 2011. http://www.cisco.com/web/about/ac79/docs/ps/The-Resilient-Society_IBSG.pdf (letöltve 2012. december 5.)

¹⁰ Lásd Eisen, Joel B.: Eisen, Joel B.: Brownfield Policies for Sustainable Cities. in. *Duke Environmental Law & Policy Forum*, Vol. 9, 1999. p. 188-229.

¹¹ Tim Dixon: Integrating Sustainability into Brownfield Regeneration: Rhetoric or Reality? – An Analysis of UK Development Industry. In *Journal of Property Research*. Vol. 23/3 2006. p. 237-267.

mutatkozik a szocioökonómiai megtérülés becslésére vonatkozóan. A megtérülés mértékére irányuló kalkulációk, különös tekintettel a fenntarthatóság vonatkozásában, komplex szemléletű értékelési eljárásokat követelnek, melyek kidolgozása éppen a barnamezős fejlesztéspolitika hatására történhet meg. Másként fogalmazva, a barnamezős regenerációs kultúra az elmúlt években a fenntarthatóság összefüggésében azonosítható másodlagos hozadéka, hogy a lakóövezetként hasznosított területek esetében a szocioökonómiai hasznosulás mértékére vonatkozó előzetes kalkulációra, a szintér szociokulturális minőségére irányítja a figyelmet.¹²

A további részletektől elvonatkoztatva és összefoglalóan elmondható, hogy az amerikai tapasztalatok mellett a barnamezős beruházások szociokulturális összefüggéseinek tanulmányozása Nagy-Britanniában is igen előrehaladott, ahol a barnamezős fejlesztés a kormányzatilag támogatott lakásépítési programok formájában politikai jelentőségű közügyként nyert teret. Az ezredfordulón megfogalmazott célok szerint 2008-ra kormányzati szándék szerint a lakáscélú építkezések 60%-nak barnamezős projekt keretében kellett megvalósulnia.¹³ Angliában a barnamezős kormányzatilag támogatott lakásépítési projektumok a lakhatási feltételek javításával a társadalmi esélyegyenlőség közpolitikai célját szolgáló eszközök. Továbbá megakadályozása annak, hogy különösen a túlnépesedett urbanizációs centrumok térségében a szűkös zöldterületek aránya a beépített vagy iparilag hasznosított területekhez képest tovább csökkenjen.¹⁴

Ugyanakkor azt is fontos leszögezni, hogy a brit barnamezős fejlesztéspolitika szociokulturális aspektusainak értelmezése irreális, ha nem vesszük figyelembe, hogy az angol gyakorlatban az Európai Unió szintjén koordinált kontinentális léptékű projektek hatása is érvényesül. Ám mindez fordítva is igaz. Mivel a szociokulturális aspektus Európában, a tradíciók okán

---

¹² Lásd részletesen Julius Akotia; Chris Fortune: Early Stage Evaluation of the Socio-Economic Benefits of Built Environment Housing Regeneration Projects. In Smith, S. D. (ed) Procs 28th Annual ARCOM Conference, 3-5 Szeptember 2012. Edinburgh, Association of Researchers in Construction Managament p. 1280.

¹³ Tim DIXON: *Sustainable brownfield regeneration: liveable places from problem spaces*. Oxford-MALDEN. BALCKWELL. 2007. 80.

¹⁴ Lásd továbbá a Thames GATEWAY projekt leírásával kapcsolatos megfigyeléseket! Im. p. 101-102. A brit szakirodalomban elemzett ugyancsak fontos szempont a „barnamező fejlesztés” illetve a „fenntarthatóság” fogalmak között kimutatható paradigmaticus feszültség kritikai értelmezése. A szerzők egyetértenek abban, hogy egyidejűleg van szükség az eltérő diszciplináris gyökerű fogalmak összehangolására és az ezekhez tartozó különböző szakmai tradíciók egyeztetésére. Lásd például Tim Dixon: Integrating Sustainability into Brownfield Regeneration: Rhetoric or Reality? – An Analysis of the UK Development Industry. *Journal of Property Research*, Vol 23. Issue 3, 2006. p 237-267.

jól érthető módon, a komplexebb brit projektekben kerül a legrészletesebben kidolgozásra, ezért az angol szemlélet hatása ugyancsak jelen van az uniós szintű barnamezős fejlesztési protokollban. A Concerted Action for Brownfield and Economic Regeneration Network (CABERNET 2002-2005.) alapelveiben például világosan tükrözi a szigetországi tapasztalatok beépítését az iniciatívákba.¹⁵ A CABERNET eredetileg a barnamezős fejlesztésekben érintett résztvevők fórunszerű hálózata, amely alapvetően az információ- és tapasztalatcserét szolgálja. Új menedzsment stratégiákat, innovatív eszközöket és koordinált kutatási tevékenységet nyújtott a projektben szerepet vállalóknak.

A Network stratégiai beállítódására jellemző, hogy a barnamező jelenségét korszerű megközelítésben és elsősorban az érintettek különböző érdekeltségeinek összehangolásából származó nehézségek okán, komplex problémaként kezeli. A hiánypótló hálózat az egyébként relatíve kisebb nemzeti barnamezős projektek szélesebb szakmai beágyazottságát szavatoló intézmény. A CABERNET a szociokulturális aspektusok beépítését kiemelten érvényesítette protokollja részeként. A barnamező közösségfejlesztő értékének megjelölésekor a hosszú távú hatás, a lokális csoportok bevonása, a helyi döntéshozók és az adminisztráció megnyerése, a fiatalok helyben tartása és az elvándorlás megakadályozása a legfontosabb szempontok.¹⁶

A CABERNET legfontosabb eredménye, hogy rávilágított a barnamező-jelenség sikeres kezeléséhez szükséges, a nemzeti problémakezelési gyakorlat szintjén túlmutató alapelvekre, illetve kritikusan elemzi azt a szemellenzős látásmódot, ami még napjaink gyakorlatában is tetten érhető. Jelesül, a projektben tevékenykedő szakemberek véleménye szerint a probléma komplex értelmezése nem csupán azt jelenti, hogy a meglévő elhagyott és szennyezett területek fenntartható és a szociokulturális érdekeltséget szem előtt tartó holisztikus fejlesztését óriási gazdasági és humántőke ráfordítással az érintettek kooperációja mellett elvégzik, de egyúttal azt is, hogy megakadályozzák újabb színterek keletkezését. Ugyanis a pillanatnyi gyakorlat az, hogy statisztikailag bizonyítható és a rendelkezésre álló adatbázisokban rögzített tény, hogy több új barnamezős színtér keletkezik, mint amennyinek felszámolására sor kerül. A folyamat ráadásul kedvezőtlenül hat vissza magára a barnamezős helyszínek kiválasztására, mert a „túltelített piac”, a potenciális színterek bősége egyfajta

---

¹⁵ Lásd részletesen Uwe Ferber, Detlef Grimski, Kate Millar, Paul Nathanail (ed.): Sustainable Brownfield Regeneration. CABERNET Network Report. Nottingham. University of Nottingham Press, 2006.

¹⁶ *ib.* p. 5-6.

automatizmusként a gyorsabban megtérülő és a könnyebben rehabilitálható helyek felé tereli a befektetőket, a politikai döntéshozókat és minden érintettet.¹⁷

A szemléletváltás fontos eleme lehet, ha a rehabilitációt minél szélesebb érdekeltségi igényt kielégíteni képes globális rendszerként látjuk. Ebben a közösségi koherencia, valamint a kulturális örökség kérdése kiemelt jelentőségű szempontok. A CABERNET 2006-ban készült jelentése világosan megfogalmazza, hogy a korábbi gyakorlattal szemben, amikor a barnamezős fejlesztések kizárólag környezeti és gazdasági szempontokat öleltek fel, szükség van a szociokulturális szempontrendszer erőteljesebb érvényesítésére.¹⁸

Nincs szükség arra, hogy a CABERNET projekt európai jelentőségét részletesen bemutassuk. Az Unió szinten szervezett és a közös sztenderd igényére épülő barnamezős stratégia hatása kétségtelenül kontinentális léptékben érzékelhető hatás. Még akkor is, ha a tapasztalatok azt tükrözik, hogy tagországokként igen jelentős eltérések mutatkoznak a barnamezős rehabilitációs „mozgalom” jelentőségének megítélésében. A témában érintett szakmai szervezetek a nemzeti szintű problémakezelés korlátait pontosan ismerik. A CABERNET erre az alapelvek meghatározásának két pontjában konkrétan utal. A közel 140 oldal terjedelmű összefoglaló jelentésben a barnamezőt egyértelműen kontinentális léptékű, európai ügyként tematizálják, illetve kijelentésre kerül, hogy a barnamező-problematika valós jelentőségének megítélésére a nemzeti szinten rendelkezésre álló (összegeezhető) adatmennyiség elégtelen.¹⁹

II. A német gyakorlat

A német barnamezős rehabilitációs gyakorlat és az ebben mutatkozó szociokulturális szempontrendszer számos eltérést tükröz a brit viszonyokhoz képest. Ennek elsődleges oka, hogy a kettéosztott Németország egyesítése előtt a keleti területeken a szovjet típusú gazdaságpolitika jegyében

---

¹⁷ A jelenséget a CABERNET-jelentés a „fürdőkád modell” címkével jelölte. Ennek lényege, hogy ideális esetben, ha több barnamezős színtér rehabilitációjára kerül sor, mint amennyi új keletkezik, akkor egy idő után szükségszerűen a legproblémásabb helyszínek revitalizációjára is sor kerülhet. im. p. 39-40.

¹⁸ im. p. 69-70.

¹⁹ Im. p. 22.

megvalósított erőltetett iparosítás, különösen a nehézipar a környezetvédelem elemi szükségleteinek figyelmen kívül hagyásával súlyos örökséget generált. Az 1990-es évek gazdasági hanyatlásához, a recesszióhoz és a csökkenő népességhez képest a keletnémet iparvárosokban a hatalmas nyugati befektetéseknek köszönhetően alapvető, a városképet gyökeresen átalakító változások következtek be. A folyamat eminens példája Lipcse.²⁰ Ugyanakkor az EU össztermelésének negyedét adó globális jelentőségű német gazdaság ipari régiói részben történeti okokra részben az ipari profilból következő sajátosságokra visszavezethető jelentős adottságbeli különbségeket tükröznek.²¹ Brandenburg, Thüringia vagy a Ruhr-vidék iparvárosai valamint az itt kialakult barnamezős területek rehabilitációs lehetőségei jelentősen különböznek.²²

A folyamat különösen figyelemreméltó velejárója, hogy az ipar leépülésével, valamint a keletnémet területekről a lakosság és általában a munkaerő elvándorlásával a barnamezős színterek intenzív keletkezési folyamatának lehetett szemtanúja a kortárs német társadalom. Az úgynevezett „zsugorodó városok” problémája a 90-es évek közepére érte el azt a kritikus tömeget, amikor komplex társadalmi, gazdasági és környezetvédelmi témaként az érintett szakmai és politikai elit számára a kérdés megkerülhetetlen feladatként tornyosult.²³ Különösen azért, mert a vándorlás eredményeként a befogadó régiók, elsősorban a nagyvárosi agglomerációkban felmerülő lakhatás-igény súlyos környezeti teherként jelent meg. Németországban naponta átlagosan száz hektár területet hasznosítanak lakóépület vagy közlekedési infrastruktúra építése céljából.²⁴ A természeti erőforrások kíméletlen fogyasztása teljesen ellentétes azzal a folyamattal, ami

---

²⁰ Sophie Schetke, Dagmar Haase: Multi-criteria assessment of socio-environmental aspects in shrinking cities. Experiences from eastern Germany. *Environmental Impact Assessment Review*. Volume 28, Issue 7, October 2008. p. 483–503

²¹ A vonatkozó stratégiai elképzeléseket lásd részletesen Thomas Preuß and Uwe Ferber, Flächenkreislaufwirtschaft: Neue strategische, planerische und instrumentelle Ansätze zur Mobilisierung von Brachflächen, In Anja BESECKE, Robert HÄNSCH und Michael PINETZKI (Hrsg.), *Das Flächensparbuch. Diskussion zu Flächenverbrauch und lokalem Bodenbewusstsein*, Berlin 2005. (TU Berlin, ISR-Diskussionsbeiträge, H. 56).

²² Lásd részletesen Gerd Lintz, Karl Schmude: Germany: Tackling the East-West Divide. In Maros Linka, Gerd Lintz (ed.) *Rise and Decline of Industry in Central and Eastern Europe. Berlin-Heidelberg-NewYork. Springer*, 2005. p. 81–110.

²³ Sophie Schetke, Dagmar Haase: Multi-criteria assessment of socio-environmental aspects in shrinking cities. Experiences from eastern Germany. *Environmental Impact Assessment Review*. Volume 28, Issue 7, October 2008. p. 483–503

²⁴ Schetke, Sophie: Socio-environmental impacts of settlement growth under conditions of fostered infill development: a methodological framework for a multicriteria assessment. Bonn. *Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität*, 2010. p. 2.

az urbanizált központok leépülésével és a hátrahagyott, hasznosítatlan, használatból kivont vagy éppen mindennek következményeként környezeti állapotát tekintve leromlott területek növekedéseként végbemegy. Az ellentmondás felismerése a barnamező rehabilitáció és revitalizáció jelentőségét Németországban széleskörű társadalmi témaként tudatosítható közügy formájában engedte szervesülni az interdiszciplináris szemléletű tudományos diskurzusban. Nagyon érdekes fejlemény, hogy a német fejlesztési diskurzus eltérő összefüggésben ugyan, mint az amerikai, de a szociokulturális aspektus kérdését központi témaként kezeli. A téma elméleti és módszertani kidolgozására a nemzetközi kutatási eredmények és szemléletmód jelentős hatást gyakorol. Különösen fontos az „életminőség” („Quality of Life”) paradigmátikus jelentőségű szemlélet érvényesítése, amely tulajdonképpen a közösség és az egyén érdekei mentén a szociokulturális dimenzió elsődlegességének hangsúlyozása melletti érvelés.²⁵

Mivel Németország Európa legsúlyosabban – a szinterek számát és nagyságát tekintve egyaránt – érintett országa ezért a barnamező-problematika iránti társadalmi érzékenység itt a legfejlettebb.²⁶ A helyzet következménye, hogy a német barnamezős rehabilitációs gyakorlat rendkívül sokszínű és nyitott, kísérletező szemléletű és befogadó a nemzetközi tapasztalatokra. Kiváló példája az újító látásmódnak Drezda példája, melynek belvárosi egykori barnamezős szinterei teljesen megújultak az elmúlt két évtizedben. A második világháborúban porig bombázott város az NDK-időkben az iparosítás egyik fellegvára volt, ahol a városkép meghatározó tartozékát képezt még az 1980-as években is az Elba parti lakóházak romos homlokzata. Ehhez képest Drezdában az elmúlt években, különösen a belvárosi övezetben és a folyóparton, a barnamező rehabilitációjának

---

²⁵ A kérdés kidolgozására a jelen áttekintő tanulmány nem kínál lehetőséget. Az „életminőség” fejlesztés-paradigma lényege, hogy a fejlesztéspolitika a területet használó közösség és egyén szükségleteinek valamint szubjektív jólétének összhangjaként igyekszik meghatározni a feladatokat és célokat. (Lásd részletesen például Costanza, R., B. Fisher, S. Ali, C. Beer, L. Bond, R. Boumans, N. L. Danigelis, J. Dickinson, C. Elliott, J. Farley, D. E. Gayer, L. MacDonald Glenn, T. Hudspeth, D. Mahoney, L. McCahill, B. McIntosh, B. Reed, S. A. T. Rizvi, D. M. Rizzo, T. Simpatico, and R. Snapp. 2007. Quality of life: An approach integrating opportunities, human needs, and subjective well-being. In: *Ecological Economics*, Vol. 61, issue 2-3. p. 267–276.

²⁶ Lásd Detlef Grimski: Brachflächenrecycling und Stadtentwicklung in Europa. Utolsó letöltés 2013-01-08

http://www.umweltbundesamt.at/fileadmin/site/umweltthemen/altlasten/Brownfields_Steyr/7_steyr_grimski.pdf)

ökotudatos és közösségépítő civil formájaként megvalósított közösségi kertek rendkívüli társadalmi és kulturális jelenségek.²⁷

A német gyakorlatban számos nem konvencionális eszközzel igyekeznek a politikai döntéshozók és az illetékes szakhatóságok a közösségi érdekeltség felkeltését a barnamezős rehabilitációs munkában való részvételre. Talán a legérdekesebb példák egyike a bajor tartományi kormányzat – a Bajor Államminisztérium Legfelsőbb Építészeti Hatósága – által 2005 októberében kiírt verseny, melyet helyi közösségek számára hirdettek meg.²⁸ A verseny célja az volt, hogy a meghirdetést megelőző tíz évben végrehajtott sikeres barnamezős fejlesztést felmutató közösségeket tüntessen ki. A verseny kifejezetten városi belső területek rehabilitációját és revitalizációját jutalmazta, különös tekintettel a színterek tulajdonosainak, a tervezőknek, az építéseknek és a helyi lakosok közötti együttműködés minőségének függvényében. A kiírás ugyan elsősorban az építészeti megoldásokat díjazta, de az annak megvalósításában érdekelt szereplők kooperációs készségét is figyelembe vette. Az illetékes zsűri nevében a 2006. márciusi eredményhirdetésekor megszólaló egyik felszólaló szavai emblematikusak: *„A verseny résztvevőinek nagy száma egész Bajorországból azt mutatja, hogy a közösségek felismerték a barnamezős területek újrahasznosításának jelentőségét, mint a tartós városmegújítás előtt álló feladatot.”*²⁹

A verseny során öt győztest hirdettek, de a nagyszámú – 36 közösség és város – jelentkezőre tekintettel további hét elismerő oklevelet osztottak ki.³⁰ Jelen áttekintés, valamint a német barnamezős rehabilitációs kultúra bemutatása szempontjából természetesen nem részletezhető minden ötlet és megvalósult projekt. Mindenesetre rendkívül tanulságos, akár csak az említés szintjén utalni, hogy mennyire sokféle megoldás járulhat hozzá ahhoz, hogy az

---

²⁷ Stefanie Rössler, Juliane Mathey, Gerd Lupp, Markus Lebenath: Bürgergärten: Chancen zur Förderung der biologischen Vielfalt in der Stadt Dresden. Dresden. *Leibniz-Institut für ökologische Raumentwicklung*, 2010.

²⁸ Lásd részletesen Stadt recyceln – Revitalisierung innerstädtischer Brachflächen. Dokumentation Bayerischer Landeswettbewerb 2006. Modellhafte Stadt- und Ortssanierung. Städtebauförderung in Bayern Themenheft 17. Utoljára letöltve 2013-01-09. http://www.stmi.bayern.de/imperia/md/content/stmi/bauen/staedtebauforderung/veroeffentlichung/themenheft_17.pdf

²⁹ Lásd Michael Ziegler: Bayerischer Landeswettbewerb Modellhafte Stadt- und Ortssanierung 2006 'Stadt recyceln. Utolsó letöltés 2013-01-09. <http://cities.eurip.com/article/news/entry/11462.html>

³⁰ A versenyben győztes közösségek és városok: Burkardroth, Fürth, Memmingen, München, Selb. Elismerést kaptak: Ansbach, Augsburg, Landshut, Marktreidwitz, Neuötting, Nittenau, Tirschenreuth.

„életminőség” javítását szolgálva a barnamezős fejlesztés a szociokulturális kohézió erősítésének példamutató eszközeként valósuljon meg.

Az Észak-Bajorországban található 116 ezer lakosú Fürth a Bundeswehr 1990-es években történt leépítésének kétségtelen vesztese volt. A folyamat egyik látványos hagyatéka a déli városrészben fekvő egykori William O. Derby Laktanya, mely rendkívül leromlott épületállománya negatív hatást gyakorolt a környező lakóövezetre. A zsűri döntésénél külön kiemelte, hogy az egykori katonai hasznosítású infrastruktúra rehabilitációja, különösen az urbanizált környezetben fekvő létesítmények esetében igen jelentős feladat. A fürthi projekt eredményeként egy jelentős közpark, új zöldfelület, valamint piactér és közösségi célokat szolgáló rendezvényterem kialakítására került sor.

A verseny egy másik győztes közössége München, a városi életminőség javításáért érdemelte a kitüntető elismerést. A városi barnamezős területek egy másik rendkívül kényes típusának, az egykori vasúti hasznosítású terület sikeres rehabilitációjának kiváló példáját szolgáltatták. Az Arnulf park kialakítását a zsűri az európai nagyváros tér újragondolásának példájaként dicsérte. A park lényegében multifunkciós színtér, amely lakóövezetet, munkahelyet, szabadidős és kulturális színteret jelent a környék müncheni lakosai számára.

Összefoglalva, a rövid áttekintésből is látható, hogy a német barnamezős-gyakorlat rendkívül sokszínű megoldásokkal, de komplex és a szociokulturális aspektust szem előtt tartó beállítódással jellemezhető. A felhalmozott tapasztalatok egyidejűleg hasznosíthatóak az uniós szintű problémakezelési stratégia kiépítésekor, valamint a földrajzi értelemben a német gazdasági és politikai érdekszféra közvetlen környezetébe tartozó közép-európai nemzetek barnamezős stratégiájának fejlesztésekor.

III. Közép-Európa: kísérletek

A közép-európai barnamezős projektek szervezettsége, komplexitása az észak-amerikai vagy nyugat-európai projektektől messze elmaradnak. A szocialista kényszeriparosítás hagyatéka ugyanakkor, hasonlóan a fejlettebb barnamezős-kultúrával rendelkező társadalmakhoz, nem tisztán környezeti, gazdasági, jogi vagy technológiai kérdésként értelmezhető. Az alacsonyabb szintű finanszírozottság, valamint a barnamezős fejlesztések szükségességének viszonylagos újszerűsége tükrében érthető, hogy a

szociokulturális aspektus kevésbé fontos elem, mint az előzőekben bemutatott országok esetében.

A barnamezős területek egy jelentős része közvetlenül érintkezik lakókönyezettel, gyakran a belvárosok közelében található.³¹ Nyilvánvaló, hogy részben közösségfejlesztésként felfogott barnamezős amerikai és nyugat-európai tapasztalatok, melyek hosszú évtizedek kutatómunkájának eredményei, a közép-európai környezetben is jól hasznosíthatóak lennének. A jelenlegi vizsgálatok ugyanakkor azt mutatják, hogy a szociokulturális környezet, az érintett közösség értelmezése a fejlesztésekben elhanyagolt szempont. Igaz, a témában hivatkozható tanulmányok elsősorban a rendszerváltást követő első évtized folyamatait dolgozták fel, mégis elmondható, hogy szignifikáns fordulat, elsősorban a közép-európai régió gazdaságaiban mutatkozó általános forráshiány miatt nem következett be. A vonatkozó elemzések másik fontos következtetése, hogy a szemléleti deficit kérdése az Európai Unió szintjén kezdeményezett regionális kooperáció hatására lassú fejlődésen megy keresztül.³²

Az Európai Unió által finanszírozott COBRAMAN 2008-2011. projekt szlovén, cseh, lengyel, német és olasz intézmények közreműködésével valósul meg.³³ Megfigyelhető, hogy itt már a projektterv szintjén megnevezésre kerül a társadalmi tényező értelmezésének kérdése. Ugyanakkor a projekt nyilvános szövegéből és a megvalósítási koncepció részletezéséből az derül ki, hogy az érintett közösségek státuszának ügye a barnamezős fejlesztésben csupán nominális szempont.³⁴ Ennek oka, hogy a kelet-európai tudománypolitikai gyakorlatban a technológiai-műszaki fejlesztéssel kapcsolatos természettudományi gyökerű diszciplínák, valamint az alkalmazott társadalomtudományi törekvések között a kapcsolat gyermekcipőben jár, az interdiszciplináris team-szemlélet még nem érte el az elégséges színvonalat.

³¹ Jirina Jackson, Yaakov Garb: Facilitating Brownfield Redevelopment in Central Europe: Overview and Proposals. (Utóljára letöltve 2013-01-09 <http://www.brownfields.cz/wp-content/uploads/2008/04/facilitating-brownfields-development-in-cec2002pdf.pdf>)

³² A folyamat jó megfigyelhető a cseh barnamezős fejlesztések elmúlt két évtizede történetének áttekintésén keresztül. A fejlődés szembeötlő és jól lemérhető például a balti-térség államaival való összevetésben, ahol gyakorlatilag napjainkban történnek meg az első felmérések. (Yaakov Garb, Jirina Jackson: Brownfields in the Czech Republic 1989–2009: The long path to integrated land management. In *Journal of Urban Regeneration and Renewal* Vol. 3, 2010/3, p. 263–276.)

³³ Lásd (Utóljára letöltve 2013-01-09) <http://database.cobraman-ce.eu>

³⁴ Im. A projektben a barnamezős fejlesztések szükségessége mellett érvelésben az általánosság szintjén a szociokulturális faktor megragadható: „A gazdasági, a társadalmi és környezeti terhek kétségtelenül jelentősek, melyek szerencsétlen kezelése fokozhatja a sűrűn városiasodott régiókban a területhez kapcsolódó konfliktusokat. A helyzet aláaknázhatja az európai városok és régiók társadalmi koherenciáját és versenyképességét.” Lásd <http://www.cobraman-ce.eu/LinkClick.aspx?fileticket=zh5C88w8vNM%3D&tabid=65>, p. 10.

Míg az Egyesült Államokban, Nagy Britanniában vagy Németországban az átfogó fejlesztéspolitika szerves elemét képezik a gyakorlati értékű társadalomtudományi diszciplínák, az alkalmazott antropológia, a szociológia szakterületei, addig ezek szerepe a közép-európai társadalmak esetében napjainkban is elégtelen.

Maga a COBRAMAN projekt is megvilágítja, hogy a régióban a barnamezős fejlesztést a projektgazdák elsősorban technológiai, gazdasági, környezeti és jogi kontextusban értelmezik, tulajdonképpen figyelmen kívül hagyva az érintett közösség szociokulturális vonatkozásait. A szakirodalom alapján megállapítható, hogy a barnamezős fejlesztési programok, legfeljebb a szociokulturális faktor egy-egy elszigetelt elemét, részterületét nevezik meg, ám nem kezelik azt holisztikus módon. A szemléletváltásra pedig sürgető szükség volna, hisz a közép-európai városok barnamezős – különösen az urbanizált lakóköznyezetet terhelő szocialista ipari örökség nyomán kialakult – „fertőzöttsége” átlagosan háromszorosa a nyugati városoknak.³⁵

A közép-európai országok barnamezős fejlesztéspolitikájának általános jellemvonásait görcső alá véve, úgy tűnik a lengyel gyakorlat az, amely a legszélesebb összefüggésben integrálta a szociokulturális aspektusokat. A lengyel gyakorlat hátterét egy széleskörű, a tudományos szakmai közvéleményt integráló, a revitalizáció általános összefüggéseivel foglalkozó párbeszéd jellemzi. Az itt megfogalmazott eredmények, részben ugyan túlmutatnak a barnamezős fejlesztések témakörén, de jól alkalmazható általános szempontokat is megfogalmaznak.³⁶

Összefoglalva, a barnamezős fejlesztési projektek történetéből világos tendenciaként rajzolódik ki a szociokulturális feltételrendszer jelentőségének fokozatos felismerése. Nyilvánvaló, hogy a közép-európai, beleértve a hazai barnamezős fejlesztési kultúra kortárs viszonyait, szükségszerűen be kell következnie a technológiai-modernizációs szemléletű projektek esetében a szociokulturális feltételrendszerre vonatkozó nyugati tapasztalatok beépülésének.

---

³⁵ Vö. Jirina Jackson, Yaakov Garb (2002) p. 3. A felmérésekben és a különböző listákon szereplő statisztikai adatok nem tükrözik egységes és áttekinthető képet, de a helyzet súlyosságára következtetni cseppet sem tűnik túlzásnak. Magyarországon a hivatkozott tanulmány a hivatalos statisztikák alapján 19 ezer helyet említ, de a civil szervezetek nyilvántartásai szerint ennek a duplájáról lehet szó. Lengyelországban kb. 100 ezer barnamezős színteret, szennyezett területet tartanak számon.

³⁶ A témát feldolgozó átfogó tanulmánykötet (Contemporary Understanding of Revitalisation of Poland. Aleksander Noworól, Krzysztof Skalski (ed.) Krakow. Jagellonian University, 2010) témái szerteágazó módon hívják fel a figyelmet a revitalizáció társadalmi feltételeire, amelyek közvetve hatást gyakorolnak a barnamezős fejlesztéspolitika fejlődésére.

Abstract

In Europe the redevelopment of so-called brownfields, - which are abandoned, contaminated, idled, or underutilized factories, railroad yards, bus stations, garages, electricity-generating stations, and other commercial facilities – is an extremely important issue. The paper shows an introductory survey of the European brownfield „culture”. We analyze the British, the German and the Central-European approaches of brownfield rehabilitation and revitalization. According to our research results the developing brownfields is a politically acceptable method of stimulating private enterprise, local government, and community groups into building new housing, and community facilities.

Kotics József

Hulladékgazdálkodási attitűdök Miskolc-Avason¹

I. Bevezetés

A rendszerváltást követő időszakban Magyarországon a környezetvédelem kérdésköre mind a társadalmi, mind a szaktudományos beszédmódokban meghatározó tényezővé vált. Azonban a környezetvédelem politikai és szakmai háttere hazánkban kezdetektől fogva elszakadt a társadalomtól, s már a rendszerváltás kezdete óta csak minimális szinten jelenítette meg a többség értékválasztását. (Monostori - Hórich 2008:59) „A probléma egyik legkarakteresebb kiváltó oka, hogy a nyugat-európai országokkal szemben hazánkban – az európai uniós csatlakozás következtében – ugrásszerűen mentek végbe változások a környezetvédelmi jogszabályok, intézkedések, intézmény-rendszerek, beruházások területén, s a korábbi 40 év környezetvédelmi hiányosságait gyorsított ütemben behozva már – a többi nyugat-európai országhoz hasonlóan – a világ globális problémáinak megoldása a szakmai és tudományos szakértői csapat feladata. A környezetvédelmi attitűdök kialakulása azonban jóval lassúbb szocializációs folyamat eredménye, amelyet nem lehet erőszakkal meggyorsítani. Így Magyarországon a közgondolkodásban már a globális klímaváltozás hatásainak csökkentése áll, míg a lakosság többsége még mindig nincs tisztában a környezetvédelmi alapismeretekkel sem, nem tette magáévá a környezettudatos cselekvés alapjait (pl. illegális hulladékelhagyással kapcsolatos magatartás, szelektív hulladékgyűjtés, veszélyes hulladékok kezelése.” (Monostori - Hórich 2008:59)

A társadalom különböző rétegeinek környezettel kapcsolatos véleményét, környezettudatosságát feltáró kutatások elsősorban az Amerikai

---

¹ A kutatás a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 „A felsőoktatás minőségének javítása kiválósági központok fejlesztésére alapozva a Miskolci Egyetem stratégiai kutatási területein” című projekt keretében az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Egyesült Államokban, majd az Európai Unió országaiban terjedtek el. A környezettudatosság hazai társadalomtudományi kutatása nem számottevő. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a fejlettebb országok urbanizált övezeteiben – amelyek a környezeti átalakulás legújabb szakaszába léptek – a klasszikus problémakörökön túl (hulladékkezelés, a levegő- és zajszennyezés, energiagazdálkodás, biodiverzitás, vízgazdálkodás) speciális kérdések merültek fel. (Kovács 2007:1) Magyarországon a Gallup Intézet és a TÁRKI tevékenységéhez kötődik a környezetvédelemmel kapcsolatos vizsgálatok megindítása. (Gallup 2004, TÁRKI 2003, 2006) Az országos adatokat elemző feldolgozáson túl (Füzesi - Tistván 1988, Gentischer – Hartman – Kalas – Tarnik 1977, Kerekes – Kindler 1994, Konyha 2009, Kulcsár L. 1991) született néhány regionális esettanulmány is (Fazekas 2001, Kerényi - Fazekas - Szabó 2001). Monostori Katalin kérdéskört összefoglaló doktori disszertációja a környezettudatosság vizsgálatának legátfogóbb hazai elemzése nemzetközi kitekintéssel. (Monostori 2009)

II. Kutatás helyszíne, célkitűzések, módszer

Kutatásunk egy mikrovizsgálat keretében kíván rámutatni arra, hogy bár a közvélemény-kutatások alapján a környezetvédelem, a szelektív hulladékgyűjtés az egyik legelfogadottabb terület a lakosság megítélésében, addig a mélyebb elemzésekből kiderül, hogy a valódi támogatottság jóval alacsonyabb szintű. Az ellentmondás abban rejlik, hogy a magyar társadalom valódi környezetvédelmi attitűdjeire vonatkozó ismereteink nagyon hiányosak. S ez nem pusztán azzal függ össze, hogy igen kevés az idevonatkozó társadalomtudományi vizsgálat, hanem módszertani megfontolásokkal is. Ahogy Monostori Katalin fogalmaz: "A legtöbb kérdőíves vizsgálat tévesen nem valós egyéni véleményt, hanem közösségi elvárást mér, amely tévkövetkeztetésre adhat okot. Olyan területekre kérdez, ahol az információs szint igen alacsony és nem teljes körű. A válaszokban az egyéni és közösségi preferenciák együttesen jelentkeztek. A megkérdezettek társadalmi elvárásoknak megfelelő válaszokat adnak, melyet nagymértékben befolyásol az információs szint nagysága és helyessége. Ez pedig nem teszi lehetővé az egyéni cselekvési hajlandóság és a társadalmi elvárások közötti különbség vizsgálatát." (Monostori 2009:51)

Kutatásunkban Monostori Katalin módszertani megfontolásait követve (Monostori 2009:108) elkülönítjük a szelektív hulladékgyűjtéssel

kapcsolatos jelenlegi gyakorlatot (megvalósult cselekvés) és a szelektív hulladékkezelési rendszer bevezetése esetén jelzett cselekvési hajlandóságot (feltételezett cselekvés).

A kortárs szociológiai kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy az attitűdök és a tényleges társadalmi viselkedés között igen nagy a diszkrepancia. (Örkény 2005) Ez a megállapítás fokozottan érvényes a környezettudatosság, a hulladékgazdálkodási attitűdök és cselekvések viszonylatában is. (Monostori 2009) A szelektív hulladékgyűjtés témakörében végzett empirikus kutatási eredmények segítségével Monostori Katalin arra mutatott rá, hogy a lakosság környezetvédelemmel kapcsolatos attitűdjei nem hordoznak magukban valós támogatottságot. Kutatási kiindulópontja az volt, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos társadalmi normaszint és az egyéni valós támogatottság között nagyságrendi eltérés van, amelyet az általános attitűd-kérdőívek nem fednek fel. (Monostori-Hórich 2008:62) Munkájában arra a megállapításra jut, hogy a történelmi beágyazottság és az információs csatornák hiánya miatt a környezetvédelem népszerű Magyarországon, de tartalmában nem megfelelő mértékben támogatott terület. (Monostori-Hórich 2008:61) Ugyancsak ő mutatott rá a szelektív hulladékgyűjtés konkrét példáján keresztül, hogy a környezetvédelmi és az azzal kapcsolatos tudományos munkák nem mellőzhetik a társadalom megismerésével kapcsolatos további társadalomtudományi kutatásokat, s az ezeken alapuló intézkedéseket, mivel ezek hiánya rövid és hosszú távon is konfliktusokhoz vezethet. „A konfliktusok fő forrása, hogy a környezetvédelem területén végbemenő jogszabályi változások és beruházások nem számolnak a társadalom valós környezettudatosságával. A kutatási eredményekben összekeverednek az egyéni attitűdök és a társadalmi elvárásoknak való megfelelés igénye. Így a döntések bizonyos területeken elsősorban szakmai alapokon, a társadalmi hatások részletesebb ismerete, illetve azok valós társadalmi támogatottsága nélkül születnek. Az intézkedések hatásai azonban rövid és hosszú távon a társadalom tagjaira is kötelességeket, feladatokat rónak. Így a lakosság már csak a személyes hatásokon keresztül szembesül az intézkedésekkel, amelyek ezután erőteljes potenciális konfliktusforrásként jelennek meg.” (Monostori-Hórich 2008:61)

A Miskolc-Avas városrész néhány háztömbjében élők hulladékgazdálkodással kapcsolatos beállítódásait célzó kutatásunk azt a kérdést vizsgálja, hogy az avasi lakótelepen élők attitűdje és valós cselekvési hajlandósága mennyiben esik egybe a környezetvédelem, s azon belül a szelektív hulladékgyűjtés területén. Vizsgálatunk a nemzetközi kutatás elméleti-módszertani megállapításait alapul véve azt a módszertani eljárást

követi, hogy survey technikával tárjuk fel az attitűdök szintjét, míg kvalitatív interjúk alkalmazásával kívánunk megbízható információkat szerezni a tényleges cselekvési gyakorlatokról.

A vizsgálatra 2012 szeptemberében került sor az Avasi lakótelep néhány kiválasztott társasházában (Sályi István út, Aulich Lajos utca, Szilvás út). A kérdezőbiztosok a kiválasztott társasházak minden lakásába becsöngettek. Ahol hajlandók voltak erre az ott lakók, minden esetben lekérdezték a kérdőívet. A kutatás során 57 háztartásban vettünk fel adatokat. Háztartásonként 1 főt kérdeztünk meg minden esetben. Az interjúk felvétele is megkezdődött, feldolgozásuk még folyamatban van. Jelen írás a kérdőíves kutatás eredményeit ismerteti.

III. Környezettudatosság, a szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos beállítódások és cselekvési hajlandóság

A „Mit hallott a környezetvédelemről?” - kérdésre érkezett válaszok sokat elárulnak a megkérdezettek ismereteiről és tájékozottságáról. Néhány jellemzőbb választípus: „A környezetvédelem azt jelenti, hogy mire vigyázzunk, erdő, víz, még költségkímélést is jelent.” „A városban szana-szét van szórva a szemét, az önkéntesek munkája nem látszik. A hulladékgyűjtők állapota nagyon rossz. A szelektív hulladékgyűjtőket eltemették a szeméttel.” „Fontos egészségünk megőrzéséhez, elengedhetetlen a létfenntartáshoz.” „A környezetvédelem nagyon szükséges ahhoz, hogy megállítsuk a rombolást, mert veszélyeztetjük az egészségünk és a Földünk.” „A környezetvédelem az egy jó dolog, foglalkoznunk és törődnünk kell környezetünkkel.” „Szelektíven gyűjtsünk, figyeljünk a környezetünkre.” „Sokkal többet beszélnek, mint cselekszenek a környezetvédelemmel kapcsolatban, üres fecsegés. Nem az a környezetvédelem, hogy más szemetet én meg szedem, tudatosan kell nevelni az embereket.” „Sok mindent hallottam a környezetvédelemről. Óvjuk, védjük környezetünket.” „A környezetvédelem az a szelektív hulladékgyűjtés.” „Nagyon fontos a környezetvédelem, szelektív hulladékgyűjtés, újrahasznosítás.” „Az a szelektív hulladékgyűjtést jelenti, meg hogy védeni kell a természetet.” „Hogy teszik tönkre a Földet a nagyvállalatok.” „Semmi jót nem hallottam erről, senki nem tartja be.” „Nem tiszta a környezet. Az Avason

vannak tiszta, mesés szép utcák, de ez itt szemétdomb. Nincs pad, nincs elég zöld. El vagyunk fertőzve a romáktól.” „A környezetvédelem az szelektív hulladékgyűjtés meg megújuló energiaforrások.” „Többek között a levegő szennyezettsége miatt van szükség rá.”

A környezettudatosságot befolyásoló tényezők vizsgálata során, az informáltság terén tapasztalhattuk a legerősebb összefüggéseket. Nem csak a megvalósított cselekvés, de a feltételezett cselekvés esetén is erős korrelációs értékeket kaptunk. Megállapíthatjuk, hogy a vizsgált háztartásban élők alulinformáltsága az egyik legfőbb oka a környezettudatosság alacsony szintjének. Ez azonban nem kizárólagos magyarázat, hiszen azok, akik a megfelelő információval bírnak, sem vállalják minden esetben annak megvalósítását.

A férfiak és nők közti különbségek elhanyagolhatóak. A nemnek nincs kimutatható hatása a megvalósított - és feltételezett cselekvési hajlandóságra sem. Ugyanígy nem található összefüggés a vallási felekezethez tartozás és a környezettudatosság között. Az az előzetes feltevés azonban igazolódott, miszerint a gyerek meghatározó tényező a környezettudatosság mérőszámai esetében. Különösen a feltételes cselekvések azok, amik magasabb értékkel rendelkeznek a gyerekes családban. A generációs eredmények mellett ez a tény is megerősíti azt a szakirodalomban bevett megállapítást, mely szerint a környezetvédelem nem csak a jelen, de a jövő generációja iránti szolidaritás mérőszámaként is funkcionálhat. (Vö: Monostori 2009) A gyerekes családok mind a két mércén környezettudatosabbnak mutatkoznak. A gyerekek száma azonban kevésbé befolyásolja a környezettudatosságot, a feltételezett cselekvés mértéke mégis szorosabban jár együtt a gyerekek számával.

A vizsgálat eredményei arra utalnak, hogy a megkérdezettek döntő többsége (98%) tisztában van a szelektív hulladékgyűjtés kifejezés jelentésével. A szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos ismeretet firtató kérdésre érkezett néhány fontosabb választípus: „A papír, fém és műanyag palack külön elhelyezése.” „Ez egy nagyon jól kitalált dolog, de az embereket nevelni kéne rá. Nem megfelelően helyezik a szelektív gyűjtőbe az emberek a szemetet.” „Szerintem is hasznos különválasztani a különbözőféle szemétfajtákat.” Mindent (papír, üveg) külön kell szedni, de itt nem valósul meg, mert messze van, gyakorlatban nem valósul meg.” „Az Ávason sok helyen van szelektív hulladékgyűjtő, én is oda viszem.” „Szét kell válogatni a hulladékokat fajták szerint, újrahasznosíthatóságuk illetve nem hasznosíthatóságuk szerint.” „Kihelyezett kukákba gyűjtik a hulladékot.” „Arról szól, hogy a hulladék újrahasznosítása miatt, szelektálni kell a szemetet.” „Nagyon fontos külön kell gyűjteni a papírt, az üveget,

műanyagokat.” „Érdemes külön tenni a különböző szemétfajtákat, így hamar fel tudják hasznosítani.” „Ha így gyűjtik feldolgozzák és nem szennyezzük annyira.” „Ahol dolgozom a Boschba, ott kötelezően külön kell rakni.” „Külön ládába kell gyűjteni a szemetet.” „Szétválogatás és újrahasznosítás. A hangsúly az újrahasznosításon van, mert nem elég csak szétválogatni, ha utána nem tesznek semmit vele.” „Különböző összetételű dolgok szelektív gyűjtése.”

A felmérés során megkértük a válaszadókat, hogy mondják el, véleményük szerint mely hulladékfajtákat kell a szelektív hulladékgyűjtés során külön gyűjteni. A spontán – azaz általunk megadott válaszlehetőségek nélküli – említések között a papír, műanyag és üveg hulladék-típusok szerepelnek kiemelkedően nagy arányban, a megkérdezettek ezt a három hulladékfajtát sorolják legnagyobb biztonsággal a külön gyűjtendőkhöz. A szelektíven gyűjtendő hulladékokkal kapcsolatban a legidősebbek kevésbé tájékozottak a fiatalabbaknál, a 60 éve felettiek szignifikánsan alacsonyabb arányban említették a fontos külön gyűjthető hulladékokat. A nem kifejezetten a szelektív hulladékgyűjtés körébe tartozó hulladéktípusok közül a szerves hulladékot, a háztartásban használt olajat, a textilt, használt ruhát, a gyógyszereket említők aránya nem számottevő. A tájékozottság ezen a téren közel sem teljes, a hiányosságokat jól mutatja, hogy a fémhulladékot mindössze a megkérdezettek négytizede, az elemeket, akkumulátorokat kevesebb, mint háromtizede említette.

Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgálatba bevont avasi lakosok a szelektív hulladékgyűjtés alapinformációit sem ismerik megfelelő mértékben. A megkérdezettek 12 százaléka egy olyan hulladékféleséget sem tudott megnevezni (spontán), amit véleménye szerint már a háztartásokban szelektíven kellene gyűjteni. Leggyakrabban kettő-négy hulladékfajtát jelöltek meg, ami a műanyag palackok, a papíralapú szemét és az üvegek külön válogatását jelentette. A veszélyes hulladéknak számító elemeket, akkumulátorokat csak tízből egy megkérdezett említette, és láthatóan a lejárt gyógyszerek helyes kezelése sincs mélyen a köztudatban. A kutatásban arra is megkértük a válaszolókat, hogy említsenek annyi veszélyes hulladékot, amennyit csak tudnak. Az alulinformáltság ebben a kérdésben még erőteljesebben jelentkezett, mint az előző esetben: a megkérdezettek több mint fele legfeljebb kettő, háromnegyede pedig maximum három veszélyes hulladék-féleséget tudott említeni.

A szelektív hulladékgyűjtő szigetek konténereiben elhelyezhető hulladékokkal kapcsolatban összességében azt mondhatjuk, hogy a megkérdezettek számára jellemzően ismert az, hogy mely hulladékfajták azok, amelyeket el lehet helyezni a szelektív hulladékgyűjtő szigetekre (a

megkérdezettek nagy többsége által említettek mind olyan hulladékok, amelyeket bele lehet rakni a hulladékszigetek konténereibe: üdítőitalok műanyag palackja, üvegpalackok, újságpapír, üdítőitalok fémdoboza, kartondoboz), ugyanakkor bizonytalanság tapasztalható abban, hogy mely hulladékokat nem szabad belerakni a konténerekbe. Különösen abból látszik a bizonytalanság, hogy a hulladékgyűjtő szigeteket leggyakrabban használók körében magas azoknak az aránya, akik olajat is vinnének a konténerekhez, közel egy tizedük pedig még a gyógyszerekről is azt gondolja, hogy elhelyezhetőek a szelektív hulladékgyűjtő szigetekeken.

A műanyagpalackokkal kapcsolatban a válaszadóink kétharmada mondta, hogy azokat össze kell nyomni, vagy laposra kell taposni, míg körülbelül hatoduk válaszolta, hogy ki kell mosni őket. Azt hogy a palackokról le kell csavarni a kupakot és külön kell a konténerbe dobni, csak a megkérdezettek kevesebb, mint ötöde tudta. Azok a válaszadók, akiknek lakóhelye közelében van hulladékgyűjtő sziget, alapvetően elégedettek a szigetek konténereinek ürítési gyakoriságával.

A különböző szelektív hulladékgyűjtő helyek használatának gyakoriságával kapcsolatos kérdésünkre kapott válaszok azt mutatják, hogy a szelektív hulladékgyűjtés illetve a környezettudatos viselkedés mára elfogadottá vált, a válaszadók tudják, hogy ez (lenne) a helyes magatartás.

Azokat a válaszadókat, akik úgy nyilatkoztak, hogy a lakóhelyük közelében van szelektív hulladékgyűjtő sziget, de nem használják azt, megkérdeztük arról is, hogy miért nem visznek oda hulladékot. A beérkezett válaszok közül néhány jellemzőbb: „Itt helyben az nincs biztosítva.” „Most nincs rá lehetőségem.” „Nincs közvetlen környezetemben szelektív hulladékgyűjtés, illetve nem halmozok fel sok szemetet, így nem használom a szelektív hulladékgyűjtést.” „Nincs biztosítva rá a lehetőség.” „Mozgássérült vagyok, part tetejére kellene menni, nem takarítják az utat, nem töröm ki emiatt a nyakam.” „Nincs hova elhelyezni, tőlünk túl messze van.” „Részben bérházban nehéz megoldani, de ha lennének bérházanként konténerek gyűjteném.” „Itt a közelben nincs konténer, ha lenne, gyűjteném én is külön.” „Nem gyűjtöm külön, elégetem.” „Nem gyűjtöm külön, mert sokáig tartana szétválogatni, nagy helyigényű, messze van a tároló.” „Környezetemben nincs rá lehetőség.”

A megkérdezettek döntő többségükben tehát azzal indokolták, hogy nem használják a hulladékgyűjtő szigeteket, mert azok túl messze vannak. Nagy számban fordult még elő indokként, hogy egészségi állapotuk miatt nem tudják használni – ez jellemzően olyan idős embereket jelent, akik nehezen

mozognak. Nagyon csekély, szinte elenyésző arányban mondták a megkérdezettek, hogy a konténerek körüli kosz, rendezetlenség tartaná vissza őket – amely arra utal, hogy a hulladékgyűjtő szigetek környezetének rendetlensége (például azon hulladékfajták odahordása miatt, amelyek nem tartoznak a szelektív hulladékgyűjtő szigetekre elhelyezhető négy típusba) feltehetően nem igazán jelent visszatartó erőt azok számára, akik valóban használni akarják ezeket.

Azokat, akiknek a lakóhelyéhez közel nincs hulladékgyűjtő sziget illetve túl távoliként érzékelik a hulladékgyűjtő szigetet, megkérdeztük arról, hogy lakásuktól könnyen elérhető távolságra lenne hulladékgyűjtő sziget, akkor igénybe vennék-e azt. A válaszadók kétharmada biztosan vinne, további ötödük pedig valószínűleg vinne szemetet a hulladékszigetre, ha lenne ilyen elérhető közelségben lakóhelyéhez, és mindössze a megkérdezettek tizede nyilatkozott úgy, hogy nem vinné szemetét szelektív hulladékgyűjtő szigetekhez akkor sem, ha lakóhelye közelében lenne ilyen. A megkérdezettek tehát nagy hajlandóságot mutatnak arra, hogy olyan hulladékgyűjtő szigetet használjanak, amely könnyen elérhető távolságban van lakásuktól. Ugyanakkor ez a nagy arány inkább a szelektív hulladékgyűjtés – az előzőekben már említett – normájának való megfelelést mutatja, amely megjelenése nagyon fontos, az azonban valószínű, hogy sokaknál a hulladékszigetek távolsága csupán a legegyszerűbb kifogás, és a gyakorlatban ennél kisebb arányban gyűjtenék valóban szelektíven a háztartásukban keletkező hulladékot, ha lakóhelyükhöz közelebb is találnának hulladékgyűjtő szigeteket.

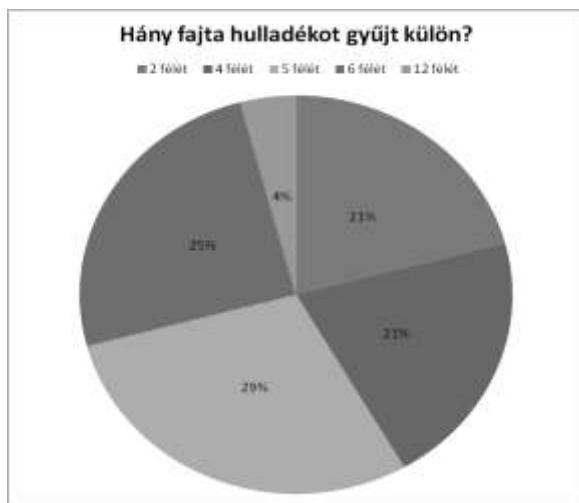
A közelükben kiépülő hulladékszigeteket biztosan vagy valószínűleg használók jellemzően hetente-kéthetente járnak a szelektív hulladékgyűjtő szigetekhez és többségükben (87%) gyalogosan viszik oda a szemetet. Azok aránya, akik inkább autóval járnak alig több, mint egytized, úgy tűnik, hogy az autó használat kevéssé jön szóba a szelektív hulladékgyűjtő szigetekkel kapcsolatban. Ha tehát abból indulunk ki, hogy jellemzően gyalog mennek a hulladékszigetekhez, akkor azt mondhatjuk, hogy a szelektív hulladékgyűjtő szigetek lakóhelytől való „ideális” távolsága 100-200 méter, hiszen ez a távolság, amelyet a megkérdezettek többsége (kétharmada) biztosan hajlandó megtenni.

A megkérdezett 57 avasi háztartásból csak 24-ben (42%) gyűjtik külön a hulladékokat. Ez jóval alacsonyabb az országos kutatásokban mért számoknál (72%).(Monostori 2009:135)

BARNAMEZŐ ÉS BIOMASSZA

Hány fajta hulladékot gyűjt külön kérdésre az alábbi válaszok érkeztek: 2 félélt 5 háztartás, 4 félélt 5 háztartás, 5 félélt 7 háztartás 6 félélt 6 háztartás 12 félélt 1 háztartás.

1. ábra

A kutatási eredmények arra engednek következtetni, hogy az erősen befolyásoló tényező az információhoz jutás. Az életkor jelentős szerepet játszik, a fiatalabb és idősebb korosztály kevésbé motivált, míg a középkorúak aktívabbak a fenti kérdéskört illetően. (Vö.: Monostori - Hőrich 2008:57)

Az eredmények arra utalnak, hogy a vizsgált avasi háztartásokban a feltételezett cselekvés mértéke szorosabban jár együtt a gyerekek számával, míg a megvalósított cselekvések csak az egy-két gyerekes családokban okoz kimutathatóan magasabb környezettudatosságot. (Vö.: Monostori 2009:108)

Az avasi vizsgálat eredményei arra utalnak, hogy az ott élők körének csak nagyon szűk rétegében figyelhető meg az országosan jelentősebbnek mondható érték-váltás, amelyben a fogyasztói társadalom abszolút értékei megkérdőjeleződnek, egy újfajta életmód kialakulása figyelhető meg, amely a hosszú távú, a következő generációknak is biztonságot nyújtó magatartásformát részesíti előnyben. (Vö.: Monostori - Hőrich 2008:59)

A vizsgálat eredményei megerősítik az országos mintán végzett kutatás azon megállapításait, miszerint a vizsgált avasi bérházakban élők többsége nem él demokratikus jogaival, az új jogszabályok és egyezmények

által nyújtott lehetőségekkel: nem tájékozódik a környezetét érintő kérdésekről. A korábbi hagyományos patriarchális állami szerep fennmaradt, a lakosság továbbra is az államtól várja a környezetvédelemmel kapcsolatos aktivitást, saját egyéni szerepét jóval kisebbnek értékeli. (Monostori - Hőrich 2008:60)

Melyik állítás áll Önhöz a legközelebb?	
Állítás	Összes megkérdezett %-a
Manapság a keletkező hulladék mennyisége évről-évre növekszik. Ezért mindenkinek kötelessége, hogy a szemetét szelektíven gyűjtse, hogy azt újrahasznosítsák, csak így biztosítható, hogy gyermekeinknek, unokáinknak is tiszta országot hagyjunk hátra.	74
Nincs olyan jel, amely azt mutatná, hogy a hulladék-helyezés probléma lenne. Amíg a szemetes elszállítja és van hely a földben, addig a szelektív hulladékgyűjtéssel sem kell törődni.	5
Az a legfontosabb, hogy ne kerüljön illegálisan az erdőszélre lerakásra a szemet. A többit majd a természet megoldja.	18
Nem tudja, nincs válasz.	3

1. táblázat

A 2006-os országos felmérés adataihoz viszonyítva azt látjuk, hogy az első válaszlehetőséget ott megközelítően ugyanennyien adták meg (72%). Az avasiak csak fele annyian jelölték meg a második válaszlehetőséget (országosan 10%). A harmadik válaszlehetőség aránya is közelít az országos felmérésben megadotthoz (15%). (Monostori - Hőrich 2008:82)

BARNAMEZŐ ÉS BIOMASSZA

Melyik állítás áll Önhöz a legközelebb?	
Állítás	Összes megkérdezett %-a
A hulladékok kezelésével nem kell különösebben foglalkozni, eddig is minden a szeméttlerakóba került.	3
A szelektív hulladékgyűjtés és újrahasznosítás nagyon fontos, mert egyre több hulladék keletkezik, melyet nem lehet egyszerűen csak elföldelni. A szelektív hulladékgyűjtés megoldja ennek a problémáját.	37
A szelektív hulladékgyűjtés és újrahasznosítás nem elegendő a hulladékprobléma megoldásához, oda kell figyelni arra is, hogy csökkenjen a keletkező hulladék mennyisége.	58
Nem tudja, nem válaszol	2

2. táblázat

A válaszok az országos felmérésnél (2006) kedvezőbb adatokat mutatnak. Ott az összes megkérdezett 11 százaléka az első válaszlehetőséget választotta, míg a másodikat 47 és a harmadikat csak negyven százalék. (Monostori - Hórich 2008:82)

Szoktak-e Önök itt ebben a háztartásban szelektíven gyűjteni...		
Kérdés	Igennel válaszolt	%-os arány
1. Újságpapírt, nyomtatványokat?	22	92
2. Más papírhulladékokat?	10	42
3. Műanyag palackokat?	21	87
4. Fém italos dobozokat?	13	54
5. Egyéb fémhulladékokat?	4	17
6. Fehér üvegeket (konzerv, ital stb.)?	14	58
7. Színes üvegeket?	13	54
8. Elemeket, akkumulátorokat?	9	37
9. Festékes dobozokat?	0	0
10. Lejárt gyógyszert?	4	17
11. Kerti hulladékot, szerves hulladékot?	2	0,8
12. Háztartási gép és elektronikai hulladékot?	1	0,4

3. táblázat

A válaszokból egyértelművé válik, hogy a hulladékot szelektíven gyűjtő háztartások elsődlegesen az újságpapírt és a műanyag palackokat gyűjtik külön. Nagyobb arányban szerepelnek még az üvegek és a fém italos dobozok. Meglepően magas az elemeket, akkumulátorokat külön gyűjtők aránya. A többi hulladékféle szelektív gyűjtése szinte elenyésző.

Ön milyen hulladékokat lenne hajlandó szelektíven gyűjteni és külön zsákokba dobni, ha bevezetnék ezt a rendszert?		
Kérdés	Igennel válaszolt	%-os arány
1. Újságpapírt, nyomtatványokat?	51	89
2. Más papírhulladékokat?	45	79
3. Műanyag palackokat?	44	77
4. Fém italos dobozokat?	37	65
5. Egyéb fémhulladékot?	31	54
6. Fehér üvegeket (konzerv, ital stb.)?	41	72
7. Színes üvegeket?	39	68
8. Elemeket, akkumulátorokat?	28	49
9. Festékes dobozokat?	25	43
10. Lejárt gyógyszert?	26	45
11. Kerti hulladékot, szerves hulladékot?	24	42
12. Háztartási gép és elektronikai hulladékot?	24	42

4. táblázat

Erre a kérdésre 24 háztartás mind a lehetséges 12 opciót megjelölte. Ez a szám pontosan megegyezik azoknak a háztartásoknak a számával, akik jelenleg is valamilyen mértékben szelektíven gyűjtik a hulladékot. Közülük 18 azt állítja, ha lehetősége lenne rá, minden hulladékot szelektíven gyűjtene. A fennmaradó, ma is szelektíven gyűjtő hat háztartás is legalább 4 hulladékfélét elkülönítve gyűjtene. 5 háztartásban akkor sem tervezik egyetlen hulladékféle külön gyűjtését, ha erre meglebbe a lehetőség. 3 háztartás csak egyféle hulladékot gyűjtene, 3 háztartás 2 félét, 3 félét 4-ban, 4 félét 4-ban, 5 félét 4-ben, 6 félét 3-ban, 7 félét, 4-ben, 8 félét 3 háztartás gyűjtene elkülönítve. A többi eshetőséget nem választotta egyetlen háztartás sem. Az 57 háztartás a lehetséges 684 említésből 415-et választott.

Az illegális személtlerakók büntetési tételének (három, illetve veszélyes hulladék esetén öt évig terjedő börtönbüntetés) mértékének megítélése alapján megállapíthatjuk, hogy a válaszadók 32 százaléka vélekedett úgy, hogy az illegális személtlerakást még ennél is szigorúbb büntetéssel kellene súlytani, 47 százaléka egyetértett a büntetés mértékével,

21 százalék azonban túl szigorúnak tartja azt. Pozitív, de enyhe kapcsolat mutatható ki a megvalósított, a feltételezett cselekvés, illetve a szankcionálás mértéke között. Ez azt jelenti, hogy azokra a megkérdezettekre, akik szerint a jelenleginél még szigorúbb büntetést kellene kiszabni, nagyobb környezettudatosság jellemző.

Vizsgálati eredményeink arra utalnak, hogy a kiválasztott avasi háztartásban élők környezettudatossága, a szelektív hulladékgyűjtéssel kapcsolatos attitűdjeik és gyakorlatuk a szociológiai kutatások által mért országos átlag alatt vannak. Az interjúk kutatások eredményei fognak arra rámutatni, hogy ez mennyiben hozható összefüggésbe a lakótelepi életformára jellemző magatartásformákkal és értékrendszerrel.

Abstract

Our research on the attitudes toward waste management in the Miskolc-Avas housing estate focuses on the question of how the attitudes and practices of the residents of the housing estate coincide with the issues of environmental protection and especially selective waste collection. Based on the theoretical and methodological findings of an international research we use surveys to find out about attitudes and qualitative interviews to gain reliable data on the actual practices. Our aim is to point out that while according to polls selective waste collection is the most well-accepted idea of environmental protection, the deeper analysis of data shows that in practice the idea is far less supported.

Irodalom

- FAZEKAS I. (2001): A lakosság környezetvédelmi orientációjának vizsgálata a Tisza mentén. *Területi Statisztika* 2001. május. 4. évf. 246-268.
- FÜZESI ZS.–TISZYÁN L. (1998): *A környezeti tudat alakulásának elemzése a rendszerváltás óta eltelt időszakban*. Budapest: BKE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, 54. számú füzet, február.
- GALLUP (1994): *Zöldülő Magyarország? Környezeti Attitűdök 1994 őszén*. Budapest: Magyar Gallup Intézet.

- GENTISCHER P. – HARTMAN M. – KALAS Gy. – TRNIK Cs. (1997) *A lakossági fogyasztási szokások változásának összefüggése a hulladékgazdálkodással*. Budapest, október.
- KEREKES S. – KINDLER J. (1994) *A magyarok és a környezet 1993-ban? Európai összehasonlítás az Eurobarométer kérdőíve alapján*. Budapest: Környezettudományi Központ Alapítvány.
- KERÉNYI A. – FAZEKAS I. – SZABÓ Gy. (2001): *A környezetvédelem társadalmi megítélése a Tisza mentén – egy kérdőíves felmérés európai összehasonlításokkal* – In TÍMÁR J. – RAKONCZAI J (szerk.): *Alföldi Tanulmányok 2000-2001*, XVIII. kötet, MTA RKK ATI, Békéscsaba
- KONYHA R. (2009): *A környezeti attitűd vizsgálata idősek és fiatalok körében*. 2009. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:J9x5xgMlxQJ:www.ofi.hu/okoiskol-ofi-hu/publikaciok/szocmuhely+konyha+rita+k%C3%B6rnyezeti&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>
Utolsó letöltés: 2013. 01. 12.
- KULCSÁR L. (1991): *Környezetgazdálkodás és lakossági tudat* In *Környezet és társadalom – környezetpolitikai stratégia*. Szerk: BULLA Miklós. KTM, Budapest
- KOVÁCS A. D. (2007): *A környezettudatosság fogalma és vizsgálatának hazai gyakorlata*. Települési környezet konferencia. Debrecen, 2007. november 8–10. http://geo.science.unideb.hu/taj/dokument/telkonf/dokument/kovacs_a_d.pdf
Utolsó letöltés: 2013. 01. 10.
- MONOSTORI K. (2009): *Környezettudatosság Magyarországon. Attitűd és cselekvés a szelektív hulladékgyűjtés területén*. Phd értekezés. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/336/> (Utolsó letöltés 2013.01.14.)
- MONOSTORI K.–HÖRICH B. (2008) *Környezettudatosság: attitűd vagy cselekvés? Szociológiai Szemle 2. sz. 57-86.*
- ÖRKÉNY A. (2005): *A társadalmi kirekesztés és diszkrimináció jelenségének kutatása a társadalomtudományokban*. In *Nemzetfelfogások. Kisebbség-Többség*. TAMÁS Pál – ERŐSS Gábor – TIBORI Tímea (szerk.) Budapest: Új Mandátum – MTA Szociológiai Kutatóintézet 37-40.
- TÁRKI (1993, 1996): MÉSZÁROS-BARÁTH-POLONYI-VAD: *Lakossági vélemények, attitűdök a magyarországi környezetvédelem helyzetéről*. Zárótanulmány Budapest, 1996. november

Biczó Gábor

A hulladékgazdálkodási stratégiák szociokulturális aspektusai¹

Alkalmazott társadalomtudományi megközelítésből korunk fogyasztói társadalmainak háztartásai olyan komplex működési egységek, melyek tevékenységkövetkezményei hatványozódó hatásmechanizmusok formájában írható le. Ennek eredője, hogy elvileg a háztartási hulladéktermelés annál összetettebb szerkezetű és volumenű, minél nagyobb az adott háztartás bevétele ennek függvényében annál nagyobb fogyasztási potenciállal rendelkezik. Az egyszerű közgazdasági tétel mögött azonban az eltérő társadalmi gyakorlatok számtalan mintája fedezhető fel, melyek megismerése és értelmezése alkalmas alapot jelenthet a hulladékkezelési kultúra fejlesztésére. A korszerű és a gazdasági értelemben nyereséges hulladékgazdálkodás legfontosabb eleme a lokális társadalmi közösség, amely, amennyiben partner a makrotársadalom ököpolitikái céljainak megvalósításában, közreműködéséért élhető környezetet nyerhet cserébe.

A téma globális jelentőségét megdöbbentő adatok támasztják alá. Az elmúlt évtizedekben fokozatosan népszerűvé vált szelektív hulladékgyűjtés az újrahasznosítható nyersanyagok valóságos „bányája”. Egy átlagos ipari társadalom százezer lelkes városa, ha az újrahasznosítható nyersanyagok mind a 100%-át szelektíven összegyűjtené akkor 780 tonna acélt, 200 tonna alumíniumot, 470 tonna műanyagot, 2300 tonna papírt és 2200 tonna üveget lehetne nyersanyagként visszanyerni a gazdasági termelésbe.²

A hulladékgazdálkodási kultúrával foglalkozó nemzetközi szakirodalom világos különbséget tesz a hulladékgazdálkodás társadalmi feltételrendszere, az erre jellemző kulturális gyakorlat értelmezése, valamint a hulladékgazdálkodás környezeti és gazdasági aspektusainak elemzése között. A téma nevezett részterületei összefüggenek, ám tanulmányozásuk eltérő diszciplináris beállítódást követel.

A hulladékgazdálkodás klasszikus értelmezési szakterületei elsősorban az ökológiai, környezetvédelmi és/vagy gazdasági aspektusok és relációk tisztázását illetik. Az alkalmazott gyakorlati értékű társadalomtudományi ismeretekkel szolgáló antropológiai szemléletmód a lokális közösségek viszonyainak és attitűdjének

---

¹ A kutatómunka a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként, az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² *Environmental- and Cost-Efficiency of Household Packaging Waste Collection Systems: Impact of a Deposit System on an Existing Multimaterial Kerbside Selective Collection System.* Bio Intelligence Service S.A.S.. Paris. 2005. Lásd. http://www.repak.ie/files/PDFs/BIOIS_study.pdf

megismerésével hozzájárulhat a környezettudatosság elmélyítéséhez, fejlesztéséhez, ezen keresztül a hulladékgazdálkodással kapcsolatos társadalmi tudás minőségének megemeléséhez.

Jelen áttekintésben a hulladékgazdálkodás szociokulturális aspektusainak bemutatására két összefüggésben kerül sor. A tanulmány első szakaszában a nemzetközi szakirodalom eredményei alapján alkalmazott antropológiai értelemben azonosítjuk a hulladékgazdálkodási attitűdök és a lokális kulturális meghatározottságok közötti összefüggést. Ezt követően a tudatos környezeti kultúra kialakításában az alkalmazott antropológia szerepét mutatjuk be két földrajzi és kulturális értelemben távoli szinttel kapcsolatos tapasztalatok függvényében. Kiemelt kérdésnek tekintjük a hulladékgazdálkodással kapcsolatos attitűdök fejlesztésében rejlő közösség-konstitutív lehetőségek értelmezését, a lokális társadalom elsősorban perifériális csoportjainak szervezésében rejlő esélyeket.

I. Alkalmazott antropológia és a hulladékgazdálkodás szociokulturális aspektusai

Az alkalmazott antropológia az 1930-as években jelent meg, majd a következő évtizedekben fokozatosan kibontakozó és egyre népszerűbbé váló szakterületté fejlődött.³ A tudásterület gyakorlati értékű társadalomtudományi ismeretek megfogalmazásával közvetlenül képes hozzájárulni a politikai döntéshozatali mechanizmusok, a gazdasági vagy technikai innovációs fejlesztések hatékonyságához, sikeréhez. Az alkalmazott antropológia a gyakorlatban hasznosítható releváns ismeretek termelésére

---

³ A tudásterület az Egyesült Államokban a II. világháború időszakára elismert szakmává fejlődött. Elsőként az indián közösségek társadalmi integrációjának specialistáiként, majd a nagyvállalatok munkástársadalmával kapcsolatos, elsősorban a kulturális távolság és előítéletek okán generálódó anomáliák elemzésében, illetve progresszív megoldási modellek kidolgozásában vállaltak szerepet. A II. világháborútól kezdve az alkalmazott antropológia speciális területévé fejlődött a katonai hadműveletekben való részvétel, stratégiai szerepvállalás. Korunkban a tudásterület nagyon széleskörű professzióvá fejlődött, ahol az alkalmazott antropológus szakmai potenciálját három ismeretterület függvényeként szokás jellemezni: jártas az akadémiai antropológia módszertanában és elméleteiben; jártas az alkalmazás színterének szociokulturális viszonyaiban és rendelkezik az alkalmazáshoz kapcsolódó speciális szakismeretekkel (egészségügyi, környezetvédelmi stb.); rendelkezik az adott szinten való munka szervezési és végrehajtási előfeltételét képező adminisztratív, jogi és logisztikai ismeretekkel. (Lásd részletesen Susan Wright: *Machetes into a Jungle? A History of Anthropology in Policy and Practice*. 1981-2000. In Sarah Pink (ed.) *Applications of Anthropology*. New York-Oxford, Berghahn Books, 2006. p. 27-53.)

módszertani-eljárási sajátosságainak, illetve az ezt megalapozó diszciplináris jellemvonásainak köszönhetően képes. Ugyanis, eredetileg az antropológia a lokális kisközösségek tanulmányozására szakosodott tudományként bontakozott ki és módszertani hitelességét a közvetlen terepmunka tapasztalat alapozta meg.⁴ A szakterminológia lehetőségeit kihasználva az émikus, szinkronikus és idiografikus ismereteket szolgáltató antropológiai beállítódás a lokális társadalom megismerését lényegében az abban „bennszülöttként” élők ismereteivel azonos minőségű tudásként tárja fel és teszi értelmezhetővé a kívülről álló számára.⁵

Elvonatkoztatva a kortárs kritikai antropológiaelmélet szempontjaitól, az alkalmazott antropológia olyan ismeretek forrása, amelyek lehetővé teszik a lokális társadalom közösségeinek hatékony fejlesztését, illetve az ezt a törekvést megalapozó szükségletek pontos azonosítását és elemzését.⁶ Természetesen jelen vázlatos összefoglalásnak nem lehet célja, hogy globális áttekintést kínáljon. Már csak azért sem, mert a régiók, ezek társadalmainak eltérő szociokulturális viszonyai alapvetően különböző helyzetekkel jellemezhetőek. Ugyan kétségtelen tény, hogy például a globális

---

⁴ Maia Green: International Development, Social Analysis, ... and Anthropology. Applying Anthropology in and Development. In Sarah PINK (ed.) *Applications of Anthropology*. New York-Oxford, BERGHAHN BOOKS, 2006. p. 110-119.

⁵ Az émikus, szinkronikus, idiografikus tudás a modern kulturális antropológia tudáseszményének idealizált formája. Az émikus tudás a terepmunka révén a tanulmányozott közösséggel közvetlen kapcsolatban álló kutatónak azt a törekvését fejezi ki, mely szerint a hosszú távú fizikai jelenlét megalapozza, hogy a kutató a „bennszülött” szemszögéből és a „bennszülött” által forgalmazott kategóriákra alapozva írja le a vizsgált közösséget. A szinkronikus szemlélet a kutató és a kutatás tárgyának, a lokális szociokulturális közösségnek az egyidejűségét hangsúlyozza. Ennek lényege, hogy az antropológiai szemlélet elvonatkoztat a diakrón, tehát a szociokulturális struktúra kialakulásának történeti körülményeitől, amennyiben az erre irányuló törekvések számos spekulációra adnak okot. Ellenben a közösség működésviszonyainak, a társadalmi mechanizmusok és funkciók rendszereinek tanulmányozása releváns, mert a tapasztalásban közvetlenül megalapozott tudás. Végül, de nem utolsósorban az idiografikus szemlélet lényegében a késő 19. századi neokantiánus hagyomány öröksége. Lényege szerint azt a törekvést jelöli, mely szerint a szociokulturális valóság leírását sajátyszerűsége alapján, tehát nem az általános törvényszerűségek függvényeként, hanem lokális kulturális életvilágok saját feltételei szerinti megértését preferálja. Az elképzelés részben a humán tudományok a természettudományoktól eltérő megismeri stratégiájának összetett problémájára utal, részben az antropológiai ismeretetika egyik klasszikus tételére a kulturális relativizmus iránti igényre vonatkozik. (Lásd részletesen Harris, Marvin: *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. London. AltaMira Press, 1968.)

⁶ Lásd Jacqueline Copeland-Carson, Mary Odell Butler, and Christina Wasson: Global-Local Connections: The View from Applied Anthropology. In Jacqueline Copeland-Carson, Mary Odell Butler, and Christina Wasson (edited) *Applying Anthropology in the Global Village*. Walnut Creek. Left Coast Press, 2012. 10-11.

léptékben a feltörekvő ázsiai társadalmakban termelt óriási tömegű és környezetszennyező hulladék kezelésének gyakorlata, vagy a gazdasági válság sújtotta dél-amerikai övezet elszegényedő középosztályi környezetből deklasszálódó családjainak százezrei által működtetett hulladékmanufaktúrák a téma szociokulturális vonatkozásainak egy-egy fontos aspektusa.⁷ Mindazonáltal a jelenség jól érthető sajátossága, hogy elemzése és a probléma megoldása a lokális szociokulturális színtér viszonyainak – szabályozás, gazdasági helyzet, társadalmi normák, szokásrend és értékvilág – függvénye. Ugyanez igaz arra is, hogy miként aknázható ki a lokális társadalmi környezeti igény a hulladékgazdálkodási kultúra fejlesztésének hozadékaként. A következőkben először egy fejlettebb gazdasággal rendelkező társadalom és lokális közösségei egyetlen példája esetében vizsgáljuk az alkalmazott antropológiai szemlélet érvényesítésének lehetőségeit és helyét a hulladékgazdálkodás komplex rendszerében. A viszonylag részletesebben elemzett svájci példa, a minden bizonnyal a világ egyik legfejlettebb hulladékgazdálkodási kultúrájának olyan általános a témára és ezek kutatására vonatkozó problémáit világítja meg, amelyek hazai viszonyaink között is jól kamatoztatható tapasztalatok.

„Egyre nyilvánvalóbb evidenciává válik, hogy a hulladékgazdálkodási program és különös tekintettel a hulladékkezelési technika, amely figyelmen kívül hagyja a társadalmi aspektust, sikertelenségre van ítélve. Az olyan szempontok, mint a nyilvánosság elfogadási készségének problémája, a nyilvánosság részvétele a tervezésben és a kivitelezésben, a fogyasztói magatartás és értékrend-változás nem kevésbé fontos aspektusai a hulladékgazdálkodással kapcsolatos kutatásoknak és döntéshozatali mechanizmusoknak, mint a kérdés technikai vagy gazdasági vetülete.”⁸

---

⁷ Lásd például Martin Medina: Solid Wastes, Poverty and the Environment in Developing Country Cities, Challenges and Opportunities. In United Nations University. World Institute for Development Economic Research. Working Paper No. 2010/23. Medina az ázsiai színtér területeinek szakértője, de az átfogó kép felvázolását célzó elemzéseiből a színterek differenciált szemléletének szükséglete emelkedik ki. A deklasszálódó dél-amerikai családi hulladék feldolgozó „vállalkozásokkal” kapcsolatban lásd például Francisco Grajales, Roberto G. Aijello: Social Aspects of Solid Waste Management. The experience in Argentina. (Utolsó letöltés 2013-01-09 <http://siteresources.worldbank.org/INTURBANDEVELOPMENT/Resources/336387-1249073752263/6354451-1249073991564/aiello.pdf>) A jelenség globális léptékű grandiozitását jól jelzi, hogy az alacsony és közepes gazdasági fejlettségű országok városi népességének kb. 2%-a hulladékból „él”, és állítja elő a létfenntartáshoz szükséges bevételt és javakat, ami több tízmilliós nagyságrendű érintettséget jelent. (Lásd Sandra Spies (ed.) Recovering resources, creating opportunities. Eschborn. Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit, 2011. p. 5.)

⁸ W. Joos, V. Carabias, H. Winistoerfer, A. Stuecheli: Social aspects of public waste management in Switzerland. In Waste Management 19 (1999) p. 417-425

A nagyon egyértelmű megfogalmazás a világviszonylatban is egyik legszervezettebb hulladékgazdálkodási kultúrával rendelkező Svájc szakértőinek véleménye. A kutatásaikból levont következtetés, mely szerint a hulladékgazdálkodási kultúra a fejlett társadalmak működésének olyan komplex rendszere, amelyben a szociokulturális dimenzió, illetve a technológiai és gazdasági vonatkozások közé egyenlőséget kell tenni, nyilván további értelmezésre szorul. A probléma megközelítése holisztikus, ami az alkalmazott társadalomtudományi terminológiában arra utal, hogy a hulladékgazdálkodás olyan komplex probléma, amelynek összetett diszciplináris értelmezése elképzelhetetlen olyan megközelítéssel, ahol bármely érintett tudásterület a további érintett szakterületek bármelyikének rovására a kizárólagosság igényével juttatja érvényre szempontjait. Ezek szerint a hulladékgazdálkodás kérdését leegyszerűsítő értelemben környezetvédelmi ügyként vagy gazdasági kérdésként beállító megközelítés a kortárs diskurzusban teljesen elavult látásmódnak tetszik.

A szakirodalmi tapasztalatok ugyanakkor azt a következtetést is megengedik, hogy a svájci gyakorlathoz hasonló, holisztikus szemléletű, tehát az alkalmazott társadalomtudományi ismereteket is integrálni kész hulladékgazdálkodás előfeltétele a magas színvonalú környezetvédelmi törvényi szabályozás. Például Svájcban 2000. január 1-től törvény tiltja a kezeletlen városi hulladék és egyéb gyúlékony anyagok hulladéktárolókban történő lerakását. A törvényi indoklás a hosszú távú tervezés és előrelátó gondolkodás érveire épül: eszerint a kezeletlen hulladék bomlásával keletkező gázok, illetve a talajvízbe leszivárgó szennyező anyagok késleltetett környezetromboló hatása miatt szükséges a hulladék semlegesítése. Ugyanakkor a törvényi szabályozás nyilván csak az első lépése annak, hogy a holisztikus szemléletű hulladékkezelési gyakorlat széleskörű társadalmi elfogadottsága és a közösségek aktív részvétele elérhető legyen. A folyamatot Svájcban az elmúlt évtizedben hosszú kutatómunka és összefogott társadalmi kommunikáció alapozta meg. Nézzük meg röviden egy lehetséges modell általános elveinek példájaként a Svájcban alkalmazott eljárás alapelveit!

Social Aspects of Public Waste Management in Switzerland projekt két alappillére egymásra épülő elemzési és helyzetértékelési eljárásból állt. A *Delphi-lekérdezés* illetve a *Társadalmi kompatibilitás-vizsgálat* jól jellemzi a téma komplexitásából következő nehézségeket. A *Delphi* a hulladékgazdálkodásban érintett résztvevőket képviselő kiválasztott szakértői csoport tagjainak megkérdezésére épülő, három egymást követő lépcsőből álló kutatási és elemzési folyamat. Az alkalmazott társadalomtudományok módszertani értelemben is figyelemreméltó kutatási eljárása a megkérdezett

szakértők saját kompetenciáikból következően a hulladékgazdálkodással kapcsolatos kérdések, vélemények és javaslatok fókuszált megfogalmazását tette lehetővé. A kérdőívek, melyeket minden szakértő egyenként megkapott, a hulladékgazdálkodás öt diszciplináris aspektusát egyenrangú témaként kapcsolta össze: társadalom, technológia, ökológia, gazdaság és politika. A szakértőket a következő a hulladékgazdálkodással kapcsolatos szakterületről választották ki: gazdasági szakemberek, társadalomtudósok, tervezők, technológiai szolgáltatók, újrahasznosítással foglalkozó cégek, szemétkerakó kezelésében illetékesek, környezetvédelmi szervezetek, az állampolgárokat képviselő szervezetek, érintett állami hivatalok.

A delegált szakértők széles spektrumából látható, hogy a kutatást kivitelező intézet szakemberei a témát interdiszciplináris összefüggéseiben tanulmányozták. Persze első pillantásra a sokféleség az eredmények diffúz jellegére engedhetnek következtetni. Ugyanakkor a kutatás módszertani megalapozása és megvalósítása lehetővé tette az ismeretek koherens rendszerbe szervezését. A szakértők ugyanis nem közvetlenül ütköztették álláspontjukat, hanem az anonim kitöltött kérdőívek kiértékelését követően a kutatást irányító szakemberek által megfogalmazott újabb kérdéseken és az ebben ismertetett szakmai anyagon keresztül szerezhettek tudomást az érintett szakterületeken forgalmazott véleményekről. Mivel a lekérdezés három ciklusban valósult meg, az eredmények meggyőzően tükrözték egyrészt, hogy a hulladékgazdálkodással kapcsolatban a különböző szakmai területeken rendelkezésre álló alapvetően eltérő tapasztalatok, a tendenciákra vonatkozó állásfoglalás és protokoll csak abban az esetben alkothat szerves rendszert, ha a plurális szemléletű kommunikáció és az ehhez társuló szakmai nyitottság ezt alátámasztja. Továbbá, a holisztikus szemlélet az alkalmazás szintjén történő érvényesítése az eltérő terminológia használatából következő félreértés veszélyének kiküszöbölését feltételezi. A *Delphi* lekérdezés-módszer további részleteitől elvonatkoztatva röviden lássuk a társadalmi kompatibilitás kérdését a nevezett projekt eredményeinek függvényében!⁹

A szakértői anyag a nyilvánosság az egységesített hulladékgazdálkodási gyakorlat tervével, az ehhez kapcsolódó technikai és logisztikai megoldásokkal kapcsolatban mutatkozó viszonylag alacsony elfogadási hajlandósága mögött egymást erősítő komplex okok rendszerét tárta fel. Az országon belüli regionális különbségek (kantonális rendszer), az elégtelen átláthatóság, információhiány, a párbeszédre mutatkozó alacsony hajlandóság és az alacsony színvonalú regionális és régióközi koordináció a

---

⁹ Im. p. 419-421.

fejlesztés előtt tornyosuló általános és konkrét okok halmaza.¹⁰ A kutatás konklúziója, hogy a társadalmi kompatibilitás érdekében fontos, hogy már a tervezés szintjén megvalósuljon az elfogadás ösztönzésére vonatkozó tudatos tervezőmunka és ennek a közvéleményt célzó tudatos kommunikációja.

A svájci példa viszonylag hosszabb bemutatása talán tükrözi azt, hogy a modern társadalmakban a hulladékgazdálkodással kapcsolatos attitűdök kalkulálása egyidejűleg érinti a témában érintett professzionális szereplőket és a lakosságot. A két szféra közötti tervezett együttműködés, illetve az erre vonatkozó készség fejlesztése nélkül a holisztikus szemlélet érvényesítése lehetetlen.

II. Az alkalmazott antropológia, mint a hulladékgazdálkodási kultúra fejlesztésének egyik lehetséges eszköze

Ha a rendelkezésre álló szakirodalom alapján az alkalmazott antropológia érvényesülését tanulmányozzuk a hulladékgazdálkodással foglalkozó kutatások és a beavatkozó szemléletű fejlesztési projektekben, akkor első pillantásra talán meglepő módon, de a példák és elemzések többsége nem a fejlett euro-amerikai gazdasági térséghez tartozó társadalmakra vonatkozóan született. A jelenség okai nyilván rendkívül összetettek.

Egyrészt az antropológia kutatásának tárgyát hagyományosan, a diszciplína a 19. század közepén történt kiválásának pillanatától kezdve a szociokulturális idegenség eminens tárgya, a „másik”, illetve ennek értelmezhetőségére irányuló elméleti és módszertani törekvés határozta meg. Ezek szerint az antropológia tárgya eredetileg a nem európai kultúrák paradigmatisztikus jelenségeit ölelte fel. Igaz, a 20. század első harmadában

---

¹⁰ A szakértői csoportok közötti gyökeres véleménykülönbség jó példája a hulladékgazdálkodás általános gyakorlatának minősítésére vonatkozó válaszcsoporthoz. Kiderült, hogy míg a kormányzati-politikai illetékes szervek és a hulladék üzletben érdekelt üzletemberek a nyilvánosság elfogadó beállítódását tényként kezelik, addig technológiai szolgáltatók és az újrahasznosítással foglalkozó cégek tapasztalataik alapján alacsony elfogadottságról számoltak be. Az eltérő tapasztalatok alapján megfogalmazott véleménykülönbség nyilván fontos szerepet kell, hogy játsszon a hulladékgazdálkodási kultúra fejlesztését szolgáló stratégia kidolgozásában. Im. p. 421.

végbement diszciplináris fordulat következtében az antropológia a saját társadalom vizsgálata irányába fordult, de a szemléletváltás a szociokulturális differencia iránti érzékenység formájában lényegében a 19. századi tradíció átörökítését jelentette.

Másfelől, a modern kulturális antropológia keretei között kibontakozó alkalmazott antropológia diszciplináris gyakorlatát három egymásból következő a kutatást és a praxist meghatározó logikai lépésként írhatjuk le. Ezek szerint, (1) a szociokulturális szituáció feltárása, és a lokális társadalom működésviszonyaiban tetten érhető anomáliák azonosítása, rögzítése; (2) a helyzet elméletileg és módszertanilag hitelesen megalapozott analízise; (3) a „krízis” menedzselésére szolgáló terv, eljárás kidolgozása és beavatkozó szemléletű alkalmazása.¹¹ Ennek függvényében talán jól érthető, hogy elsősorban miért a hulladékgazdálkodás globális térképének leginkább neuralgikus színterein nyert szerepet az alkalmazott szemléletű antropológia. A következőkben egy olyan kiragadott projekt bemutatására kerül sor, amely az alkalmazott társadalomtudományi szemlélet a hulladékgazdálkodási kultúra fejlesztésében játszott szerepén keresztül megvalósítható közösségfejlesztő funkcióira sikeresen mutat rá. Álláspontunk szerint, bár az alábbi eset a kulturális távolság okán közvetlenül nem adaptálható, a benne megnyilvánuló gyakorlati társadalomtudományi látásmód hasznos eszköz lehet akár a hazai színterek fejlesztése esetében is.

II.1. A közösség és politika: hulladékkezelési stratégiák Kenyában

A szubszaharai övezet országai még afrikai viszonylatban is kirívóan szegény régiók. Ebből némiképp Kenya, elsősorban az Európából érkező a tengerparti övezetbe irányuló turisztikai érdeklődésnek köszönhetően kilóg. Ugyanakkor a kenyai gazdasági növekedés, amely a szomszédos országokhoz képest viszonylag jelentős, az alacsonyszintű társadalmi újraelosztásnak köszönhetően nem járul hozzá a szegénység csökkenéséhez.¹² Sőt, a statisztikai felmérések azt tükrözik, hogy a szegény és a jómódú rétegek számaránya fordított arányossággal változik: a társadalom beszűkülő számú

---

¹¹ Az alkalmazott antropológia klasszikus értelmezését tárgyaló kiváló monográfiát lásd George M. Foster: *Applied Anthropology*. Boston. *Little, Brown and Company*, 1969.

¹² Lásd például Jane Kabubo-Mariara, Domisiano Mwapu, Godfrey Ndeng'e: *Institutions, Pro-poor Growth and Inequality in Kenya*. In *Conference on Economic Development in Africa*. *St. Catherine's College*, Oxford. 2012. A kutatási eredményekből kirajzolódó összkép a sztereotípiákat erősíti: a szegénység szigorú korrelációban áll a család a nevelésben betöltött szerepével és vállalt funkcióival, valamint az oktatásban való részvétellel.

gazdasági elitjéhez képest a szegények száma fokozatosan nő. A jelenség az oka annak, hogy hasonlóan más közel azonos társadalmi szerkezetű országokhoz a hulladékgazdálkodás Kenyában családok tízezreinek megélhetési forrását képezi. A jelenség alkalmazott antropológia szemléletű feltárása és elemzése a hulladékgazdálkodás ügyét egészen más dimenzióban teszi értelmezhetővé mint a modern társadalmakban. Míg Európában a hulladékgazdálkodás a fogyasztói társadalom által termelt olyan környezeti kockázat, amelynek kezelése vagy elhanyagolása nélkül a normális társadalmi működés feltételei sérülnek: vízbázis, talaj, levegő. Ehhez képest Kenyában és a hasonló adottságú társadalmakban a hulladéktermelés azon túl, hogy a modern országokhoz hasonlóan környezeti veszélyforrás, ugyanakkor a lokális közösségek nem elhanyagolható csoportjainak a túlélést biztosító egyetlen erőforrása.¹³ A következőkben egy Nairobiban készült alkalmazott antropológiai esettanulmány eredményei függvényében értelmezzük a közösségi alapú hulladékkezelési gyakorlat gazdasági jelentőségét és társadalmi hasznosságát!¹⁴

A hulladékgazdálkodás kérdése Kenyában és a hasonló alacsony jövedelmű társadalmakban, mivel a hulladék ipari semlegesítésére sem technológia, sem infrastruktúra, sem tőke nem áll rendelkezésre, ezért a környezet gyorsuló leromlásának megakadályozása érdekében alternatív megoldások keresésére ösztönöz. A probléma, amit az ENSZ szakosított intézményei már az 1990-es években azonosítottak, hogy a különösen szennyezett városi környezetben a szilárd hulladék és a szerves hulladék differenciálatlan tárolása az újrahasznosítás szemszögéből a lehető legszerencsétlenebb eljárás. Pedig, a hulladékgazdálkodás egyik lehetséges formája, amint ebben a vonatkozó szakértők többsége egyetért, hogy a városi szegények hulladék újrahasznosítása (*the urban poor's re-use of refuse*).¹⁵ A hulladék újrahasznosítás ebben az összefüggésben a hulladékgazdálkodási politika tervezhető eszközeként jelenik meg a szakmai párbeszédben. Egyrészt alkalmas arra, hogy a társadalom peremén tengődő emberek

---

¹³ A típus előfordulásai vég nélkül sorolhatóak, de talán a világszerte legközismertebb példa Mumbay (Dharawi) esete. Lásd Pratima Panwalker, *Slum-Ökonomie in Dharavi. Stadtbauwelt: Beitrag zur Neuordnung von Stadt und Land*, vol. 48/1998, Berlin. Living and Working in Slums of Mumbai, 2005. Utolsó letöltés 2013-01-04. www.uni-magdeburg.de/isoz/publikationen/download/36.pdf

¹⁴ Kim Peters: Community-Based Waste Mangement for Environmental Management and Income Generation in Low-Income Areas: A Case Study of Nairobi, Kenya. 1998. Utolsó letöltés 2013-01-04. <http://www.cityfarmer.org/NairobiCompost.html>

¹⁵ Lásd Christine Furedy: Garbage: Exploring the options in Asian cities. In *Environment and Urbanization*, 4(2), 1992. p. 42-61. (idézi Kim Peters 1998)

számára bevételforrást képezzen, másfelől a hulladékfeldolgozás hozzájárul a városi fizikai környezeti állapot javításához. A szilárd hulladék újrahasznosítása vagy a szerves hulladék komposztálása a közösség szemszögéből előnyös tevékenység, mivel a szegény társadalmak a nyugati gyakorlathoz hasonlatos eljárást a fentiekben sorolt hiányos feltételek miatt képtelenek fenntartani.

Nairobi esetében a hulladék-újrahasznosítás, mint a központosított hulladékgazdálkodás alternatívája, különösen figyelemreméltó összefüggésekben világítja meg a kérdés globális jelentőségét. A helyiek a brit kolonialis időkre vonatkozóan még őrzik emlékezetükben azt a képet, ami alapján Nairobít Afrika legtisztább városaként tartották számon. Az elmúlt évtizedekben a város spontán fejlődésének következményeként ez a kép gyökeresen megváltozott. Egyrészt a város még tükrözi a jól megtervezett kertvárosi jelleget, hatalmas zöld felületekkel és jól átlátható utcaszerkezettel. Ellenben az újonnan létesült városrészekbe vidékről beözönlő népesség a település lakosságát több mint kétmillió főre duzzasztotta. A többnyire bádogból épült tákolmányokba meghúzódó lakosok életkörülményei kifejezetten szegényesek. A megnőtt népesség hulladéktermelése exponenciálisan nőtt anélkül, hogy a városi hatóságok eszköz és anyagi képességei érdemben fejlődtek volna. Ennek eredménye, hogy a becslések szerint naponta termelődött kb. 1000 tonna hulladékból, melynek hozzávetőlegesen a fele szerves hulladék, mindösszesen 20 tonna összegyűjtésére került sor. A szemet gyakorlatilag az egész várost elborította.

Az áldatlan helyzet megoldásába a helyi civilszervezetek aktívan kapcsolódtak be. Sikerült olyan szegény családokból álló közösségeket szervezni, akik a városi szerves hulladék komposztálásával piacképes terméket állítottak elő, melynek értékesítésével bevételhez jutottak. A vállalkozás alkalmazott antropológiai akciószemléletű elemzést, szervezőmunkát és megvalósítást követelt. A közösségi alapú hulladékkezelés Nairobiban létrehozott formája ugyanis az osztársadalmi szükségletre vonatkozó komplex rálátást tette szükségessé. Az érintett civil szervezetekben dolgozó szakemberek számára nyilvánvaló volt, hogy az alternatív hulladékfeldolgozás, amely előnyös a város közösség egészének, a várost vezető politikai elitnek és elsősorban a komposztáló „vállalkozásokban” dolgozó nők családjainak, tulajdonképpen progresszív alkalmazkodás egy halmozottan hátrányos helyzethez.

A közösgyalapú hulladékgazdálkodási tevékenység eredményei meghökkentöek: kimutatható, hogy a környezeti terhelés csökkenésével csökkent a malária és más fertöözö betegségek esetszáma; a környezet

alapvetően tisztább lett; a komposzt a városi növénytermesztésben hasznosított anyagként az élelmiszerellátás javulását eredményezte.

Természetesen, amint azt a témával foglalkozó egyik kanadai szakértő világossá tette: „A hulladék-újrahasznosítás társadalmi és környezeti értelemben hasznos gyakorlata ellenére mindez negatív következményekkel jár, úgy mint a feldolgozott hulladékot felvásárló vállalkozóknak való kiszolgáltatottság és a rossz egészségügyi és életkörülmények azon városlakó szegények körében, akik a hulladékgyűjtéssel foglalkoznak.”¹⁶

Ugyanakkor, amint az alkalmazott antropológiai szemlélet lényegéből következik, a társadalmi realitás keretei közötti megoldáskeresés a közösség mindennapi működését fenyegető anomáliára, jelen esetben a kollektív hulladékgazdálkodási gyakorlatok kidolgozásával, bár nem kizárólag, vagy teljes mértékben csak pozitív összefüggéseket tükröz, mégis jelentős mértékben és összhatásban progresszív módon változtatott a nairobi környezeti állapotokon.

II.2. Az alkalmazott antropológia mint a hulladékgazdálkodással kapcsolatos társadalmi felelősségvállalás fejlesztésének lehetséges eszköze Közép-Európában

2005 egyik sok vitát kiváltott szinte dokumentarista jellegű játékfilmje Pejó Róbert, Pashamende címmel jegyzett mozija volt. A film a híres-hírhedt kolozsvári szeméttelen játszódik és azoknak a családoknak az életét mutatta be, akik a szemétből állították elő a mindennapi túléléshez szükséges javakat. A film forgatását a romániai hatóságok kitüntetett figyelemmel kísérték és nem véletlen, hogy a filmet egy Fót mellett kulisszaként felépített szeméttelen kellett befejezni. A Dallasról forgatott alkotás nem előzmények nélküli. 1998-ban Andrei Schwartz, Wasteland címmel egy cigány dinasztiaőről készített egész estés dokumentumfilmet és bemutatta, hogy a közösség tagjai az 1960-as évek végétől, hogyan, milyen körülmények között éltek a szeméthegek szomszédságában.¹⁷ A speciális életmód, szokások, környezet az európai szem számára sokkoló látványa az afrikai vagy ázsiai színterekre emlékeztető képek sorozatából áll. A Dallas-kolónia lényegében egy nem hivatalos roma negyed, melynek bezárását a

---

¹⁶ Lásd Christine Furedy: Garbage: Exploring the options in Asian cities. In *Environment and Urbanization*, 4(2), 1992. p. 42-61. (idézi Kim Peters 1998)

¹⁷ A két film keletkezésével kapcsolatos helyzetleírást lásd Proics Lilla: Szeméttelapszerű működés. In *Ex Symposion* 2005/54. p. 21-27.

környezetvédők az EU jogi előírásaira hivatkozva folyamatosan követelték az elmúlt évtizedben. A tervek szerint a hatóságoknak 2010-re kellett elérni a telep lezárását, illetve a környezetvédelmi hatóságok követelésére lényegében hermetikus elszigetelését. A telepen élő romák többnyire az elektromos hulladék, vas és alumínium gyűjtéséből szerzett jövedelemből finanszírozták mindennapjaikat. Tevékenységük a veszélyes hulladékok egyfajta szortírozásaként is felfogható, noha az ömlesztett formában tárolt szemét kezelésének ez a módja nyilván teljesen esetleges és hulladékipari szempontból kevésbé hatékony. A telep bezárását és hermetikus szigetelését követelő környezetvédők legfontosabb érve éppen az volt, hogy az esővízzel kimosódó szennyező anyagok a talajban feldúsulnak, és beláthatatlan károkat okoznak a vízbázisban. Ugyanakkor, egy további érvként fogalmazódott meg, hogy a telepen élő romák egészségét veszélyezteti a szeméttel való érintkezés, amit éppen az érdekükben kell korlátozni.

2010-ben, amikor a telep bezárását szorgalmazó hatóságokat a romák gettósításával vádolták meg, azzal kellett szembesülni, hogy a három-négy generációban együtt élő, a 2006-os leírások szerint nyolc téglaházban és mintegy 100 fabarakkban lakó kb. 800 ember életfeltételeinek radikális felszámolása sokak nemtetszését váltotta ki, ugyanis az érintettek kvázi stabil viszonyaihoz képest létfeltételeiket, minden jövőképnélküli teljes bizonytalanság fenyegette.¹⁸ A helyzet úgy alakult, hogy 2010-ben más városrészekből újabb roma családokat költöztettek a telep peremére, így az ott élők lélekszáma megnőtt.

Jól látható folyamat, hogy a külső körülmények hatására a telepen élők sorsa miként vált fokozatosan az elmúlt másfél évtizedben környezeti, egészségügyi, majd szociális kérdésből komplex társadalomtudományi problémává. Jelesül, a politikai rendszerváltást követően a szeméttelen élők ügye a megtúrt státusból fokozatosan lépett át a kényelmetlen, sőt a társadalom többségének szemszögéből kínos ügy státuszába. A jelenség már csak azért is figyelemreméltó, mert a Dallas roma közösségének története és önszerveződése, ami összefonódott a hulladékhasznosítás, és újrahasznosítás témájával rávilágít arra, hogy a modern jogvédelem és a kellő támogatás mellett lehetőség nyílhatna az évtizedes múltra visszatekintő közösség tevékenységének és szerepének újragondolására. A szelektív hulladékfeldolgozásban, válogatásban kellő technológiai és infrastrukturális támogatás mellett, esetleg az érintettek minimális képzésével, a szétválogatott hulladék további feldolgozására kiépített logisztikai és ipari kapacitás

---

¹⁸ A témával kapcsolatban lásd Rareș Beuran: Gazdag cigányok, szegény romák. *Korunk* 2006/11.

kiépítésével a romák tevékenysége legális megélhetési tevékenységként alkalmas módszer a Dallas és az ehhez hasonló telepek felszámolására. A megoldás kulcsát képező szemléletváltás lényege, amely lényegében minden érintett szereplő látásmódjának átállítását feltételezi, a hulladékkal való foglalkozás és az ezzel foglalkozók tevékenységének egyfajta „szakmaisítása” lenne.

Lényegében a nairobi-modell szemléletének kiterjesztett adaptációja a hulladékkezelés, a hulladékgyűjtés, a környezeti állapot általános minőségének javítására alkalmas eszköz. Az alkalmazott antropológia a komplex funkciók mentén szervezhető közösség fejlesztésének szempontjaihoz történő hozzájárulással, a bonyolult szükségletek felmérésével és összehangolásával segítheti a perifériális társadalmi csoportok bevonását a korszerű hulladékgazdálkodásba.¹⁹ A cél a forráshiányos és az illegális hulladéklerakás problémájából következő környezeti károktól sújtott közép-európai országok szemszögéből megfontolandó társadalompolitikai stratégiai elem lehet(ne).

Abstract

The sociocultural aspects of waste treatment are a very contemporary debate of applied social sciences. The first chapter of the paper is an analytical introduction to waste treatment and disposal from applied anthropological viewpoint. Chapter second outlines the recent tendencies of Swiss waste treatment considering the sociocultural considerations. The final chapter is concerned with the waste management in Kenya.

---

¹⁹ A kérdéssel kapcsolatban általános összefüggéseket tekintve lásd Norman B. Schwartz: Anthropological Views of Community and Community Development. In *Human Organisation* 40. p. 313-322.

Szerzőink

- A. GERGELY András (1952, Budapest): politológus, kulturális antropológus, ELTE TÁTK, MTA TK PTI
- BICZÓ Gábor (Budapest, 1968): Filozófus, kulturális antropológus, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének habilitált docense. Érdeklődési területe a filozófiai antropológia, asszimilációkutatás, a kortárs antropológiaelmélet, az alkalmazott antropológia és a társadalomfilozófia.
- FARKAS Zoltán (Sály, 1952): Szociológus, habilitált doktor, a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének egyetemi docense, a Szociológiaelméleti Intézeti Tanszék vezetője. Fő kutatási területe az általános szociológiaelmélet, illetve a szociológiai társadalomelmélet.
- GYUKITS György (Budapest, 1961): Szociológus, 20 éve a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének oktatója. Kutatási területe: egészségszociológia, szociálpolitika, romológia.
- HAVASI Virág (Budapest, 1973): Szociológus, közgazdász, jogász. 2009-ben szerezte doktori fokozatát a DE-en közgazdaságtudományból: az értékrend és életminőség összefüggéseit vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett közösségfejlesztőként is aktív szerepet vállal. Kutatási területe: érték- és attitűdkutatás, fenntartható fejlődés, környezetszociológia.
- KOTICS József (Bonyhád, 1960): Kulturális antropológus, habilitált egyetemi docens a ME BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetében. Kutatási területei: történeti antropológia, gazdasági antropológia, roma kultúra antropológiája, az empirikus kultúrakutatás módszertanának elmélete, modernizációelméletek, mentalitástörténet, paraszti polgárosodás, történeti életmódtípusok, a nő szerepe a tradicionális és modern társadalmakban, tiszazugi arzenes gyilkosságok, multikulturalitás, etnicitás, asszimiláció kutatás.
- MIHÁLYI Helga (Miskolc, 1975): Szociológus, középiskolai tanár, európai uniós szakközgazdász. 14 éve a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének oktatója. Érdeklődési és kutatási területei: demográfiai folyamatok, európai uniós intézmények, gazdaságssociológia, területfejlesztés.
- OSVÁTH Andrea (Ózd, 1969): A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa. Korábban újságíróként, trénerként, jelenleg - oktatói munkája mellett - EU-s projektek kommunikációs vezetőjeként (is) tevékenykedik.
- SZABÓ-TÓTH Kinga (Miskolc, 1974): 1998 óta tanít a Miskolci Egyetemen. 2005-ben szerezte doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában. 2008 júliusától vezeti a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetét. Kutatási területe a családszociológia és a kisebbségssociológia.